

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2000

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

TOMUS XL. Fasc. 1-2

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2001

OBSAH

Výročí a osobnosti

- 11 Josef Hanzal, Vzpomínky na Karla Kučeru

Články

- 17 František Kavka, Jakoubkův traktát *Contra usuram* a židovská otázka
25 Ludmila Hlaváčková, Profesor Vincenc Julius Krombholz (1782–1843) –
mecenáš studentů a lékařů
39 Miroslav Kunštát, *Monumentum fundatoris*. Pomník císaře Karla IV. k 500. výročí
založení pražské univerzity
53 Wolf B. Oerter, Jiří (Georges) Ort-Geuthner. Zápisky o pražském orientalistovi
63 Ota Konrád, Philosophie (und Psychologie) an der Wiener Universität 1938–1945

Materiály

- 85 Magdaléna Pokorná, Projekt vydávání Husových spisů v ČSAV

Recenze

- 95 Dvě důležité zahraniční knihy k středověkým univerzitním dějinám (I. Hlaváček)
99 Causa Hus. Nové publikace o českém reformátoru církve (B. Zilyská)
103 F. Akkermann – A. J. Vanderjagt – A. H. Van der Laan, Northern Humanism
in European Context (1469–1625) (J. Pešek)
106 E. Wolgast, Späthumanismus in Heidelberg (J. Pešek)
108 Univerzity ve víru slavností a zábav (J. Pešek)

Zprávy

- 113 Sborník Katolické teologické fakulty vydaný v roce 650. výročí založení Univerzity Karlovy
(B. Zilyská)
114 M. Štindl, Z Meziříčí za oceán. Životní pouť P. Antonína Strčanovského SJ (I. Čornejová)
115 L. Franková, Dejiny prešovského kolégia v kontextu národnokultúrneho života Slovákov
(I. Čornejová)
116 V. Urfus, Právní dějiny na pražské právnické fakultě (I. Čornejová)
118 G. B. Cohen, Němci v Praze 1861–1914 (J. Havránek)
119 M. L. Neudorflová, České ženy v 19. století (J. Havránek)
121 Š. Bumbová, Vyprávění o rodu Fričů (J. Havránek)
121 Mínulost, současnost a budoucnost gymnaziálního vzdělání (K. Bobková)
123 Jičínské gymnázium 1624–1999. Almanach k 375. výročí založení (K. Bobková)
125 I. Savický, Osudová setkání. Češi v Rusku a Rusové v Čechách 1914–1938 (J. Havránek)
126 Dvě knihy o 17. listopadu 1939 (J. Havránek)
128 II. setkání archivářů vysokých škol ČR. Sborník referátů (Z. Pousta)
130 F.-R. Hausmann, „Deutsche Geisteswissenschaft“ im Zweiten Weltkrieg (J. Havránek)
131 R. Vacková, Věda o slohu I, R. Vacková, Vědecké přednášky (J. Bouzek)

Konference

- 137 Středověký učenec M. Křišťan z Prachatic (B. Zilyská)
138 Konference k dějinám vědy v Oxfordu (A. a P. Hadravovi)
140 Zdeněk Kalista a kulturní historie (B. Zilyská)

Cizojazyčná shrnutí

- 24 František Kavka, Der Traktat *Contra usuram* des Jakob von Mies und die jüdische Frage
38 Ludmila Hlaváčková, Professor Vincenc Julius Krombholz (1782–1843) –
ein Mäzen der Studenten und Ärzte
51 Miroslav Kunštát, *Monumentum fundatoris*. Das Denkmal Kaiser Karls IV
aus Anlaß des 500jährigen Bestehens der Prager Universität
61 Wolf B. Oerter, J. Ort-Geuthner. Notizen zu einem Prager Orientalisten
80 Ota Konrád, Filozofie (a psychologické) na Vídeňské univerzitě
91 Magdaléna Pokorná, Das Editionsprojekt der Husschen Schriften

Autoři

Mgr. Kateřina Bobková, Ph.D., Ústav dějin UK a Archiv UK
Prof. PhDr. Jan Bouzek, DrSc., Ústav pro klasickou archeologii FF UK
Doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
RNDr. Petr Hadrava, CSc., Astronomický ústav AV ČR
PhDr. Alena Hadravová, CSc., Ústav pro klasická studia AV ČR
PhDr. Josef Hanzal, CSc., Praha
Prof. PhDr. Jan Havránek, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
Prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., Filozofická fakulta UK
Prof. PhDr. František Kavka, DrSc., Praha
PhDr. Ota Konrád, Institut mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK
PhDr. Miroslav Kunštát, Institut mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK
Dr. phil. Wolf Burkhard Oerter, CSc., Český egyptologický ústav UK, Filozofická fakulta UK
Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., Institut mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK
PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc., Archiv Akademie věd ČR
PhDr. Zdeněk Pousta, Ústav dějin UK a Archiv UK
PhDr. Blanka Zilyská, Ústav dějin UK a Archiv UK

Výročí a osobnosti

VZPOMÍNKY NA KARLA KUČERU

JOSEF HANZAL

Když jsme se před deseti léty počátkem února radostného roku 1990 loučili s Karlem Kučerou, uvědomovali jsme si krutost osudu, neboť jsme věděli, že s ním odchází kus historického poznání a že je to ztráta, kterou těžko někdo nahradí. Karel Kučera byl nesporně jedním z nejlepších znalců českých politických a společenských dějin druhé poloviny 19. a první půle 20. století. Byl k tomu vybaven svým původem, rodovými geny. Narodil se 10. července 1932 v Praze v rodině vysokého úředníka ministerstva veřejných prací Karla Kučery a Julie, roz. Grohové. Rodiny se hlásily svými kořeny do podkrkonošské Nové Paky a do Dašic na Pardubicku. Karel rád vzpomínal na děda Karla Kučera, středoškolského profesora, básníka z Vrchlického školy a Ibsenova překladatele.

Absolvoval akademické gymnázium v Praze, kde ho učili i František Kutnar a Felix Vodička. Na Filozofické fakultě UK studoval archivnictví a historii, nejvíce se sblížil s Václavem Vojtíškem, k němuž měl laskavě chápavý i kritický vztah. Pracoval jako pomocná vědecká síla v Archivu UK a z jeho fondů čerpal i pro svou diplomovou práci o Birelliho univerzitních reformách z počátku 18. století. S Karlovou univerzitou je spjata Kučerovo celoživotní působení. Zabýval se zvláště novějšími dějinami pražského vysokého učení od 18. století po současnost. Spolu s Miroslavem Trucem byli stálými pracovníky archivu a současně působili jako asistenti na katedře československých dějin a archivnictví. Významně se podíleli na zřízení Ústavu dějin UK v roce 1960 a na jmenování prof. Františka Kavky jeho prvním ředitelem. K. Kučera se stal redakčním tajemníkem časopisu *AUC – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* a díky jeho pečlivosti mělo toto periodikum nesporně velmi dobrou úroveň. Zasloužil se rovněž o vydávání monografií z historie univerzity, zejména obsáhlé Kazbundovy *Stolice dějin*.¹

Vlastní Kučerovo dílo není rozsáhlé, ale je v něm zřetelná velká faktografická znalost a mimořádná stylistická pečlivost. Zmíněnou diplomovou práci vydal pod titulem *Raně osvícenský pokus o reformu pražské univerzity*.² Poznání univerzitních dějin obohatila studie *Příspěvek k rektorskému roku Jana Theobalda Helda*.³ Spolu s M. Trucem napsal i politicky důležitou stať *Poznámky k fašizaci německé univerzity pražské*.⁴ Z téže

¹ Karel Kazbunda, *Stolice dějin na pražské univerzitě*, I–III, Praha 1964, 1965, 1968.

² Karel Kučera, *Raně osvícenský pokus o reformu pražské univerzity*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (dále jen HUCP) 4, 1963, 2, s. 61–87.

³ Týž, *Příspěvek k rektorskému roku Jana Theobalda Helda*, HUCP 1, 1960, s. 171–190.

⁴ Karel Kučera – Miroslav Truc, *Poznámky k fašizaci německé univerzity pražské*, HUCP 1, 1960, s. 203–228.

dílky vzešel i *Průvodce po fondech Archivu UK*,⁵ edice matriky lékařské fakulty z let 1657–1783⁶ a materiálová studie *Zahraniční studenti na pražské právnické fakultě v 18. století*.⁷

Syntézu Kučerových znalostí historie Univerzity Karlovy představují jeho dvě kapitoly ve *Stručných dějinách Univerzity Karlovy (Osvícenské reformy a doba předbřeznová a Univerzita v revoluci a cesta k české universitě)* z roku 1964.⁸ Jsou hutným shrnutím náročného studia materiálu mnohdy dosud neznámého a vyznačují se sevřeností a jasností výrazu.

Karel Kučera byl typem historika velké kázně a sebekritiky až přehnaně úzkostlivé. Jen ten, kdo mu stál nablízku, ví, jak těžce vznikalo jeho dílo, jak neustále přepracovával, opravoval a měnil své formulace, jedna stránka se rodila třeba celý den a ještě s ní nebyl spokojen. Tento jeho povahový rys souvisel s úzkostlivostí, častými obavami a krizemi; v jeho urostlém těle se skrýval citlivý a lehce zranitelný duch. Několik vážnějších krizí překonával na konci sedmdesátých a na počátku osmdesátých let. Jak se u velkorysých lidí stává, věnují někdy důvěru i těm, kteří si ji nezaslouhují.

Kučerovou potřebou až vášní byly styky se staršími významnými osobnostmi vědeckého a politického světa; od mládí vyhledával pamětníky a dokázal je přimět k zajímavému vyprávění. S tím je spjata i jeho působení v Historickém klubu, jehož členem se stal brzy po obnovení jeho činnosti roku 1955, byl členem výboru a od roku 1965 do ukončení samostatnosti v roce 1981 byl jeho pokladníkem. Stýkal se s Jaroslavem Werstadem, Josefem Borovičkou (k němu měl obzvlášť blízko), Janem Slavíkem, Františkem Kutnarem, Zdeňkem Kalistou a dalšími. Podílel se spolu s dalšími na navazování kontaktů s reformními komunistickými historiky kolem roku 1968 i na podpoře a pomoci pronásledovaným kolegům a jejich rodinám v sedmdesátých letech. Důstojně a statečně čelil útokům a nezákonným akcím StB a absolvoval řadu výslechů v pověstné Bartolomějské. Po zrušení Ústavu dějin UK roku 1969 pracoval v dokumentačním středisku Právnické fakulty UK.

V Historickém klubu přednesl Kučera v letech 1960–1986 deset zajímavých přednášek, věnovaných většinou dílům významných novodobých českých historiků.⁹ Jeho největší pozornosti se těšil historik a diplomat Kamil Krofta; z jeho deníků, korespondence a úředních písemností vyložil Kroftovo místo v československém dějepisectví a objasnil Kroftovo diplomatické působení ve Vatikánu. Upravený text přednášky vydal (pod cizím jménem v samizdatu) pod názvem *Z Kroftova deníku a odjinud*.¹⁰ Poněkud opomíjenému znalci našich moderních politických dějin Karlu Kazbundovi věnoval Kučera zaslouženou pozornost, zvláště v samizdatovém článku (publikovaném rovněž pod cizím

⁵ Karel Kučera – Miroslav Truc, *Archiv UK – Průvodce po archivních fondech, Sbirka pramenů a příruček k dějinám UK I*, Praha 1961.

⁶ Karel Kučera – Miroslav Truc, *Matricula facultatis medicae Universitatis Pragensis 1657–1783, Monumenta historica Universitatis Carolinae Pragensis, T. I*, Praha 1968.

⁷ Karel Kučera – Miroslav Truc, *Zahraniční studenti na pražské právnické fakultě v 18. století*, *Právní historické studie* 11, 1965, s. 53–73.

⁸ Karel Kučera, *Osvícenské reformy a doba předbřeznová*, in: František Kavka a kol., *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*, Praha 1964, s. 146–178; *týž*, *Univerzita v revoluci a cesta k české universitě*, tamtéž, s. 179–220.

⁹ Většina z nich vydána ve výboru: Zdeněk Pousta (ed.), *Karel Kučera. Historie a historici*, Univerzita Karlova, Praha 1992. Tamtéž *Kučerova bibliografie* (s. 242–49), kterou sestavil rovněž Zdeněk Pousta.

¹⁰ Josef Smrček [Karel Kučera], *Z Kroftova deníku a odjinud. K počátkům naší diplomacie*, in: *Studie z československých dějin. Sborník (Historické studie 6)*, Praha 1980, s. 90–105. Znovu vydáno (již pod Kučerovým jménem) in: *Mezinárodní politika 6, Ústav mezinárodních vztahů MZV*, Praha 1992.

jménem) *Místo nekrologu. Úvaha nad dílem Karla Kazbundy 1888–1982*.¹¹ Působivá a statečná byla Kučerova řeč věnovaná zemřelému Jaroslavu Werstadtovi a proslovená v roce 1970 v Historickém klubu.¹²

Po dlouhá léta poutala Kučerův zájem postava F. L. Riegra, byl nepochybně nejlepším znalcem jeho života a díla, studoval systematicky jeho korespondenci a chystal se k sepsání jeho biografie. Zlý osud mu to však nedopřál. Závažný úkol naší historiografie zůstal tak otevřený; pouze dvě stati – *Pokus o smír v národním táboře po Palackého smrti a Hlávka a Rieger. Kapitola o přátelství z konce staročeské éry*¹³ zůstávají svědky jednoho neuskutečněného plánu.

Na samém konci nedlouhého života se K. Kučera začal věnovat velké osobnosti, s níž byla bytostně spjata jeho rodina a která ho mimořádně přitahovala a oslovovala – T. G. Masarykovi. Ještě před listopadem 1989 byl zvolen předsedou ilegální Masarykovy společnosti a na počátku svobody se vyslovil k jejím úkolům. Posmrtně byla vydána jeho úvaha o vztahu mezi T. G. Masarykem a J. Pekařem.¹⁴

Měsíc před smrtí 4. ledna 1990 byl K. Kučera prezidentem republiky jmenován ředitelem obnoveného Masarykova ústavu. Uvažoval o jeho úkolech a poslání, jeho představy byly minimální, ale vycházely z toho podstatného, ústav měl mít pouze asi pět pracovníků a měl se věnovat především archivu a knihovně.

Rozsahem nevelké Kučerovo dílo vydává přesto svědectví o jednom českém historikovi, tvořícím v nelehkých časech komunistické totality. Kučera byl typem poctivého, velice kritického historika; velký důraz kladl na historický pramen, proto rád bádával v archivech a objevoval nová fakta. Nebyl přítelem teoretizování a quasi filozofování, kdy často čtenář nezjistí, co chtěl autor vlastně říci. Spíše než psát a seznamovat s výsledky poznání mu dělalo stále potěšení studovat, uvažovat a diskutovat o nepoznaném. Vedle politických dějin měl K. Kučera neobyčejný smysl a chápání pro náboženskou a právní historii; rozuměl působení a fungování institucí, systémů, řádů a pořádků, rozlišoval jemné církevní a právní nuance apod.

Stálým stýkáním s minulostí a se starou generací, chováním i vyjadřováním Karel Kučera působil až trochu archaicky, asi jako intelektuál z konce 19. století. Měl však živý zájem o politiku a současnost. Pro četné z jeho přátel zůstávají nezapomenutelná setkání a rozhovory v Archivu UK v přízemí v rohu na právnické fakultě. Přicházeli tam zakázaní historici a politici, pro mladou generaci téměř postavy z české mytologie – Jaroslav Werstadt, Josef Borovička, Václav Paleček, generál a první předseda Mezinárodního svazu studentstva, Miloš Šafránek a další. V dobách nesvobody, přetvářky a strachu působily tyto debaty osvobodivě a osvěživě. Také tím zůstává pro nás přítel Karel Kučera světlou a krásnou postavou našich vzpomínek.

K tomu, abych ukázal, jak podnětně Karel Kučera uvažoval o naší minulosti a že jsou tyto myšlenky velice živé právě dnes, dovoluji si ocitovat jeho slova, jež mně zaslal jako

¹¹ Adolf Würfel [Karel Kučera], *Místo nekrologu. Úvaha nad dílem Karla Kazbundy 1888–1982*, in: *Statě historické, sociologické, kritiky a glosy (Historické studie 10)*, Praha 1982, s. 228–245.

¹² Publikována: Karel Kučera, Jaroslav Werstadt, in: Z. Pousta (ed.), *Karel Kučera. Historie a historici*, s. 149–163.

¹³ Karel Kučera, *Pokus o smír v národním táboře po Palackého smrti*, *AUC – Philosophica et Historica* 1982, 3, s. 33–66; *týž*, *Hlávka a Rieger. Kapitola o přátelství z konce staročeské éry*, *Acta polytechnica, Práce ČVUT v Praze* 3, 1990, s. 396–403.

¹⁴ Karel Kučera, *Masaryk and Pekař. Their Conflict over the Meaning of Czech History and its Metamorphoses*, in: Stanley B. Winters (ed.), *T. G. Masaryk I*, London 1990, s. 88–113.

poděkování za gratulaci k padesátinám, 23. července 1982: „Rád bych opravdu, pokud mi Bůh dá zdraví a sílu, něco vážného – promiň mi to slovo – napsal, ale hlavní překážka netkví pouze v mém kunktátorství. Piši Ti to, co jsem vlastně ještě nikomu neřekl. Mám podstatné výhrady k vývoji a cestě našeho probuzení politického. Vnímavý Rieger v minulém století (vnímavý, protože poznal jako jeden z mála u nás západní svět) snad lépe než Palacký, zcela zaujatý svým dílem, cítil tu kletbu české prostřednosti, a proto kladl takový důraz na vzestup kulturní, hospodářský a společenský. Byl však příliš vázán povinnostmi a zodpovědností národního vůdce, než aby to mohl vše formulovat tak pregnantně a hlavně útočně, jak to později učinil Masaryk v České otázce. Probíral jsem v poslední době opět Redlichův deník a překvapuje mě, jak malými se vždy jevíli čeští lidé i u těch spravedlivých Rakušanů, kteří brzdili své vypjaté německé citění a přáli si být k nám spravedliví. Byť bychom chtěli být sebevíce objektivní, byť bychom našli sebevíce důvodů pro to, abychom dokázali jak zkreslený je takový pohled, a naopak mobilizovali všechny polehčující okolnosti a důvody, které bychom mohli uvést na doložení příčin, proč jsme tak pozdě se mohli přičlenit do evropské společnosti, neubráníme se otázce: jací lidé nás to v minulosti vlastně reprezentovali? Kdybych měl naznačit směr svých úvah, dodal bych asi toto: soudím, že sebevědomý národ na prahu nového století, sebevědomý spíše svými aspiracemi, ve své radikální politice, jež mu byla posledním východiskem z krize, než vnitřní hodnotou vyrovnaného rozvoje svých duševních a fyzických sil, řečeno obrazně příliš rozepjal křídla, a když se Masarykovu obdivuhodnému elánu podařilo využít rozkladu staré monarchie na dosažení konečného atributu národního, podlehla česká společnost příliš sebeklamu: upadla do spokojené glorifikace svého dosavadního, jistě obdivuhodného vývoje. Masaryk a celé jeho okolí, Hrad i lidé, seznámení s nimiž bylo snad jediným štěstím mého života, marně napínali své síly, aby tento vývoj usměrnili. Jsem přesvědčen, že boj za „vymanění se z rakouské poroby“ byl přitom národem i odpovědnými vůdci viděn a chápán tak schematicky, že i tam, kde to odporovalo doktríně směrů socialistických, bylo v tomto pojmání tolik slovanského mesianismu, že to vše české společnosti dalo zapomenout na morální a mravní poklesky vlastního organismu, které dovedla hledat pouze u protivníka, a pokud si jich byla vědoma, ztotožňovat s rakouskou minulostí (odrakouštit se!) aniž by chápala, že ústrojně v jádře provázely boj národa obdařeného řadou okolností jeho dějinného vývoje vyvinutým smyslem pro hrubý pragmatismus, národa, který navíc a příliš povrchně spatřoval ve své samostatnosti výsledky pokroku evropského. K tomuto bludu sebeuspokojení v jeho zájmu – a to je snad největší ironie – dovedli naši lidé často empiricky a rovněž povrchně přijímat a dostávat se do sebeprotichůdnějších směrů soudobého myšlení evropského, ostatně nevinně přispívaly – každý svým způsobem – levicové i pravicové proudy první republiky, jejichž nejlepší hlavy duchové upadly do moralizování a vzájemného obviňování (Dyk, Rádl – a stojí za to dodat Nejedlý). Jsem si vědom, že vše, co zde vrhám na papír, není zrovna tak nové, a že i já snad přitom postupuji schematicky, avšak chtěl bych zdůraznit malý smysl pro objektivitu českého etnika. Již fakt, že rozklad politické stavby první republiky mohl většinu národa přivést do obrovského područí „nových směrů“, svědčí o nezralosti občanského instinktu lidových vrstev, které se nevymaňily z pohodlné mentality utlačovaných tříd za starého Rakouska.“

Články

JAKOUBKŮV TRAKTÁT CONTRA USURAM A ŽIDOVSKÁ OTÁZKA

FRANTIŠEK KAVKA

Vztah husitské revoluce k židům poutá pozornost od doby, kdy si německý historik Friedrich Bezold ve své pronikavé studii postavil otázku, zda i v této věci přineslo husitství něco nového.¹ Odpověď Bezoldova byla negativní. Od té doby, přes citelný nedostatek pramenů, bylo přece jen poukázáno na některá svědectví, která vedou k odpovědi spíše pozitivní, alespoň v rovině husitské ideologie.²

Patrně nejrozsáhlejším textem, na němž lze studovat teoretické východisko husitského názoru na židy, je zvláštní pasáž věnovaná této otázce v latinském traktátu M. Jakoubka ze Stříbra *Contra usuram (Proti lichvě)* asi z roku 1415. Sředověké spisy o lichvě nutně vždy obsahovaly kratší či delší úvahu o podílu židů na lichvě. Jakoubek se však nespokojil pouhou charakteristikou této účasti, nýbrž pustil se do obširnějšího exkursu o postavení židů v křesťanské společnosti vůbec. Na význam této pasáže v díle známém donedávna jen rukopisně upozornil poprvé, bohužel příliš stručně, přední český husitolog František Michálek Bartoš,³ který ocenil novost pohledu zasazeného jinak do tradičního rámce. S Bartošovým hodnocením se ztotožnil také Anton Blaschka a konstatoval, že Jakoubek poprvé v českém prostředí posoudil celkové postavení židů z širšího hospodářského hlediska.⁴

V obou případech byli čtenáři seznámeni jen s velmi stručnými výtahy z Jakoubkova díla. Větší pozornost věnovala textu Ruth Kestenbergová. Ztotožnila se s dosavadním oceněním Jakoubkova názoru a formulovala jej jako program „hospodářské asimilace“ jakožto předpokladu asimilace vůbec. Domnívala se však, že i v této věci je Jakoubek závislý na Tomáši Aquinském.⁵

Prvá edice Jakoubkova traktátu *Contra usuram*, kterou pořídil roku 1972 zasloužilý belgický husitolog benediktin Paul de Vooght jako součást svého rozsáhlého spisu o Jakoubkovi ze Stříbra,⁶ dává příležitost poznat jeho plný text a vybízí i k pokusu prověřit

¹ Friedrich von Bezold, *Zur Geschichte des Husitentums*. *Culturhistorische Studien*, München 1874, s. 33 n.; český překlad K dějinám husitství, Praha 1914, s. 35.

² Jejich přehled u Ruth Kestenbergové, *Hussiten und Judentum*, Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice VIII, Praha 1936, s. 1–25.

³ František Michálek Bartoš, *Židé v Čechách v době Husově*, Kalendář českožidovský, Praha 1915/1916, s. 162 n. O spisu samém též, *Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra*, Praha 1925, č. 60, s. 47, kde je spis datován.

⁴ Anton Blaschka, *Die jüdische Gemeinde zum Ausgang des Mittelalters*, in: *Die Juden in Prag*, Praha 1927, s. 64 n.

⁵ Srv. pozn. č. 2, s. 13.

⁶ Paul de Vooght, *Jacobellus de Stříbro (†1429), premier théologien du hussitisme*, *Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique*, fasc. 54, Louvain 1972, 413 s. Traktát *Contra usuram* vydán zde na ss. 351–386, jeho charakteristika na ss. 51–73.

tezi R. Kestenbergové. Zdá se to být na místě tím spíše, oč zřetelnější se jeví Jakoubkův význam při formování husitské ideologie.⁷

Spis *Contra usuram*⁸, známý dnes ve čtyřech rukopisech, je zakončen zvláštním dodatkem, který je ve třech rukopisech označen i vlastním názvem *O lichvě židů a křesťanů*.⁹ Neznamená to ovšem, že by o tom v předcházející části traktátu nebyla řeč. Autor, uváděje argumenty proti lichvě, bere poslední z nich právě ze zákonů židovských. Poznává, že židům nebylo zakázáno provozovat lichvu vůči cizincům, ale vůči svým bratřím, tj. mezi sebou. Protože však od času evangelia musíme považovat „každého člověka jakožto bližního a bratra“, nutno mít brání lichvy od kohokoli za zlo. Po vyslovení této teze převzaté ze Summy Tomáše Aquinského včetně jím použitých autorit,¹⁰ rozvádí autor myšlenku, jak posuzovat lichvu vůči pohanským národům. Těmito vývody mohl být traktát vlastně ukončen. Byl-li připojen uvedený dodatek *O lichvě židů a křesťanů*, jest to svědectvím zvláštního Jakoubkova zájmu znovu a šíře se k otázce vrátit.

Povšimněme si nejdříve podrobně sledu jednotlivých myšlenek. Na začátku dodatku se znovu opakuje teze Tomáše Aquinského, že všechny koncese ve věci lichvy připouštěné Starým zákonem přecházejí příchodem Kristovým, který jej zbavil doslovné závaznosti,¹¹ tentokrát ve volné parafrázi a bez autorit. Zato je nyní rozvedena povaha hříchu, kterého se židé dopouštějí na křesťanech lichvou. Je-li hříchem půjčovati na lichovní úrok i pohanům, tím větší je toto provinění vůči křesťanům. Jakoubek uvádí také nový argument, který rozšiřuje starozákonní zákaz lichvy ze židů i na křesťany: křesťané jsou prý totiž duchovními potomky židů.¹² Lichva vůči křesťanům je tedy podle něho větší hřích než lichva žida vůči židu. Je-li tomu tak, pak „jakým zločinem“ (*quantum nefas*) je lichva křesťanů! Avšak stejně zločinné je zmocňovat se toho, co židé na křesťanech lichvou získali.¹³ Není jisto, zda slovem „zmocňovat se“ (*usurpare*) míní Jakoubek jen násilné uchvácení židovského majetku nebo zda má na mysli běžnou exploataci prováděnou panovníkem a vrchnostmi. V následující větě odsuzuje totiž vedle lichvy přímé i lichvu nepřímou, za niž padá odpovědnost na toho, kdo je jejím iniciátorem.¹⁴

Tato důležitá myšlenka spoluodpovědnosti křesťanů za lichvu prováděnou židy je východiskem k otázce další: proč se tedy vůbec dovoluje, aby se židé vmísili do křesťanské společnosti k její vlastní škodě? Je příznačné pro historismus Jakoubkův, že se snaží vylíčit čtenáři, jak se věci měly od počátku. Ještě v době apoštolské (*tempore predicationis evangelii*) došlo prý k tomu, že se mnozí pohané i někteří židé přimkli ke křesťanství. Většina židů to však neučinila a Jakoubek tyto „nevědčáky“ přirovnává k plevám a kvasné sedlině (*„qui merito figurative comparantur paleis et fecibus“*), tedy

⁷ Vedle uvedené práce Paula de Vooghta viz Howard Kaminsky, *A History of the Hussite Revolution*, Berkeley – Los Angeles, 1967, zejména s. 180 nn., 253 nn. a řada dalších prací.

⁸ Jsou to rukopisy: Pražská univerzitní knihovna, sign. III G 8, fol. 158–173; Vídeňská Národní knihovna, sign. 4749, fol. 169–199; Pražská univerzitní knihovna sign. V G 15, fol. 41–54 a Vídeňská Národní knihovna sign. 4938, fol. 81–92. Podkladem kritické edice de Vooghtovy byl vídeňský rukopis č. 4749, odchýlná místa podle dalších rukopisů jsou uvedena v poznámkovém aparátu, Paul de Vooght, cit. dílo, s. 317.

⁹ Zvláštní označení nemá dodatek v rukopise Pražské univerzitní knihovny, sign. V G 15, srv. Paul de Vooght, cit. dílo, s. 383.

¹⁰ Na doslovné převzetí místa ze Summy theologické IIa IIae, q. 78 a. 1, ad 2, upozornil editor, cit. dílo s. 382.

¹¹ „... qui legem veterem quoad observacionem litteralem evacuavit“, cit. edice, s. 383.

¹² „... Christiani... vere iudei sunt secundum spiritum, non secundum litteram“; vlastní židy nazývá Jakoubek „iudei secundum carnem“, ibid., s. 383.

¹³ „... sibi usurpare, quod iudei extorserunt ab illis scilicet christianis“, ibid. s. 383.

¹⁴ „... mediante alio, quam ad hoc fovet et defendit“, ibid., s. 383.

k věcem neužitečným, s nimiž podle toho má být naloženo.¹⁵ Jakoubek ve svém rozhořčení stupňuje přitom nejdrastičtější obrazné výrazy.¹⁶ Důvod toho tkví v jeho domněnce, že zatímco různé pohanské národy smíšené od počátku s židy se prý časem pokřesťanštily, zbytky židů se nepřizpůsobily.¹⁷

Nutno se ptát, proč křesťané dovolili soužití s těmito zbytky židů a neučinili tak raději s pohany konverzi přizpůsobivější? Autor vidí důvod v tom, že pohané kdysi souseďící se židy se již dávno stali křesťany a ostatní pohané obývají prý krajiny příliš vzdálené křesťanskému společenství. „Kdyby však“, praví Jakoubek, „někteří pohané chtěli bydlet s křesťany, živíce se vlastní prací, neměli by být odmršťováni, protože by si to spíše zasloužili než věrolomní židé“.¹⁸ Židé, když byli vyhnaní ze své vlasti do všech končin, nebyli prý nikde přijati s takovou zbožnou pokorou (*„pietas et humilitas“*) jako od křesťanů. Od pohanských panovníků byli nuceni k těžkým pracím a nebylo jim dovoleno žít téměř bezpracně z lichvy, jak je tomu nyní (*„moderno tempore“*) u křesťanských vládců. Dříve však tomu tak nebylo, dokud ještě u křesťanů bylo živé pohrdání pozemskými věcmi (*„fervente adhuc in populo Christi terrenorum contemptu“*). Lakota soudobých lidí je příčinou tohoto postavení židů.¹⁹ Proto se v některých zemích jejich počet zvětšil „jakoby nad počet“ (*quasi super numerum*). A lakota to byla, nikoli autorita Písma nebo podobnost zákonů, která přivedla židy ke křesťanům, k nimž se však chovají jako hadi vůči těm, kdo je živí, nebo myši vůči hospodáři.²⁰

Protože samu tuto skutečnost nebylo možno vyložit jako pouhý projev lidského chťení, hledal Jakoubek vyšší theologické důvody pro soužití křesťanů a židů. Nalézá jich celkem sedm:

1. je možné, že se ještě někdo ze židů obrátí (*„snad zrno nějaké je přimíšeno k plevám“*);
2. přítomnost židů upevňuje víru křesťanů v Krista, protože pro jeho zavraždění byli židé rozeznáni;
3. víra je záslužnější při spatřování toho, kolik židů se protíví křesťanství;
4. potvrzuje se, že Písmo je vyznáváno neporušené (*„sacras scripturas, olim divina inspiracione populo israelitico traditas, a christiano populo integre haberi“*), neboť všichni židé dosud uchovávají text Písma souhlasný s latinskými překlady;
5. z úcty k praotcům Abrahámovi, Izákovi a Jakubovi, od nichž židé pocházejí toliko tělesně, křesťané však duchovně, mnozí pak obojím způsobem;
6. pro připomínku, že spása světa přišla ze židů, jak praví svatý Pavel (*„quia enim salus mundi ex iudeis venit, ut dicit Apostolus“*), podle něhož v následování milosrdenství Kristova jest třeba být milosrdný i vůči zbytku židů, byť toho byli nehodni;
7. k naplnění příkazu dokonalé lásky vztahující se i na nepřátele podle slov Kristových: *„Milujte i nepřátele své a dobře číňte těm, kteří vás nenávidí“*.²¹

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ „Nec improprie comparantur stercoribus patrum, quia de corpore Abrahe egressi sunt, et non sunt eius filii. Quid sunt ergo presentes reliquie iudeorum, nisi quasi stercus Abrahe et sanctorum patrum feces fetide!“, tamtéž, s. 384.

¹⁷ „Reliquie vero iudaici populi ab inicio usque modo manserunt in converse in corpore ecclesie, similes per hoc superfluitatibus corporis humani, inhabilibus, ut convertantur in speciem hominis“, tamtéž, s. 384.

¹⁸ „Utique si aliqui gentiles cohabitare cuperent christianis, nutrituri se laboribus suis, repellendi non essent potius quam iudei perfidissimi“, tamtéž, s. 384.

¹⁹ „Quem quidem modum nichil aliud quam modernorum avaricia adinvenit...“, tamtéž.

²⁰ „... ut solent serpentes nutritiis suis et mures hospitibus facere“, tamtéž.

²¹ Tamtéž, s. 385. Citát je z Matouše 5, 44.

Jediným důvodem, pro nějž je tedy podle Jakoubka dovoleno křesťanům žít společně s židy, je naděje na dosažení jejich spásy, nikoli získávání peněz. V podstatě jsou zde rozvedeny známé scholastické argumenty – misijní (stálá naděje na konverzi) a argument „svědeckého lidu“.

Jakoubek se dále zamýšlí nad uspořádáním vzájemných vztahů mezi židy a křesťany: židé mohou žít vedle křesťanů trojím způsobem – jako lidé pracující, jako lichváři nebo jako obojí. Způsob první považuje Jakoubek za historicky nejstarší, avšak v současné době opomíjený, ač je k účelu spásy nevhodnější. „*Jestliže by židé pracovali jako křesťané na polích, v lesích, na vodě, v řemeslech a v obchodu, útrapy by je přivedly k rozumu a rychleji by se obrátili; jsouce obráćeni, mohli by se patřičně žít ze své práce a ze statků pro všechny získaných. I od křesťanů by byli více milováni, protože by s nimi aesi břemeno, sloužili by obci a byli by více občany*“.²² Nehynuli by, jak se stalo nedávno, v běsnění pogromů („*nec tunc, ut modo, furiencium stragibus interirent*“) a nepouštěli by se tolika neřestí, k nimž vede zpravidla zahálka. Zaměstnání prací, nesnažili by se tolik o to, aby mohli „*zvráceně vykládat Pismo k potupení víry a uvádět na scestí zkaženosti prosté laiky i kleriky svými vášnivými a obmyslnými námitkami proti důkazům a zvyklostem křesťanů*“.²³ Způsob třetí je podle Jakoubka špatný a na překážku spásy židů, méně však než způsob druhý, který je ze všech nejhorší. Křesťanští vládcové však právě jemu dávají přednost „*z hanebné a odsouzenihodné lačnosti vyždímat lichvu z krve chudých*“.²⁴ Škody z toho vznikající jsou nezměrné a jen srdce z kamene může zůstat bez pohnutí nad tím, „*že takovému zlu a tolika ztrátám na duších se nebrání od těch, kdo stojí v čele křesťanů*“.²⁵ Práce je Jakoubkovi základní formou lidské existence. „*Což chudí Kristovi nepracují v potu tváře dnem i nocí, tito na polích, tito na vodách, tito na vinicích, oni v zahradách, jiní v řemeslech, jiní v obchodech? Jiní krmí dobytek a jiní rozličné jiné práce dělají, aby ulehčili bidě tohoto lopotného života. Jedině židé nejsou účastni na pracích lidí. Jediní jsou vyňati z podmínky dané smrtelníkům, kterou obecně určil ten, jenž řekl: Člověk je zrozen k práci jako pták k letu*“.²⁶ Pro toto nepřirozené postavení židů vztahují se na ně slova žalmu: „*V práci lidské nejsou a s lidmi trestání nebývají. Zmocnila se jich pýcha, pokryti jsou svou nepravostí a bezbožností, z tučnosti vznikla jejich nepravost*“ (72, 65–66).

Nepravost lichvářská je ze všech druhů nepravostí nejhorší. Podle autora ji židé již tak dlouho prováděli pod ochranou mocných, že od mnohých křesťanů není již považována

ani za hřích. Nakazili se jí klerikové i laikové. Mnozí křesťané lichvaří veřejně, někteří půjčují židům peníze a dělí se s nimi o zisk, mnozí se všemožně snaží pod záštitou dluhopisů bez práce získat bohatství. O těchto křesťanských lichvářích horších nad židovské se říká, uvádí Jakoubek, že jsou ještě prohanější a tím obratněji se snaží zastřít své lichvářství, čím důrazněji a obecněji jest zakazováno více křesťanům než židům.²⁷

Z tohoto záměrně podrobného přehledu Jakoubkových myšlenek je patrné, že se v podstatě soustřeďuje na čtyři základní okruhy otázek, k nimž se někdy opětovně vrací:

1. proč vůbec židé žijí mezi křesťany;
2. lichva prováděná židy nebo křesťany je zavrženíhodná;
3. za to, že se židé výlučně zabývají lichvou, jsou odpovědni nejen oni sami, nýbrž stejně tak křesťanské vrchnosti;
4. jak by bylo možné změnit postavení židů v zájmu jejich spásy a ve prospěch křesťanské společnosti.

Pomineme-li emocionální vrstvu Jakoubkova pojednání, projevující se ve vášnivých insinuacích, jako nejtradičnější a sotva překvapující u autora takového patosu, jakým byl Jakoubek,²⁸ zjišťujeme, že základní jeho stanovisko k lichvě bylo ortodoxní a plně v souladu s učením Tomáše Aquinského, i když „*doctor communis*“ není výslovně uváděn.²⁹ Vycházelo z přesvědčení opřené o biblické autority (Genesis III. 19, Pavel II., Thes. 3.10), že jediné práci si člověk musí zajišťovat svou existenci. Z výběru pozdějších autorů, na něž se Jakoubek odvolává (Jindřich z Gentu, Goffred z Trani), je patrný jeho radikální moralismus.³⁰ Nesmíme ovšem nikdy ztrácet ze zřetele, že oficiální církevní usurární doktrína, již Jakoubek vyznával, nikdy nepřestala být toliko etickým principem a že se nikdy nestala právní normou, tj. mohla být prosazována jen v oblasti lidského svědomí („*forum internum*“).³¹ Jakoubkovo odsouzení jakékoli lichvy, židovské i křesťanské, vycházelo především z odsouzení bezpracného života. Jeho radikalismus se stal nutně radikalismem revolučním, jakmile ve vhodné historické situaci demaskoval parazitismus vládnoucí třídy (srovnej revoluční dopad biblického „*Kdo nepracuje, ať nejí*“ v projevech Želivského) a otevíral možnosti nového řešení uspořádání společnosti. Do tohoto širšího rámce se proto Jakoubkovi zcela logicky dostala i otázka společenského postavení židů. Jakoubek se nespokojuje pouze zatracením daného stavu, nýbrž hledá z něho východisko. Stíhá svou kritikou nejen ty, kdo lichvu provádějí, ale i ty, kdo se na ní podílejí a podporují ji. Odtud jeho myšlenka spoluodpovědnosti představitelů křesťanské společnosti za to, že se židům umožňuje výlučně se věnovat lichvě a nepra-

²² „... si iudei ut christiani laborarent in agris, silvis et aquis, in artificijs, mercimonijs, vexacione intellectum dante, cicius converterentur; et conversi, de laboribus suis et bonis pro omnibus acquisitis convenienter sustentari possent. Etiam a christianis magis diligenterur, eo quod cum ipsis onus ferrent, et rei publice servirent, essentque civiliores“, tamtéž, s. 385.

²³ „Laboribus occupati, non sic studerent quomodo, in calumniam fidei, vere scripturas perversa intencione glossare possent, et christianorum rationibus et observancijs calide et colorate ad corrupcionem simplicium laicorum et clericorum respondendo obviare“, tamtéž.

²⁴ „Ubi, queso, iudicate an hodie propter causas et fines predictos, iudei a christianis tenentur presidibus, et non potius, avaricia faciente, causa turpis et dampnabilis questus per usuras de pauperum sanguine extorquendi...“, tamtéž, s. 386.

²⁵ „Certe lapideum cor est quod inde doloribus non scinditur, ingemiscens super modum, quod tanto malo et tot aninarum perdicionibus ab hijs qui presunt christianis non succuritur, nec succursum est tanto tempore“, tamtéž.

²⁶ „Nonne Christi pauperes nocte dieque laboribus sudant, hii in agris, hii in aquis, hii in vineis, illi in ortis, alii in artificijs, alii in mercancijs. Alii nutriunt animalia et alii alia diversa agunt opera pro huius modi vite relevanda miseria. Soli iudei in laboribus hominum non sunt. Soli excipiuntur a condicione mortalium quam ille generalis reddidit qui ait: Homo natus est ad laborem, sicut avis ad volutum“, tamtéž. Citát je z knihy Job 5, 7.

²⁷ „De istis ergo christianorum usurarijs, in hoc peioribus iudeis, dictum est, quia christianorum multi avari circa usuras subtiliores sunt iudeis, et eo acucius student hanc palliare iniquitatem quo apercius et universalius prohibita est christianis quam iudeis“, tamtéž.

²⁸ V této souvislosti třeba opravit údaj u R. Kestenbergové, cit. dílo, s. 23, p. 49, že obrat o židech jako hadech a myších se nachází v pražských provinciálních statutech z r. 1348. Ve skutečnosti jde o statuta z r. 1349. Zmíněné místo je v čl. 66 a zní: „... ingrati tamen esse non debent ut reddant christianis pro gratia contumeliam et de familiaritate contemptum et illam retributionem impendant, quam iuxta vulgare proverbium mus in pera, serpens in gremio et ignis in sinu suis consueverunt hospitibus exhibere“. Srv. Councils and Synods of Prague and their Statutes (1343-1361), ed. R. Zelený, Institutum utriusque iurispontificiae universitatis Lateranensis, Roma 1972, s. 67. Je ostatně pozoruhodné, že až na tento nepatrný ohlas není nikde v Jakoubkově traktátu stopy po textu statutu a jeho článků o židech, na rozdíl od Tomáše ze Štítného.

²⁹ Vedle uvedeného citace zjištěn editorcem, viz Paul de Vooght, cit. dílo, s. 64 nn.

³⁰ Valentin Urfus, Jakoubek ze Stříbra a Mikuláš z Drážďan jako teoretikové úroku a lichvy, Jihočeský sborník historický XXXV, České Budějovice 1966, s. 203.

³¹ Tamtéž, s. 199.

covat, jak činí „chudí Kristovi“. Práce zrovnoprávněje, lze-li použít tento moderní termín. Proto se Jakoubek nerozpakoval připouštět možnost soužití i s pohany, kdyby pracovali. Stejně přistupuje k postavení židů.

Přijímajíc moderní termín „hospodářské asimilace“, jak Jakoubkův program byl nazván, nesmíme zapomínat, že má svůj teologický rámec. Prozrazuje se již dvěma uvedenými cíli – misijním a apologetickým:

1. zrovnoprávnění nabyté prací je spojeno s nadějí, že se židé rychleji obrátí ke křesťanství;
2. budou-li židé pracovat, nebudou mít tolik času k studiu Písma, aby mohli podvracet základní křesťanské pravdy.

Cíl první nebyl sice nevyhnutelně nutný – programová konverze byla ostatně v rozporu s oficiálním církevním učením³² –, Jakoubek jej však považuje změnou hospodářských poměrů za ulehčený, a to je na středověk ojedinělé svědectví o víře v moc hospodářského faktoru. Cíl druhý, jinak zajímavý svědectvím o intelektuální aktivitě židovského obyvatelstva a jejím vlivu dokonce i na kruhy duchovenstva, není vysloven tak kategoricky, aby vylučoval studium vůbec. Víme ovšem, že Jakoubek pohrdal i křesťanskou učeností.

Obrátíme se nyní k otázce po rodokmenu tohoto Jakoubkova programu. Přesahovalo by rámec této stati i možnosti autora podrobně doložit myšlenkové zdroje Jakoubkových vývodů. Omezuje se jen na pokus zjistit, zda je oprávněný soud o Jakoubkově závislosti, jak byl v literatuře nadhosen. R. Kestenbergová se domnívala, že Jakoubkův program má svůj zdroj v Tomáši Aquinském (stejně jako jeho názory o lichvě vůbec), ač připouštěla, že tento „starý návrh“ Tomáše Aquinského uvedl Jakoubek do „nových souvislostí“.³³ Její názor je však sotva správný.

Velký scholastik si sice rovněž položil otázku o spoluodpovědnosti křesťanských vrchností za společenské postavení židů a o „hospodářské asimilaci“, ale jeho přístup byl odlišný od přístupu Jakoubkova. Ve svém příležitostném spisku *De regimine Judaeorum ad ducissam Brabantiae*, který jediné autorka mohla mít na mysli, řeší problém, jak má vrchnost naložit s penězi, které získá od židů (daněmi, pokutami, dary) a jejichž původ je evidentně v lichvě. Shoda mezi Tomášem Aquinským a Jakoubkem je v tom, že oba odsuzují používání takovýchto peněz běžným způsobem, neboť pak by se vrchnost stala spoluvíníkem lichvy. Podle Tomáše tyto peníze mají být vráceny těm, od nichž byly získány, a nepodaří-li se je vypátrat, mají být obráceny k zbožným účelům, případně po vyžádání si rady příslušného biskupa pro obecné dobré. Z hlediska vrchnosti by tedy bylo výhodné, domnívá se scholastik, kdyby židé získávali peníze tak, jako jiní pracující lidé, jak se v Itálii někde děje. Pak by mohly být využity bez rozpaků. Jestliže tomu tak není, vládcové vlastní vinou o tyto důchody přicházejí.³⁴ „Hospodářská asimilace“ i myšlen-

³² Základem byl názor scholastiků Alexandra z Halcs, Tomáše Aquinského a dalších, blíže o tom viz J. Guttmann, *Das Verhältnis des Thomas von Aquino zum Judentum und zur jüdischen Literatur*, Göttingen 1891, s. 6.

³³ R. Kestenbergová, cit. dílo, s. 13.

³⁴ „*Melius enim esset, ut Judeos laborare compellerent ad proprium victum luctandum, sicut in partibus Italiae faciunt, quam quod otiosi viventes solis usuris ditentur, et sic eorum domini suis redditibus defraudentur. Ita enim et per suam culpam principes defraudarentur redditibus propriis, si permitterent suos subditos ex solo latrocinio vel furto lucrare. Tenerentur enim ad restitutionem eius quodcumque ab eis exigentur*“. *De regimine Judaeorum*, Opera omnia VI., Parma 1865 (1. vyd.), s. 293. Srv. J. Guttmann, cit. dílo, s. 9, pozn. 32.

ka odpovědnosti jsou tudíž v tomto pojednání posuzovány výlučně ze zorného úhlu fiskálních zájmů vrchnosti.

Toto utilitární hledisko se diametrálně liší od zásadního přístupu Jakoubkova. Uvedené názory Tomáše Aquinského, jehož spis byl v Čechách znám, jak svědčí téměř doslovný překlad v *Knížkách šesterych o obecných věcech křesťanských* od Tomáše ze Štítneho,³⁵ sotva mohly být východiskem Jakoubkova programu, který zatím nutno považovat za původní. Byla to idea pracujícího člověka, kterou Jakoubek považoval za jeden ze základů evangelické nápravy společnosti a záhy i nápravy cestou revoluce. S ní spojoval i svůj názor na postavení židů. „Hospodářská asimilace“ Jakoubkova implikovala tak – na rozdíl od Tomáše Aquinského – zásadní změnu celospolečenských poměrů jako jedinou možnou základnu řešení židovské otázky.

Redakční poznámka

Stať vznikla v roce 1975 a nemohla být ve své době otištěna. Byla použita pouze pro strojopisný sborník k 60. narozeninám A. Molnára Tavola rotonda 1983, s. 70–84. Redakce ji přijala bez úprav s ohledem na to, že tématu nebyla od té doby věnována výraznější pozornost, a stať tedy nepozbyla na ceně. Srovnej nepočtenou novější literaturu:

Noemi Rejchrtová, Administrátor Václav Koranda o lichvě, *Acta reformationem bohemicam illustrantia I*, Praha 1978, s. 129–164 (s edicí spisu).

Pavel Spunar, *Repertorium auctorum Bohemorum I*, *Studia Copensicana XXV*, 1985, s. 233.

František Šmahel, *Husitská revoluce*, Praha 1993, I, s. 394–5 a pozn. 259, II, s. 75–6.

Týž, *Svoboda slova, svatá válka a tolerance z nutnosti v husitském období*, *Český časopis historický* 92, 1994, č. 4, s. 646, pozn. 19.

³⁵ Tomáš ze Štítneho, *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, ed. K. J. Erben, Praha 1852, s. 157 n.

Der Traktat Contra usuram des Jakob von Mies und die jüdische Frage

ZUSAMMENFASSUNG

Verfasser analysiert in seinem Aufsatz den obengenannten Traktat aus der Feder eines der bedeutendsten hussitischen Theologen. Der Traktat befaßt sich mit der Stellung der Juden innerhalb der christlichen Gemeinschaft, mit Fragen des Wuchers und dem Problem des Zusammenlebens von Christen, Juden und Heiden. Nach einer konzisen Übersicht über die bisherige Literatur und der Feststellung, daß der Traktat 1972 von Paul de Vooght ediert worden ist, geht Verfasser dazu über, den Inhalt des Jakobschen Werkes vorzustellen.

Jakob von Mies geht von der traditionellen Ansicht aus, die man über die Juden und ihren Wucherhandel hatte, wobei er vor allem ihr müheloses Leben verurteilt, das dem Grundgebot des göttlichen Gesetzes widerspricht, wonach der Mensch manuell zu arbeiten habe. Er stellt sich die Frage, warum den Juden erlaubt sei, unter Christen zu leben, und sucht darin eine göttliche Absicht: nämlich ein missionarisches Ziel, denn noch immer gibt es die Hoffnung, daß auch weitere Juden zum Christentum konvertieren.

Obgleich Jakob die durch den christlichen Egozentrismus beeinflusste Argumentationsweise nicht aufgibt, finden wir bei ihm interessante Ansichten. Er sucht einen Ausweg aus der bestehenden Lage, postuliert eine Mitverantwortung der Christen für die Stellung der Juden in der Gesellschaft, die sie motiviert, Wucher zu treiben, und schlägt eine Lösung mittels „wirtschaftlicher Assimilation“ vor, d.h. mittels Eingliederung der Juden unter die übrigen manuell Arbeitenden.

Der Terminus „wirtschaftliche Assimilation“ ist von R. Kestenberga verwendet worden, deren These Kavka überprüft, kritisiert und korrigiert. Vor allem bei der Suche nach den geistigen Quellen des Jakobschen Traktats gelangt Verfasser zu dem Schluß, daß Jakob von Mies längst nicht so sehr von den Auslegungen des Thomas von Aquin abhängig war, wie dies R. Kestenberg meint, sondern daß er eine andere Richtung als die von Thomas von Aquin verfolgte eingeschlagen hatte. Die von Jakob von Mies vorgeschlagene „wirtschaftliche Assimilation“ setzte eine grundlegende Änderung der gesellschaftlichen Verhältnisse als einzige Lösung der jüdischen Frage voraus.

**PROFESOR VINCENC JULIUS KROMBHOLZ (1782–1843) –
MECENÁŠ STUDENTŮ A LÉKAŘŮ**

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

Vincenc Julius Krombholz patřil ve své době nesporně k nejproslulejším učitelům nejen pražské lékařské fakulty, ale i celé univerzity. Jeho proslulost praktického lékaře pak daleko přesahovala rámeček těchto institucí. Jen málokterým z jeho kolegů se dostalo té cti, že brzy po svém skonu se dočkali monografického zpracování svého života, nadto z pera tak renomovaného autora, jakým byl Bernard Bolzano, Krombholzův učitel, později i přítel. Alfred Meissner, básník a lékař, mu složil obdivný hold ve verších.

Jeho tvář máme zachycenu nejen na portrétu Antonína Knöchela a dobových rytinách, ale i na mramorové bustě v Karolinu, kterou vytvořil na objednávku pražské univerzity proslulý Emanuel Max. Krombholzovo mumifikované srdce je pietně uchováváno na první interní klinice 1. lékařské fakulty UK, kterou řadu let řídil. Do čtyřicátých let dvacátého století bylo jeho jméno mezi studenty pražských škol a mladými lékaři velmi živé (i když pravděpodobně většina z nich nevěděla, kdo to vlastně byl), protože stálo v názvu dvou významných nadací. V období totality vymizelo z povědomí veřejnosti a bylo známo v podstatě jen v odborných kruzích. Domnívám se, že v dnešní době, která opět hledá ušlechtilé mecenáše pro podporu vědy a jejích mladých adeptů, si Krombholz zaslouží připomenutí svých mimořádných zásluh.

Život¹

Krombholzovy životní osudy jsou typickým dobovým příběhem „chudého hochy, který se proslavil“. Narodil se 19. 12. 1782 v malé, dnes zaniklé obci Police (také Palič nebo Paleč, něm. Politz, Palitsch) na Litoměřicku, jako jedno ze čtyř dětí v učitelské rodině. Když bylo Krombholzovi sedm let, otec zemřel. Matka se provdala za jeho nástupce ve škole, který byl osiřelým dětem vzorným otcem. Nicméně hmotná situace ro-

¹ Krombholzův životopis – není-li uveden odkaz v dalších poznámkách – vychází z následujících podkladů: Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), Bachmannův inventář, sign. C 101; tamtéž M 64, s. 25; tamtéž Katalogy posluchačů filozofické fakulty 1801–1810, Katalogy posluchačů lékařské fakulty 1804–1809; Bernard Bolzano, Dr. Vincenz Julius Edler v. Krombholz nach seinem Leben und Wirken, Prag 1845; Vierteljahrsschrift für die praktische Heilkunde s. 239–242 (nepodepsaný nekrolog, dle Bolzana autorem Wilhelm Rudolf Weitenweber). Obě tyto práce mají v ne zcela úplné bibliografii Krombholzových prací několik stejných chyb v letech a místu vydání některých publikací, v oddíle Dílo uvádím správné údaje. Ostatní životopisy prof. Krombholze, slovníkové i časopisecké, čerpají z těchto dvou prací, jejich soupis in: Biografický slovník pražské lékařské fakulty I. A–K, Praha 1988 s. 132. Nutno upozornit, že Vincenc bylo Krombholzovým křestním jménem, Julius pak jménem břimovacím. Sám Krombholz uváděl ve svých publikacích jméno Julius na prvním místě.

diny neumožňovala vydržovat nadaného chlapce na studiích. Prostředky sehnal místní kaplan a Krombholz zahájil na podzim roku 1794 gymnaziální studia v České Lípě. Zásluhou jiného kněze se dostal po několika letech do slavného sboru regenschoriho Václava Praupnera v Týnském chrámu v Praze. Měl zde zajištěn byt a stravu a pokračoval ve studiu na staroměstském gymnáziu.

Během filozofických studií, která zahájil v roce 1800, se živil velmi klopotně sám kondicemi. V prvním ročníku přerušil na čas studium vstupem do studentské legie, v níž setrval do jejího rozpuštění v dubnu roku 1801. Ve druhém semestru druhého ročníku se dostal do konfliktu s jedním z profesorů (nepodařilo se zjistit jeho jméno); zasmál se při přednášce spolužákově vtipu a profesor to vztáhl na sebe. Pomstil se prý Krombholzovi takovým způsobem, že ten se rozhodl ve studiích nepokračovat. Zatoužil však věnovat se lékařství, na což se vzhledem k tomu, že nedokončil filozofická studia, mohl připravovat pouze v nižším ranlékařském neboli chirurgickém studiu. V roce 1803 se zapsal jako posluchač chirurgie, kde na sebe hloubkou vědomostí a zájmu brzy upoutal pozornost přednášejících. Oblíbil si ho zejména profesor teoretické chirurgie Josef Antonín Oechy. Poskytl mu místo vychovatele u svých tří dětí a jeho dcera se stala později Krombholzovou manželkou.

V roce 1805 Krombholz onemocněl tyfem a léčil se v nemocnici milosrdných bratří. Zde se sblížil s ústavním lékařem, i z literatury (z Jiráskova F. L. Věka) známým Janem Theobaldem Heldem, který ho nabádal, aby nezůstal pouhým ranlékařem a doplnil si studia potřebná k získání doktorátu medicíny. Umožnil mu také, aby se v nemocnici u milosrdných podílel na pitvách. Poté se Krombholz vypravil do Vídně, aby zde u proslulého okulisty prof. Georga Beera absolvoval kurz z operačního očního lékařství. Po návratu do Prahy úspěšně prováděl operace očních zákalů. Ještě v roce 1805 získal titul magistra porodnictví. Při tom navštěvoval přednášky s mediky, zkoušky však nesměl skládat, dokud v roce 1807 nedokončil přerušovaná filozofická studia. Brzy poté, co se stal legálním posluchačem medicíny – v roce 1808 – získal místo prosektora (tj. asistenta) na anatomii, nejprve provizorního, po dokončení lékařských studií od 12. 2. 1812 řádného.

V letech 1809–1811 podnikal Krombholz studijní cesty po německých univerzitách v Lipsku, Halle, Jeně, Bamberku, Würzburgu, Erfurtu, Erlangen a Berlíně, při nichž si díky svým znalostem získal uznání profesorů příslušných lékařských fakult. Dne 7. 4. 1811 získal v Erfurtu titul doktora medicíny a chirurgie (*sub auspiciis Napoleonis*). Nevyužil nabízených možností přijmout místo na některé německé univerzitě a vrátil se do Prahy, aby své další osudy trvale spojil s pražskou lékařskou fakultou.

Jak jsme uvedli výše, učitelskou kariéru zahájil na anatomii. Poté – od 26. 8. 1813 – suploval vedení stolice teoretické chirurgie, ač v té době ještě stále neměl dokončena lékařská studia na pražské fakultě. Nechtěl žádat o prominutí zkoušek, které by byl nepochybně získal vzhledem k titulu získanému v Erfurtu a díky znamenité pověsti lékaře s rozsáhlou praxí. Proto se 5. 9. 1814 podrobil s velkým úspěchem druhé rigorózní zkoušce a stal se oficiálně členem doktorského kolegia pražské lékařské fakulty. Dne 24. 8. 1814 byl jmenován profesorem teoretické chirurgie, nauky o nástrojích a obvazech. V letech 1819–1820 suploval vedení katedry státního a soudního lékařství, kterou pak od 18. 11. 1820 vedl jako řádný profesor. Také další obor – katedru speciální pato-

logie a kliniky pro lékaře (dnešní internu), vedl nejdříve od roku 1825 jako suplující profesor, poté od roku 1828 jako řádný. Na vlastní žádost se ze zdravotních důvodů vzdal po deseti letech velmi úspěšného vedení kliniky a v roce 1836 přešel na fyzicky méně náročný obor jako profesor vyšší anatomie a fyziologie. Ve školních letech 1819/20–1828/29 konal také bezplatně mimořádné přednášky o záchraně zdanlivě mrtvých. O tom, že byl zřejmě výborný pedagog a velmi oblíbený mezi studenty, svědčí mj. způsob jeho rozloučení s klinikou. Posluchači mu uspořádali pochodňový průvod a vydali tiskem tři básně svých kolegů (Ludwiga Lehnera z Löhner a Friedricha Clara): *Worte der Liebe und Verehrung an Herrn Professor J. V. Krombholz, bei dessen Scheiden von der medizinischen Klinik im Namen seiner dankerfüllten Schüler*, Prag 1836. Ve školním roce 1831 zastával Krombholz funkci rektora.

Výčet oborů, které Krombholz na lékařské fakultě vedl, je pro dnešního čtenáře nepochybně překvapivý. Nutno říci, že tolik oborů nevystřídal na fakultě nikdo z Krombholzových vrstevníků, protože od počátku 19. století již bylo přecházení z oboru na obor na lékařské fakultě méně časté než v obdobích předcházejících. Vývoj šel v souladu s vědeckým rozvojem jednotlivých medicínských disciplín k více méně celoživotní specializaci jejich představitelů. Krombholz byl ovšem vskutku mimořádnou osobností. V době, kdy publikační činnost řady jeho kolegů, řádných profesorů, byla téměř nulová, zanechal, jak uvedeme níže, díla trvalé hodnoty ve všech oborech, kterým se postupně věnoval.

Vedle toho se snažil rozšířit a zvelebit výukové sbírky a zajistit kolegům i posluchačům lepší možnosti studia odborné literatury. Již jako prosektor anatomického ústavu se zasloužil o zvelebení sbírek anatomického muzea, jako profesor teoretické chirurgie a nauky o nástrojích a bandážích významně obohatil tzv. akologický kabinet, do něhož opatroval předměty i za vlastní peníze. V době svého působení na interní klinice zde založil v roce 1827 klinickou knihovnu, jejíž součástí byla i sbírka lékařských disertací. Rozrůstala se dary a nákupy profesora Krombholze, ale také jeho kolegů lékařů i laiků. V roce 1845 čítala 670 děl, z toho 255 disertací. Podobnou knihovnu pro potřeby posluchačů a kolegů založil v roce 1837 i na svém posledním pracovišti – katedře vyšší anatomie a fyziologie. Všichni Krombholzovi životopisci citují jeho výrok o tom, že bez čtení, a mnohoého čtení, se nikdo nikdy nemůže stát dobrým lékařem. Četné knihy věnoval i gymnaziální knihovně v České Lípě, ústavu, na němž zahájil svá studia. Sám vlastnil rozsáhlou knihovnu, kterou ochotně propůjčoval ke studiu svým posluchačům, kolegům a známým. V době jeho skonu čítala 2064 děl (3410 svazků) a představovala ve své době – pokud je nám dosud známo – jednu z největších soukromých knihoven nejen lékařů, ale i všeobecně. Po jeho smrti ji nabídla jeho ovdovělá manželka ke koupi univerzitní knihovně, kde se zčásti dochovala.²

Krombholzova pracovní kapacita byla vzdor zdravotním obtížím, které ho více či méně intenzivně provázely od mládí, opravdu mimořádná. Vedle povinností na fakultě a velmi rozsáhlé soukromé praxe (jeho pacienti pocházeli ze všech vrstev obyvatelstva, byl vyhledáván šlechtici stejně jako chudáky, které léčil bezplatně a ještě jim finančně

² Ludmila Hlaváčková, Odborné knihovny na pražské lékařské fakultě a založení veřejné lékařské čítárny Pražer medizinisches Lesemuseum v r. 1841, *Dějiny věd a techniky* 25, 1992, s. 183–184. Pátrání po Krombholzově pozůstalostním řízení v Archivu hl. města Prahy, kde nepochybně byl i soupis jeho knihovny, zůstalo bohužel bezvýsledné.

i jinak pomáhal) zastával obětavě a nezištně i řadu dalších funkcí. Od roku 1811 působil jako neplacený fyzik (tj. ústavní lékař) v sirotčinci u sv. Jana, stejnou funkci zastával léta v ústavu hluchoněmých. V letech napoleonských válek 1813–1814 se neobyčejně osvědčil jako organizátor péče o raněné. Patrně této činnosti vděčil za nabídku na místo protomedika nejprve v Dalmácii, poté v Linci, obě však odmítl. Své mimořádné organizační a odborné schopnosti pak prokázal zejména v době cholery epidemie, kdy se stal v roce 1831 ředitelem všech cholery nemocnic v Praze.

Nehledě na všestranné pracovní zatížení provozoval Krombholz po celý život hudbu a sledoval literaturu i umění. Ovládal výborně latinu, řečtinu (starou i novou), němčinu, češtinu, francouzštinu, italštinu a angličtinu tak, že mohl v těchto řečech číst i komunikovat.

V září roku 1841 byl raněn mrtvicí. Za několik týdnů se pozdravil a přátelé ho vyslali na zotavenou do Itálie. Na podzim následujícího roku se vrátil ke své lékařské praxi, ale v prosinci byl stížen dalším záchvatem mrtvice. S pomocí kolegů lékařů se zotavil z poruchy řeči i částečného ochrnutí. Ztracené zdraví hledal mj. v Karlových Varech a na venkově v okolí Prahy. Dalšímu ataku choroby pak podlehl v Praze 1. 11. 1843. Studenti v početném pohřebním průvodu donesli svého milovaného učitele a mecenáše až k místu jeho posledního odpočinku na olšanských hřbitovech.

Už za života se Krombholzovi dostalo ocenění a poct jak za jeho zásluhy v oblasti vědecké, tak i sociální. V roce 1830 se stal řádným členem Královské české společnosti nauk. Čestným členem Společnosti vlasteneckého muzea v Praze byl jmenován v roce 1829, roku 1835 se stal členem jejího výboru. Řádné, dopisující nebo čestné členství mu udělily i četné zahraniční vědecké společnosti, počínaje Leopoldinskou akademií v Halle. Dále to byly lékařské společnosti v Berlíně, Lipsku, Prusku, Bádensku, Vídni, Erlangen, Heidelbergu, Drážďanech, přírodovědecké společnosti v Řezně, Vratislavi a Altenburgu, vědecká společnost v Charkově a univerzita v Pešti.

V roce 1837 byl povýšen do šlechtického stavu, o rok později se stal čestným občanem Prahy a další rok guberniálním radou.

Dílo

Prvá polovina 19. století je v dějinách medicíny neobyčejně důležitou etapou přeměny nazírání na původ nemocí a jejich léčení. Rozvoj a specializace jednotlivých lékařských oborů přináší mnoho nových, vědecky podložených poznatků, na druhé straně se otvírá prostor i pro různé pseudovědecké směry. Krombholz posuzoval tyto trendy obezřetně a kriticky. Tak například na tehdy rychle se šířící nauku míšeňského lékaře Samuela Hahnemanna – homeopatii, se snažil vytvořit si vlastní názor; konzultoval profesora pražské techniky chemika Josefa J. Steinmanna³ a ocenil některé její pozitivní prvky. Již před Hahnemanem prosazoval proti panující polypragmasii (podávání mnoha léků současně a často v nebezpečně vysokých dávkách) užívání jednoduchých léků v rozumné míře. Před Vincenzem Priessnitzem využíval s úspěchem léčivých účinků vody při léčení horečnatých onemocnění, velmi skeptický však byl k léčbě pomocí metody magnetismu.

³ Do publikace Josefa Steinmanna *Physikalisch-chemische Untersuchungen der Ferdinandsquelle zu Marienbad*, Prag 1821, přispěl Krombholz kapitolou o léčebných účincích uvedeného pramene.

První publikace věnoval Krombholz svým posluchačům. V té době byli profesori povinni přednášet dle předepsaných učebnic. Pokud přednášejícímu nevyhovovaly, mohl po příslušném schválení využívat i jiných publikací, případně přednášet dle svých nepublikovaných (leč schválených) textů. Této možnosti využíval jen nevelký počet iniciativních učitelů, mezi něž patřil i Krombholz. V seznamu přednášek jsou sice u jeho jména uvedeny vlastní texty vedle předepsaných učebnic jen u chirurgie⁴, ale je nepochybné, že své výklady obohacoval vlastními zkušenostmi a poznatky, zejména těmi, které publikoval v pracích přímo dedikovaných posluchačům. U těchto publikací nutno ocenit snahu autora o opravdu didaktický přístup k pojednávané problematice – maximální přehlednost a usnadnění studia posluchačům při zachování odborné úrovně textu.

První Krombholzovou publikací je útlá knížka malého formátu *Conspectus fungorum esculentorum – Übersicht der essbaren Schwämme, welche im Verlaufe des Jahres 1820 in Prag zu Markte gebracht wurden*, Prag 1820, věnovaná „mým ctěným posluchačům“ státního lékařství ve školním roce 1820/21. Na 40 stránkách podává ve 33 oddílech v abecedním pořádku latinsko-německý popis nejčastěji se vyskytujících jedovatých hub v Praze a okolí, aby studentům usnadnil orientaci v této problematice, které nevěnovaly povinné učebnice pozornost. Krombholz zde také poprvé veřejně manifestoval svůj mimořádný zájem o obor, kterému se, jak uvedeme níže, věnoval celý život a bývá proto poprávu nazýván zakladatelem české mykologie.

Také druhá Krombholzova publikace je věnována posluchačům pražské lékařské fakulty. Je to překlad z italštiny životopisu milánského profesora chirurgie Giovanna Battisty Monteggia (1762–1815) – *Leben und Studien des J. B. Monteggia*, Prag 1821 – jehož autorem byl rovněž milánský profesor lékařské fakulty Enrico Acerbi (originál vyšel v Miláně v roce 1816 a 1818). Je překvapivé, že si Krombholz vybral právě tuto osobu, aby s ní seznámil posluchače pražské medicíny jako se vzorem na jejich akademické dráze, protože život a dílo Monteggia se nevyznačovaly ničím příliš mimořádným a jeho jméno nalezneme jen ve velmi podrobných specializovaných biografických příručkách.

Ve stejném roce 1821 vydal Krombholz práci související s jeho působením na stoličce teoretické chirurgie a nauky o nástrojích a obvazech a s jeho mimořádnou péčí o akologický kabinet. Jeho *Beschreibung der Tober'schen Maschinen für Chirurgie, Krankenpflege und Hippojatrie*, Prag 1821, je opět určena především posluchačům lékařské fakulty. Velmi podrobně v ní popisuje deset různých přístrojů k léčení poškozených končetin, k ukládání a přepravě pacientů, a jeden k bezpečnému kování vzpurných koní. Tyto přístroje zhotovoval umělecký truhlář Josef Antonín Tober z Chomutova. Byly zakoupeny do akologického kabinetu pražské fakulty, která posuzovala jejich vhodnost a bezpečnost a doporučovala jejich užívání v chirurgické praxi.⁵ Mimořádný zájem o problematiku chirurgických nástrojů a přístrojů Krombholze neopustil ani poté, když se již věnoval jiným oborům. Dokladem toho je dvoudílná rozsáhlá publikace *Abhandlungen aus dem Gebiete der Akologie*, I. Prag 1824, II. 1. 1834. V předmluvě Krombholz uvedl, že dílo vznikalo během jeho přednášek z akologie, neboť si uvědomil, že publikace vě-

⁴ Ludmila Hlaváčková – Eva Rozsivalová, Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690–1848, Praha 1984, s.146.

⁵ Vilém Weiss, Dějiny chirurgie v Čechách, Praha 1891, s. 97–98. O J. A. Tobcrovi viz Constant Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich, B. 45, Wien 1882, s. 216.

nované této problematice se nehodí pro studenty. Snažil se o co nejpřehlednější utřídění a uspořádání obsírné látky. První díl obsahuje dva oddíly: první pojednává o turniketech, druhý o ostrých chirurgických nástrojích a je rozčleněn na sedm pododdílů. Druhý díl má pouze jednu část věnovanou trepanačním nástrojům. Neznáme důvody, proč Krombholz dílo nedokončil, pouze se domníváme, že byly rázu pracovního (změna oboru) a finančního. Většina oddílů a pododdílů této publikace je uvedena historií popisovaných nástrojů řazených jak chronologicky podle doby výskytu, tak i podle podobnosti a užívání při určitých zákrocích a operacích.

V roce svého zvolení do Královské české společnosti publikoval Krombholz v jejich rozpravách anatomický popis pozoruhodného anencephala, kterého porodila (neuvedl kdy) jakási rodička v Brandýse.⁶

Téma jeho slavnostní přednášky, kterou se ujal v roce 1831 své rektorské funkce, bylo historické. V té době byl přednostou interní kliniky, a proto se rozhodl podat přehled osudů praktické výuky medicíny na pražské fakultě od založení univerzity v roce 1348 až po současnost. Nepodařilo se nám zjistit, zda mu byl při této práci nápomocen nějaký historik, v úvodu děkuje pouze nejvyššímu purkrabímu (tehdy jím byl hrabě Karel Chotek) za to, že mu umožnil vyhledávat data v guberniálním archivu. Pro tisk doplnil Krombholz svůj výklad řadou příloh – přehledy učitelů, jejich biografickými medailonky, počty studujících, pro období své působnosti na klinice i výlohami na provoz kliniky, výčtem výskytu různých onemocnění apod. Tato práce si dodnes uchovála svoji faktografickou hodnotu a je často používána historiky pražské univerzity a její lékařské fakulty.⁷

V roce 1831 začal Krombholz také vydávat své obsáhlé dílo *Naturgetreue Abbildungen und Beschreibungen der essbaren, schädlichen und verdächtigen Schwämme, Leitmeritz und Prag 1831–1846*. Dílo vycházelo postupně po sešitech, celkem jich bylo vydáno deset, poslední dva až po autorově smrti. Vydával je vlastním nákladem, proto vycházelo v poměrně dlouhých intervalech. Je to skutečně vědecká práce založená na zvládnutí rozsáhlé literatury a důkladném a všestranném pozorování i experimentech autora, které vedlo i k objevu nových druhů mykoflóry. Originalita Krombholzova přínosu je uznávána i ve světovém mykologickém písemnictví. Za zmínku také stojí, že Krombholz uváděl i české názvy popisovaných hub.⁸

Vysoce hodnoceno zůstává až do našich dnů i další Krombholzovo dílo *General-Rapport über die Asiatische Cholera zu Prag im Jahre 1831 und 1832 nach den in den Cholerospitälern gewonnenen Erfahrungen nebst Bemerkungen über die Abweichungen dieser Krankheit bei ihrem Wiederauftreten daselbst im September 1836*, Leitmeritz 1837. Krombholz zde maximálně využil své bohaté zkušenosti s touto chorobou, které měl

⁶ Anatomische Beschreibung eines sehr merkwürdigen Anencephalus mit drei Kupfertafeln, Abhandlungen der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften N. F., B. 2, Prag 1830, 35 s.

⁷ Programm zum feierlichen Rektorats-Wechsel fürs Jahr 1831–32 von J. V. Krombholz. Fragmente einer Geschichte der medizinisch-praktischen Schule an der Karl-Ferdinands-Universität, Prag 1831. Krombholz nečinuje žádnou literaturu, ač je zřejmé, že použil například práci Antonína Sebaldy, Geschichte der medizinisch-praktischen Schule an der k. k. Karl-Ferdinandischen Universität in Prag, Prag 1796. Sebald ovšem zpracoval dějiny kliniky až od roku 1769. Krombholz převzal od Sebaldy např. přehled nemocných a zemřelých na klinice v nemocnici u milosrdných bratří v Praze od roku 1785 a ve všeobecné nemocnici v letech 1791–94.

⁸ Svatopluk Šebek, Život a dílo zakladatele české mykologie V. Krombholze, Česká mykologie 36, 1982, s. 193–205. Mykologickou práci uveřejnil Krombholz také v muzejníku: Ueber eine neue Morchelart, Monatschr. Gess. vaterländ. Museums in Böhmen 2, 1828, s. 478–484.

možnost získat jako generální ředitel všech choleroých nemocnic v Praze v době cholerové epidemie. Byl si plně vědom omezených prostředků soudobé medicíny v boji s touto chorobou a v úvodu napsal mj., že v nejhorším případě bude jeho práce důležitá alespoň ve smyslu historickém. Této ceny skutečně nepozbyla, neboť v deseti kapitolách přináší cenné a mnohdy jedinečné informace o průběhu této epidemie a o organizaci boje s ní v Praze nejen ve formě narativní, ale i v mnoha přehledných tabulkách, které dodnes vzbuzují obdiv i renomovaných demografů.

V roce 1837 se konal v Praze 15. sjezd německých přírodovědců a lékařů (proslulý mj. tím, že Jan Evangelista Purkyně na něm jako první veřejně formuloval myšlenku o buněčné teorii), na jehož přípravě a průběhu se Krombholz podílel nemalou měrou. Sjezd ho také inspiroval k sepsání obsáhlého (516 stran) průvodce Prahou speciálně zaměřeného na potřeby a zájmy lékařů a přírodovědců. *Topographisches Taschenbuch von Prag zunächst für Naturforscher und Aerzte* opatřený plánem města vyšel v Praze v roce 1837 před zahájením sjezdu a poskytl jeho účastníkům podrobné informace jak o historii města a jeho památek, tak o přírodních podmínkách města, jeho obyvatelích a zdravotních i sociálních ústavech se zvláštním zřetelem na ústavy lékařské fakulty.⁹ Také tato publikace je dosud zdrojem cenných informací a čerpají z ní s prospěchem nejen historici lékařství.

Na samotném sjezdu Krombholz vystoupil s několika příspěvky, z nichž dva vycházely z jeho již publikovaných prací (o Monteggiovi a anencephalovi), třetí o vnitřních kýlách později uveřejnil časopisecky.¹⁰ Spolu s hlavním organizátorem sjezdu hrabětem Kašparem Sternbergem pak vydal sjezdový sborník.¹¹ V roce 1841 uveřejnil práci, v níž zhodnotil své několikaleté působení na katedře státního a soudního lékařství, *Gerichtlich-medizinische Untersuchungen nebst Gutachten*, Prag 1841. Krombholz zpracovával také některá hesla do prestižního slovníku *Encyklopädisches Wörterbuch der medizinischen Wissenschaften*, Berlin 1828. Najdeme je zde pod šifrou Kr-lz. Téměř celý svůj pracovní život shromažďoval podklady k velké práci o speciální patologii (dnes bychom řekli interní medicíně). Toto dílo se mu však nepodařilo dovést do publikovatelné formy a osud rukopisu je neznám.

Nadace pro bezplatné ošetřování chudých studentů pražských škol

Svůj mimořádný všestranný zájem o studenty a mladé kolegy a své organizační schopnosti prokázal Krombholz nad jiné přesvědčivě založením dvou nadací, které pře-trvaly déle než století od jeho skonu.

Založení první – pro bezplatné ošetřování nemajetných studentů pražských škol – se uvádí do souvislosti s jeho osobními zkušenostmi chudého studenta a s choleroou epidemií počátku 30. let 19. století, která vyostřila problémy zdravotní péče o nemajetné se zvláštní naléhavostí. Jak zmíněno výše, Krombholz sám se v péči o cholerové pacienty

⁹ U některých oddílů Krombholz uvádí, odkud čerpal údaje, vůbec se však nezmiňuje o podobné, také velmi obsáhlé publikaci novoměstského lékaře Franze A. Stelziga Versuch einer medizinischen Topographie von Prag, I. II., Prag 1824.

¹⁰ Beobachtungen zweier Fälle von inneren Brüchen, Beiträge zur gesammten Natur- und Heilwissenschaft, hrsg. Wilhelm R. Weitenweber, B. 4, H. 3, 1840, s. 290–303.

¹¹ Bericht über die Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in Prag im September 1837, Prag 1838.

angažoval velmi intenzivně v rovině teoretické i praktické. Nadaci se rozhodl založit poté, co byl zvolen rektorem univerzity, což dodalo jeho úmyslu nepochybně na vážnosti. Dochovala se dvě jeho provolání, vydaná tiskem, kterými se obracel nejprve na klerus, poté zejména na šlechtu a pracovníky univerzity s prosbou na podporu svého projektu. Prvé je psáno latinsky¹² a je datováno 12. května 1830, druhé – německé – bylo vydáno 1. dubna 1831.¹³ Obě jsou obsahově téměř totožná a vychází z konstatování, že být postižen chorobou je osud velmi smutný, avšak přímo hrozný, postihne-li chudého. Poté konkretizuje situaci takto postiženého studenta. Vybízí proto k založení nadace, která by v pražské všeobecné nemocnici vydržovala lůžko v II. léčebné třídě pro bezplatné ošetřování vysokoškolských studentů. Podaří-li se shromáždit 4380 zl. k. m., umožní denní úrok 36 kr. vydržovat lůžko II. třídy. V provolání ku kleru zvažuje i možnost sebrat alespoň 2433 zl. k. m., z nichž by denní úrok 20 kr. mohl zajistit lůžko alespoň ve III. ošetřovací třídě. Vyslovil zde i naději, že později by se mohla založit i vlastní poliklinika. V druhém provolání doufá, že se brzy podaří ve všeobecné nemocnici vydržovat vlastní pokoj s více lůžky. Věřil, že základní nadační suma se bude zvětšovat z výnosu dalších sbírek a hudebních akademií. Sám se ve prospěch nadace vzdal všech příjmů spojených s jeho rektorským úřadem.

I když se peníze nescházely tak rychle, jak Krombholz doufal, vydalo gubernium v únoru 1832 v přípisu akademickému senátu univerzity předběžný souhlas s tím, aby nadace zahájila činnost. Hovoří se v něm již o vlastním pokoji II. třídy ve všeobecné nemocnici, protože v české spojitelně tou dobou již byla uložena částka 7680 zl. 12. kr. k. m., i když tato suma ještě nestačila na plný provoz. Nadace se nevztahovala pouze na posluchače pražské univerzity, jak se uvádělo v prvních výzvách, ale i na studenty techniky a gymnazisty. Ředitelé těchto ústavů měli pořádat ve prospěch fondu ročně sbírky mezi studenty a vybrané peníze předávat akademickému senátu. Toto předběžné povolení stanovilo v šesti bodech zásady činnosti nadace platné do doby, než budou vypracována a schválena řádná statuta. V nadačním pokoji měli být bezplatně léčeni nemajetní studenti, pokud netrpěli nevyléčitelnými chorobami. Finanční náhradu měl projednávat s ředitelstvem nemocnice do vydání statut akademický senát. Krombholz se snažil urychlit zahájení činnosti nadace mj. tím, že je navrhoval spojit se 40. výročí panování císaře Františka I., který nadaci přispěl 300 zl. k. m. To se nakonec podařilo a nadace zahájila zatím provizorní činnost 1. března 1832.¹⁴

Krombholz poté ještě znásobil úsilí vybudovat nadaci podle svých představ. Opakovaně jednal s guberniem, akademickým senátem a s ředitelstvem nemocnice a zejména sháněl finanční prostředky. Brzy se začalo uvažovat o tom, že léčení v II. ošetřovací třídě, kde byla denní taxa 36 kr. k. m., je příliš nákladné. Ve III. třídě byla taxa třetina – 12 kr. k. m., a umožňovala léčit ve vyhrazeném pokoji místo jednoho tří nemocné studenty. Nicméně v prvních měsících byli studenti léčeni až na výjimky ve II. ošetřovací třídě. Bylo také rozhodnuto brát jen mimopražské studenty, pražští nemajetní měli možnost bezplatného ošetření ve všeobecné nemocnici dle jiných kritérií. Ani u mimo-

¹² Český překlad viz Jaroslav Lenz, J. V. Krombholz, *Praktický lékař* 23, 1943, s. 392–3.

¹³ AUK-AS, Krombholzova nadace (dále KN) 1832–1836, fasc. 2, kart. 118.

¹⁴ AUK-AS-KN 1832–1836, fasc. 1, Nr. 3, kart. 118, přípis ČG AS z 27. 2. 1832. Wilhelm Klein, 100 Jahre Dr. J. V. Krombholzsche Stiftung zur unentgeltlichen Unterbringung kranker armer Studierender im allgemeinen Krankenhaus, Prag 1932, s. 15–17.

pražských nestačilo k bezplatnému léčení jen osvobození od školného, bylo třeba prokázat se zvláštním doporučením ředitele školy nebo jeho zástupce.¹⁵

Zhruba po půldruhém roce působení nadace (1. 10. 1833), krátce před vydáním nadační listiny, publikoval Krombholz dvacetistránkovou brožurku velkého formátu, v níž podal zevrubnou informaci o její činnosti. V úvodu vřele poděkoval nejvyššímu purkrabímu hraběti Karlu Chotkovi, který o nadaci informoval všechny zemské úřady, a jmenovitě knížatům Augustu Lobkowitzovi a Rudolfovi Kinskému, kteří věnovali nadaci velké dary, a dále pak šlechtě, duchovenstvu, úřadům, soukromníkům i senátorům vysokých škol, kteří pomáhali nadaci shromažďovat peníze. Poté podal přehled o počtu léčených studentů a s politováním konstatoval, že se muselo po prvních měsících přejít na léčebnou taxu III. třídy. Velmi pozitivně však hodnotil skutečnost, že se podařilo pro nadaci zajistit v nemocnici samostatný pokoj, a vyjádřil naději, že se časem podaří zřídit i další. Jako zkušený lékař apeloval na studenty, aby se léčili včas a neodkládali příchod do nemocnice kvůli zkouškám apod., zvláště dokud nadace ještě nezřídila ambulantní léčení (tzv. *Krankenbesuchsanstalt*). Informoval o stavu a uložení jmění, hodnotil výnos sbírek a akademií a v závěru uveřejnil návrh znění nadační listiny.¹⁶

Ta byla vydána 25. 10. 1833 (schválena guberniálním dekretem 7. 10. 1835) a stvrzena podpisy zakladatele Krombholze, rektora univerzity Maximiliana Millauera, univerzitního syndika Josefa Ottenbergera, ředitele českého stavovského technického ústavu Jana Hennigera, ředitele všeobecné nemocnice Jakuba Molitora a dvou svědků – právníků Johanna Kanky a K. W. Wenzela. Krombholz se zřejmě osobně velice angažoval pro to, aby nadace plnila od počátku svou úlohu co nejlépe, a byl patrně také iniciátorem doplňků k tomuto dokumentu z 20. 4. 1842, upřesňujících některé body v souladu s potřebami praxe.¹⁷ Nadační listina spolu s doplňky pak byla 4. 11. 1843 schválena guberniálním dekretem jako statuta nadace. Obsahovala hlavní zásady zveřejněné Krombholzem již v jeho prvních provoláních a řadu dalších konkrétních pokynů pro studenty, členy akademického senátu, pracovníky všeobecné nemocnice, lékaře nadace apod. Uvedl me alespoň nejdůležitější.

Studenti měli zaručeno ošetřování ve zvláštní místnosti všeobecné nemocnice i v případě, že dojdou roční prostředky nadace, pak měli být léčeni dle zásad péče o chudé. Pokoj nadace se měl umístit blízko pokojů interní kliniky pro lékaře, protože přednosta kliniky a asistent pečovali o hospitalizované studenty a vedli o nich zvláštní protokoly. Senát dohlížel na jmění nadace a měl povinnost o jeho stavu informovat gubernium i veřejnost. Byly stanoveny i zásady ambulantní péče o nemajetné studenty, kteří měli být léčeni doma zvláště k tomu určenými lékaři v jednotlivých pražských čtvrtích. Tito lékaři sice nebyli při léčení studentů nadace vázáni předpisy dle *Norma pauperum*, nicméně byli nabádáni k šetrnosti. Byly upraveny i vztahy nadace k lékárnám a městským lázním.¹⁸ Zvláštní instrukce pro lékaře nadace, kteří léčili studenty ambulantně, byly vy-

¹⁵ AUK-AS-KN 1832–1836, fasc. 2, Nr. 3, kart. 118, Grundsätze und Massregeln z 19. 5. 1832, příloha k návrhu nadační listiny. W. Klein, l. c., uvádí na s. 18–21 přehledy léčených studentů v březnu, dubnu a květnu 1832, z 32 jen v pěti případech byli léčeni ve III. třídě.

¹⁶ AUK-AS-KN 1832–1836, fasc. 1, Nr. 54, kart. 118.

¹⁷ Dokladem toho je např. tisk *Öffentlicher Dank* z 26. 11. 1834, v němž Krombholz informoval veřejnost o činnosti nadace – viz AUK-AS-KN 1832–1836, fasc. 2, Nr. 117, kart. 118 a zejména Krombholzův přípis AS z 30. 3. 1840 v AUK-AS-KN 1847–1840, Nr. 179, kart. 119, který obsahuje v podstatě všechny dodatky.

¹⁸ Nadační listina viz Klein, l. c., s. 23–29 nebo Studijní nadání v království českém V, Praha 1897, s. 310–314, dodatky z 20. 4. 1842, s. 315–320, Statuta v AUK-AS-KN 1849–1862, 107/IV, kart. 122.

dány 20. 4. 1842 (tiskem rozmnoženy 4. 11. 1843). Také na nich je zřejmý Krombholzův rozhodující podíl.¹⁹

Z uvedeného je zřejmé, že Krombholz věnoval své nadaci maximální pozornost do posledních dnů svého života. Když v roce 1843 zemřel, měla nadace již po prvním desetiletí své existence pevné místo v soustavě pražského zdravotnictví – ve všeobecné nemocnici i v ambulantní péči. Ve všeobecné nemocnici měla sice zatím pouze jeden pokoj s pěti lůžky a jedním ošetřovatelským lůžkem (ošetřovatelky v té době sdílely pokoje s pacienty) v I. patře nádvorního křídla nemocnice, avšak v případě potřeby, když byl nadační pokoj plný, byli studenti přijímáni a léčeni podle nadačních statut i na jiných pokojích.²⁰ Počet léčených studentů ve všeobecné nemocnici se pohyboval podle dochovaných ročních výkazů do poloviny století okolo 100–200 osob, v padesátých letech klesl na 20–50 osob, na počátku 60. let se pohyboval okolo pouhých deseti. Ambulantně léčených bývalo v té době okolo 50–100 osob.²¹ Po Krombholzově smrti pověřoval senát vždy jednoho z profesorů lékařské fakulty, aby vykonával funkci tzv. referenta nadace a staral se o její řádný chod.

Zákon o rozdělení pražské univerzity na českou a německou z 28. 2. 1882 nařizoval v § 3 i rovnoprávné dělení nadací.²² V praxi to znamenalo, že bez ohledu na vyšší počty studentů na české univerzitě bylo jmění nadace, které v době dělení obnášelo 133.588 zl. 26 kr., rozděleno na dvě poloviny.²³

Český nadační pokoj ve všeobecné nemocnici byl umístěn ve druhém patře nádvorního křídla nemocnice (č. 80), německá část nadace disponovala dvěma pokoji (č. 200 a 201) v prvním patře jednoho z malých domků mezi průčelím nemocnice a Faustovým domem (č. p. 500).²⁴ V seznamech osob obou univerzit byla uveřejňována jména lékařů, kteří pečovali o studenty ve všeobecné nemocnici – byli to většinou přednostové jednotlivých klinik – a v pražských obvodech. Od té doby, co se publikovaly rektorské zprávy o uplynulém studijním roce, nalzáme v některých z nich i zprávy o činnosti Krombholzovy nadace.²⁵

V roce 1895 (23. 10.) vyšlo nové vydání statut a v roce 1899 (15. 8.) nové instrukce pro lékaře nadace.²⁶ Nutno říci, že oba dokumenty se příliš nelišily od starých. Přinášely pouze některá upřesnění a doplňky – zejména byla stanovena pravidla úhrady péče o zuby a působnost nadace byla rozšířena i na absolventy rok po ukončení studia. Byl také vydán nový seznam pražských veřejných studijních ústavů, jejichž posluchači měli nárok na léčebnou péči v rámci nadace. Nad jměním nadace bděl velmi ostražitě akademický senát, ale jak bývá pravidlem, peněz se stále nedostávalo. Občas se v pramenech

¹⁹ AUK-AS-KN 1837-1840, obálka 1, kart. 122. Studijní nadání, I. c., V, s. 320–322.

²⁰ Jaroslav Šťastný, Stručný přehled dějin a nynějšího stavu c. kr. všeobecné nemocnice v Praze, Praha 1891, plán č. IV. Pokoj nadace měl číslo 46. Srv. též J. V. Krombholz, Topographisches Taschenbuch..., s. 405 a s. 467–474. AUK-AS-KN 1832–1836, fasc. 2., Nr. 117, kart. 118.

²¹ Výkazy o počtu léčených srv. AUK-AS-KN 1845–1849, kart. 121, ditto 1849–1862, kart. 122, bez udání let kart. 123, 124. Výkazy z dalších let před rozdělením nadace jsem nenašla.

²² Leo Mannageta – Carl Kelle, Die österreichischen Universitätsgesetze, Wien 1906, s. 4.

²³ AUK-AS-KN 1882–1951, E I, f. 17/n 2, kart. 130. Jednání o rozdělení z let 1883/84 a 1902/03. Studijní nadání, I. c., V, s. 322–329. Dělení proběhlo 15. 6. 1883 v německé rektorské kanceláři a byl o něm vydán protokol. Dodatky k němu vydala česká strana 26. 1. 1884 a 30. 11. 1884, německá 12. 2. 1895.

²⁴ Šťastný, I. c., plán č. IV. a č. III.

²⁵ Zpráva o studijním roku Univerzity Karlovy, Praha 1907/08–1936/37. V německých Rektors-Instalationen-Berichte (od r. 1893/94) tyto zprávy nejsou, přehled hospodaření německé části nadace viz Klein, I. c., s. 35–36.

²⁶ Studijní nadání, I. c., V, s. 329–335.

objeví připomínka jedné z idejí zakladatele V. J. Krombholze – usilovat o založení samostatné nadační nemocnice, ale její realizace zůstala po celou dobu trvání nadace nedostižným ideálem. Dobrovolné sbírky ve školách nevynášely tolik, jak by bylo třeba, objevovaly se i různé návrhy, jak výnosy zvýšit. Právnik prof. Kamil Henner například v roce 1904 navrhoval po vzoru podobné instituce v Göttingen (*Akademisches Krankenpflege Institut*) vybírat povinně příspěvek do nadace od každého studujícího a všechny pak léčit zdarma.²⁷ Návrhem se senát zřejmě vážně nezabýval. Čas od času se dostávala nadace přes všechno úsilí svých správců do velmi svízelných finančních problémů. V letech 1910–1912 bylo například nutno nejprve omezit, a poté zcela zastavit léčení na účet nadace. Schodek byl tak značný, že bylo třeba nejprve zastavit příjem pacientů do nemocnice a posléze i výdej léků. Po vypuknutí první světové války se snížil počet studentů, a v důsledku toho se podařilo ve školním roce 1914/15 vyrovnat nedoplatky. V dalších válečných letech pracovala nadace dokonce s určitým přebytkem.²⁸

Se vznikem samostatného státu v roce 1918, provázeným mj. růstem počtu studentů, bylo třeba hledat další zdroje příjmů. Od roku 1920 žádal například rektorát o příspěvek ministerstvo školství, které pak každoročně nadaci přispívalo 20 000 Kč.²⁹ Rektorské výroční zprávy občas uveřejňovaly i přehled jmění jednotlivých univerzitních nadací. Z nich je zřejmé, že Krombholzova nadace disponovala zdaleka největším jměním, a také její působení bylo ve srovnání s ostatními nadacemi nesporně nejzávažnější. Již v roce 1919 upozornil rektor Josef Zubatý, že tato nadace plní do jisté míry úlohu nemocenského pojištění studentstva, které se do té doby nepodařilo vyřešit. Situaci poněkud zlepšilo povinné pojištění studentů proti úrazu, zavedené na počátku školního roku 1926/27, ale Krombholzova nadace i poté suplovala neexistující pojištění nemocenské. V období meziválečném zřejmě převažoval na rozdíl od dřívějšího období počet ambulantně léčených studentů nad léčenými v nemocnicích.³⁰

V letech 1923–1924 uvažoval akademický senát UK o vypracování nové nadační listiny, což ovšem Zemská správa politická jednoznačně zamítla. Původní nadační listina Krombholzova nemohla být zrušena a nahrazena novou. Bylo pouze možno dodatkem potvrdit změny nebo doplňky ke znění původní listiny nutné vzhledem ke změnám poměrů ovlivňujícím činnost nadace. Původní německé znění zůstalo nadále autentickým textem, i když senát pořídil překlad do češtiny. Dne 14. března 1924 akademický senát schválil Pravidla pro správu Krombholzovy nadace pro chudé nemocné studující českých veřejných vyučovacích ústavů v Praze. Porovnání s posledním vydáním statut nadace z roku 1895 ukazuje některé závažné doplňky. Tak například při léčení posluchaček, pacientů s nakažlivými nemocemi nebo nemocemi vyžadujícími speciální či doplňkovou léčbu mohlo léčení probíhat nejen mimo nadační pokoj ve všeobecné nemocnici, ale i v jiném ústavu. Znovu byly vyjmenovány všechny české pražské ústavy – veřejné vysoké i střední školy, jejichž studenti mohli využívat Krombholzovu nadaci.

²⁷ AUK-AS-KN 1882–1951, E I 17/4, č. 476, kart. 130, přepis K. Hennera z 22. 1. 1904.

²⁸ AUK-AS-KN 1882–1951, 17/5, kart. 132. Toto se týká české části nadace. Viz též Zpráva o studijním roku 1911/12, s. 13. Celkové výkazy o počtech léčených studentů ve všeobecné nemocnici a ambulantně se nepodařilo nalézt ani pro toto ani pro další období, s výjimkou rektorské zprávy za rok 1925/26. Častěji nalzáme v těchto zprávách údaje o finančním stavu nadace a vybraných příspěvcích v příslušném roce.

²⁹ Zpráva o studijním roku 1919/20, s. 21; ditto o roku 1926/27, s. 14.

³⁰ AUK-AS-KN 1882–1951, 17/5, kart. 132, přepis rektorátu ministerstvu školství z 7. 2. 1920. Zpráva o studijním roce 1926/27, s. 18 uvádí, že v nemocnicích se léčili 132 studenti, z toho 96 vysokoškoláků, ambulantně 1701 student, z toho 1377 vysokoškoláků.

Léčení ve všeobecné nemocnici stále probíhalo ve III. léčebné třídě, ale podobně jako v předchozích nadačních dokumentech se vyjadřovala naděje, že „*jakmile to příjmy nadace dovolí, podle II. třídy*“. Rovněž tak se nadále odkládalo „*slušné odměňování*“ lékařů určených v jednotlivých pražských čtvrtích pro ambulantní léčbu pacientů v rámci nadace „*do doby, až se poměry nadace zlepší*“. Tradičně se zde mluvilo i o „*vlastní nemocnici, jež se má zřídit*“.³¹ Z dochované agendy nadace je zřejmé, že v období meziválečném narůstal počet studentů léčených na účet nadace v jiných nemocnicích než byla pražská všeobecná, a to i v mimopražských.

Uzavření českých vysokých škol 17. 11. 1939 přežila Krombholzova nadace pouze o několik měsíců, v roce 1940 byla zrušena.³² Svoji činnost obnovila se znovuotevřením českých vysokých škol po květnové revoluci 1945, s konečnou platností pak zanikla jako většina podobných institucí po únorovém převratu roku 1948.³³

Cestovní nadání pro lékaře

O modernosti Krombholzova uvažování jako vysokoškolského učitele svědčí jak jeho úsilí zabezpečit studentům a kolegům přístup k odborné literatuře, tak snaha umožnit jim studijní pobyty na renomovaných zahraničních pracovištích. Byl si vědom, že v obou případech jsou možnosti většiny limitovány nedostatkem finančních prostředků. Proto zakládal na svých fakultních působících specializované knihovny a snažil se najít cestu jak umožnit nemajetným kolegům cestu za vzděláním do zahraničí.

Krátce před svou smrtí, ač již vážně nemocen, postaral se o to, aby nadějní nezámožní absolventi lékařské fakulty mohli alespoň na krátkou dobu vycestovat na zkušenou. V úvodu nadační listiny datované na lékařské fakultě 4. 8. 1852 a potvrzené místodržitelstvím 17. 9. 1852 se praví, že Krombholz vlastnoručně podepsal tuto listinu několik měsíců před svou smrtí – 24. 5. 1843 – avšak nedočkal se jejího potvrzení. Patrně nemoc Krombholzovi zabránila shromáždit potřebnou částku, která by umožnila zahájit působení nadace, a po jeho smrti se prostředky scházely ještě pomaleji. Patrně proto uběhlo téměř deset let, než byla nadační listina potvrzena a nadace zahájila svoji činnost. V roce 1852 bylo shromážděno 8000 zl. k. m. a peníze uložené u různých ústavů jen stěží vynášely úrok 400–500 zl., což byla částka určená na cesty v jednom roce.

Stipendium bylo určeno nezámožným absolventům pražské lékařské fakulty; starším, již zkušeným, a mladým nadějným, které doporučili jejich profesori. Původně bylo stipendium určeno pro tři základní obory – praktickou medicínu, chirurgii a porodnictví.

³¹ AUK-AS-KN 1882–1951, E I, fasc. 17, nr. 1, kart. 130.

³² Jaroslav Vlček, Všeobecná nemocnice v Praze, Praktický lékař 65, 1986, s. 934. O osudech nadace na německých školách se zatím nepodařilo nic zjistit.

³³ Oficiální doklady o zrušení v roce 1940 a po únoru 1948 se nepodařilo nalézt ani v materiálech nadace, ani v Protokolech zasedání Akademického senátu a Schůzi děkanů z let 1938–1950. V materiálech nadace jsou doklady o léčení v rámci nadace po válce do r. 1947. AUK-AS-KN 1882–1951, E 17/17, kart. 139, a E 17/18 c, kart. 141. Je poněkud paradoxní, že oficiálně byla opatření tzv. říšského protektora z období protektorátu, týkající se činnosti nadací spadajících do oblastí školství, zrušena s odvoláním na znění ústavního zákona o obnovení právního pořádku ze dne 19. 12. 1945 až vyhláškou ministerstva školství, věd a umění z 16. 6. 1949 – viz Úřední list Republiky československé, II. díl, oznamovací č. 175. Z té doby se nám již nepodařilo nalézt o činnosti Krombholzových nadací žádné zprávy. Vyhláška ministerstva vnitra, týkající se všeobecně zrušení, zlikvidování nebo jiné úpravy zbývajících fondů, účelových jmění a nadací ve správě národních výborů a pod jejich dozorem byla vydána až 4. 2. 1953 – viz Sběrka oběžníků pro KNV 5, 1953, č. 6, s. 1–7.

Doložkou z 14. 6. 1860 k nim přibýlo oční lékařství a psychiatrie (nazvaná poněkud neobvykle *Gehirnheilkunde*). Uchazeči o stipendium museli podat písemnou žádost profesorskému kolegiu, které rozhodovalo hlasováním, nutná byla absolutní většina. Trasa studijní cesty byla předem podrobně projednána, stipendista musel do 14 dnů po jejím ukončení provést vyúčtování, do tří měsíců pak zpracovat vědeckou zprávu, kterou bylo možno i publikovat v některém odborném časopise. Doporučovalo se, aby podobně jako o Krombholzově léčebné nadaci i o této se zmiňoval rektor v závěrečné zprávě o svém ročním působení v této funkci, což se opravdu dělo. Nadační listinu podepsali v roce 1852 děkani doktorského a profesorského kolegia (profesoři Josef Halla a Ignác Nádherný) a dva fakultní svědkové (profesoři Josef Loeschner a Jan E. Purkyně).

Také tato nadace byla rozdělena rovným dílem v důsledku rozdělení pražské univerzity na českou a německou v letech 1882/83 (obě fakulty dostaly 7300 zl. v cenných papírech a 891 zl. 98 kr. spořitelních vkladů).³⁴ V samostatném státě byl sepsán dodatek k nadační listině 23. 3. 1928. Nepřinášel nic nového ke způsobu udělování a povinnostem stipendistů, pouze informoval o stavu a uložení nadačního fondu.³⁵ V období meziválečném obnášelo stipendium 6000 Kč.

Také tato nadace bojovala s nedostatkem prostředků, nicméně za dobu svého trvání – do roku 1939 – umožnila studijní pobyt v zahraničí mnoha desítkám lékařů – absolventům pražské lékařské fakulty. Celkový počet stipendistů je těžko rekonstruovatelný z mezerovitě dochovaných pramenů. Ročně byli vysíláni pouze jednotlivci a v některých letech stipendium nebylo v důsledku nedostatku peněz vypsáno vůbec. Z dochovaných žádostí je také zřejmé, že o stipendium žádali především mladí absolventi, toužící po akademické dráze. Z období po rozdělení univerzity a meziválečného nalézáme mezi stipendisty především jména budoucích profesorů (F. Michl, O. Kukula, K. Amerling, J. Levit, V. Libenský, J. Znojemský, A. Přecechtěl, J. Vítek, J. Charvát, R. Pavlánský, J. Zahradníček, K. Šilink aj.)³⁶

* * *

U vysokoškolského učitele, zvláště je-li s titulem spojeno vedení nejen katedry, ale i ústavu, kliniky, laboratoře a pod., nutno hodnotit jeho činnost ve třech rovinách – pedagogické, vědecké a řečeno dnešní terminologií manažerské. Jen nemnozí obstojí ve všech třech na výbornou a i mezi těmi zaujímá Krombholz výjimečné místo. Jako pedagog vystihl v době, kdy výuka na vysokých školách monarchie byla sešněrována tuhými předpisy, potřebu nepřednášet pouze na základě předepsaných učebnic, ale seznamovat studenty i s výsledky vlastní vědecké práce v publikacích zvláště jim určených. O dostupnost odborné literatury pro posluchače i kolegy (tehdy jako nyní velmi drahé) se staral zakládáním knihoven na pracovištích, která řídil. Krombholz byl po právu pokládán za jednoho z nejlepších učitelů fakulty jak studenty, tak i kolegy.

V oddílu pojednávajícím o Krombholzově díle jsme se snažili poukázat na to, že ve srovnání s kolegy z lékařské fakulty (i z ostatních fakult) obstál výborně i v hodnocení vědeckého přínosu a to nejen pro dobu, v níž žil.

³⁴ AUK-AS-KN 1882–1951, E 1/16, kart. 129. Studijní nadání, I. c., V, s. 362–368.

³⁵ AUK, Lékařská fakulta 1883–1954, KN 1886–1939, inv. č. 1592, kart. 269.

³⁶ AUK-AS-KN 1882–1951, E 1/16, kart. 129.

Stejně výjimečná byla jeho činnost organizátorská či manažerská nejen na půdě univerzity, ale i v oblasti veřejně zdravotnické (zejména v době cholery epidemie). Všechna svá pracoviště zvelebil i po stránce materiálního vybavení. Nemajetným studentům pražských vysokých a středních škol se snažil zajistit důstojnou zdravotní péči. Krombholzovy zásluhy v této oblasti nemůže snížit skutečnost, že se jeho záměry nepodařilo uskutečnit v plné šíři během více než stoleté činnosti nadace. Ani cestovní nadace nedosáhla Krombholzem zamýšleného rozsahu, nicméně poskytovala po dobu téměř stoletého trvání desítkám lékařů možnost postgraduálního studia v zahraničí.

Možno proto říci, že i podle dnešních požadavků na vysokoškolského učitele zůstává profesor Krombholz mimořádnou osobností nadčasového významu.

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

Professor Vincenc Julius Krombholz (1782–1843) – ein Mäzen der Studenten und Ärzte

ZUSAMMENFASSUNG

V. J. Krombholz gehörte seinerzeit zu den berühmtesten Lehrern nicht nur an der Prager Medizinischen Fakultät, sondern an der gesamten Universität. Er studierte an der Medizinischen Fakultät in Prag, seinen Dokortitel in Medizin aber erwarb er zunächst in Erfurt (1811) und dann in Prag (1814). Hier hatte er bereits 1808 seine pädagogische Laufbahn angetreten, und zwar als Prosektor, d.h. als Assistent im Institut für Anatomie. Danach war er, nun bereits als Professor, auf zahlreichen medizinischen Teilgebieten tätig (in der Chirurgie, in der Gerichtsmedizin, in der Inneren Medizin und der Physiologie), was in einer Zeit der Spezialisierung in der Medizin bereits nicht mehr allzu üblich war. Krombholz aber beherrschte in sämtlichen Teildisziplinen nicht nur die Lehre, sondern auch das Handwerk des Wissenschaftlers mit weitaus größerem Erfolg und größerem Anklang als die meisten seiner Kollegen. In allen hier genannten medizinischen Teildisziplinen publizierte er eigene Arbeiten; u.a. gilt Krombholz als Begründer der tschechischen wissenschaftlichen Mykologie.

Sein außerordentliches Organisationstalent bewies er nicht nur als Leiter von Instituten und Chefarzt von Kliniken, sondern auch als Begründer zweier Stiftungen, die seinen Tod mehr als ein Jahrhundert überdauerten. Die Stiftung für kostenlose medizinische Untersuchung mittellose Schüler an Prager Schulen nahm 1832 ihre Tätigkeit auf. Im Allgemeinen Krankenhaus standen Betten nicht nur für mittellose Studenten der Prager Universität bereit, sondern auch für Studenten des Technikums und für Gymnasiasten. Bald darauf gab es für sie im Rahmen der Stiftung auch eine kostenlose ambulante Behandlung bei den Prager Distriktsärzten, später auch in medizinischen Einrichtungen außerhalb von Prag. Mit Ausnahme der Zeit während des II. Weltkrieges gewährte die Stiftung bis zur Gesundheitsreform nach dem Februar 1948 den Prager Studenten eine kostenlose medizinische Behandlung.

Die Krombholz'sche Reisestiftung hingegen war nur für Ärzte bestimmt. Krombholz war sich der Notwendigkeit bewußt, Fachwissen im Ausland zu erwerben, dessen Einrichtungen aber nur wirtschaftlich vermögenden Einzelpersonen zugänglich waren. Den Antrag auf Gründung einer Reisestiftung für mittellose Absolventen der Prager Medizinischen Fakultät reichte er noch kurz vor seinem Tode ein (1843), die Gründungsurkunde wurde indes erst 1852 bestätigt. In den Genuß der Vorzüge dieser Stiftung kamen Dutzende junger Ärzte, von denen die meisten sich dann als Lehrkräfte der Prager Medizinischen Fakultät einen Namen machten.

MONUMENTUM FUNDATORIS

Pomník císaře Karla IV. k 500. výročí založení pražské univerzity

MIROSLAV KUNŠTÁT

„*Siste hic paulisper, viator, sed lubens ac volens...*“. Tak nabádá známý nápis na Staroměstské mostecké věži chodce, který opouští Karlův most a vstupuje na Křižovnické náměstí. Již půldruhého století tu ze svého vysokého postamentu vlídně shlíží na kolemjdoucí – coby zakladatel pražské univerzity – císař Karel IV. Jeho bronzová socha, obklopená alegorickými postavami čtyř univerzitních fakult, se stala neodmyslitelnou součástí důvěrně známých kulis tohoto náměstí. Mostecká věž a Karlův pomník jsou zaktoveny v naší paměti jako nerozlučná dvojice, jako *Castor a Pollux* staré Prahy.

Těžko bychom si dnes již představili parléřovské věžní plastiky z úzkého pohledu, který se pozorovatelé otvíral před zbořením strážního domku čp. 192/I roku 1848.¹ Jistě bychom zde postrádali právě sochu Karlovu, často a právem označovanou za nejvýznamnější pražskou veřejnou plastiku 1. poloviny 19. století. Ani okolnost, že socha i s podstavcem je německým uměleckým importem, nemůže nic umenšit na jejím významu. Zůstává zároveň jedinou viditelnou stopou, kterou na tváři města zanechala předběžná univerzita – dílo sice *karlovského* založení, ale tehdy *františkovského* charakteru. Karlova postava se tu ocitla i časoprostorově v polemickém vztahu ke dvěma Františkům zároveň: zády k svatému Františkovi, stigmatizovanému řeholníku z Assisi a jeho pražskému chrámu, čelem pak k Františkovi I. – rakouskému císaři a českému králi, jehož nákladný pomník byl budován na blízkém novém nábreží (dnes Smetanově) téměř současně s monumentem Karlovým.² Ostatně univerzita sama upozornila na tuto prostorovou a významovou souvislost mezi Karlem IV. a Františkem I. (a tehdy ji ještě devótně zdůraznila), když 15. června 1843 žádala císaře Ferdinanda o svolení ke zřízení Karlova pomníku.³

Každá plastika (a vlastně každé umělecké dílo) s sebou nese kromě deklarovaného významu mnoho významů jiných a vedlejších, postupně odhalovaných a formulovaných jednotlivými diváky a uplynulým časem. Když si například Karlův pomník na Křižovnickém náměstí později prohlížel Richard Wagner, údajně ustrnul: alegorie Filozofie mu připomněla důvěrně známé rysy Mathildy Wesendonckové. A tak si podle F. Weila mohl

¹ Srv. např. známou litografii Křižovnického náměstí od Samuela Prouta z jeho publikace *Facsimiles of Sketches made in Flanders and Germany and Drawn on Stone by Samuel Prout*, London 1820. In: Václav Hlavsa, *Praha očima stáletí*, Praha 1972, obr. 57.

² Zdeněk Hojda – Jiří Pokorný, *Pomníky a zapomínky*, Praha 1996, s. 34–43 (s dalšími prameny a literaturou).

³ Archiv Univerzity Karlovy (AUK), Akademický senát 1796–1882, inv. č. 142, Komise pro oslavy 500. výročí UK, čj. 81/1843.

zavzpomínat na chvíli, kdy se s ní v Curychu setkal poprvé, a od vltavského jezu mu prý zazněly tóny Tristana a Izoldy...⁴

Do krásné literatury ovšem vstoupil Karlův pomník především díky dílu Franze Kafky. Hrdinovo pražské bloudění se *Známým* (v *Popisu jednoho zápasu*) vedlo rovněž kolem císařova pomníku: „*Ich schwankte und mußte das Standbild Karls des Vierten fest ansehen, um meines Standpunktes sicher zu sein. Aber das Mondlicht war ungeschickt und brachte auch Karl den Vierten in Bewegung. Ich staunte darüber und meine Füße wurden viel kräftiger aus Angst, Karl der Vierte möchte umstürzen, wenn ich nicht in beruhigender Haltung wäre. Später schien mir meine Anstrengung nutzlos, denn Karl der Vierte fiel doch herunter, gerade als es mir einfiel, daß ich geliebt würde von einem Mädchen in einem schönen weißen Kleid.*“⁵

Vraťme se však raději od reálií Prahy hudební a literární, kam náš pomník rovněž a bezesporu patří, k historickým okolnostem, ba i mnohdy dramatickým peripetiím jeho vzniku. V rámci dlouhých příprav pražské univerzity na oslavu jejího 500. výročí představuje totiž agenda spojená s pořízením pomníku Karla IV. jednu z největších a také nejvýznamnějších položek. Nemá se tu jednat pouze o dějiny jednoho pomníku (ty ostatně jeho odhalení neskončily), nýbrž o postižení způsobu, jakým se chtěla univerzita prostřednictvím tohoto pomníku prezentovat před soudobou společností.⁶

Atmosféra příznivá vybudování Karlova pomníku se v Praze vytvořila již na počátku 30. let. Jeho zřízení inicioval u gubernia advokát Josef Zahořanský z Vorlíka, který ke svému podání přiložil i skicu od Josefa Berglera a malý model pomníku od Václava Prachnera. V roce 1833 stavitel Jan Nový veřejně prezentoval tři další návrhy na pomník Karla IV., roku 1835 primátor Sporschild požadoval zřízení spolku pro vybudování „*národního pomníku císaře Karla IV.*“ Pomník měl být odlit v kovu ve fürstenberských železárnách v Novém Jáchymově (stále se přitom počítalo s Prachnerovým modelem), později se uvažovalo o odlití v bronzu a získání vhodného sochaře za hranicemi.⁷

V roce 1839 inspiroval Dr. Ondřej Neureutter, profesor právnické fakulty a v akademickém roce 1840/41 též její děkan, známého sochaře Emanuela Maxe, aby provedl skicu pomníku Karla IV. jako zakladatele univerzity. Návrh představoval Karla IV. na koni, podstavec byl vyzdoben alegoriemi čtyř fakult a dvěma reliéfy, jež zobrazovaly akt založení univerzity a její zakladací listinu. Dr. Neureutter chtěl skicu nechat rozmnožit, ale v srpnu 1842 neočekávaně zemřel v Karlových Varech. Max posléze provedl i zmenšený model pomníku, který později věnoval známému hamburskému architektovi F. Stamannovi, jenž tehdy působil v Čechách ve službách některých šlechtických rodin. Ten si jej později odvezl s sebou do Hamburku.⁸

⁴ F. Weil, Wie Einer die Stadt Prag empfindet, die Steinern Brücke, ihre Türme und ihre Heiligen sieht, Praha 1936, s. 16–19.

⁵ Franz Kafka, Beschreibung eines Kampfes, in: *Sämtliche Erzählungen* (hrsg. von P. Raabe), Frankfurt/M. 1983, s. 204.

⁶ Základní pramen zde představují spisy komise pro oslavy 500. výročí UK (AUK – AS 1796–1882, inv. č. 141–144) z let 1840–1856. Pro období let 1842–1849 je k dispozici zevrubný podací protokol. Srv. též Státní ústřední archiv (SÚA) – RA Křižovníci s červenou hvězdou Praha, zejm. poř. č. 235 (kart. 475).

⁷ Petr Wittlich, Plastik, in: *Böhmen im 19. Jahrhundert. Vom Klassizismus zur Moderne* (hrsg. von Ferdinand Seibt), Frankfurt/M. 1995, s. 278–279, 413; též: *Sochařství*, in: *Praha národního probuzení* (red. Emanuel Poche), Praha 1980, s. 226. K umění v předbřeznové Praze srv. nejnověji též sborník *Umělecká Praha 1780–1830. Mezi epochami a národy* (red. R. Prahel), Praha 2000.

⁸ F. X. Jiřík, Starý projekt universitní stavby v Praze a pomník Karla IV., *Za starou Prahu* 3, 1912, 1, s. 6.

Jak ovšem vyplývá ze spisu komise pro 500. výročí založení univerzity, Neureutter sám byl vůči Maxovým plánům skeptický. Ve svém dopisu adresovaném jubilejní komisi 23. července 1842 (tj. několik dní před smrtí) Neureutter velebí Schwanthalerův a Stiglmaierův pomník W. A. Mozarta pro Salcburk. Podle něho by se i v případě Karlova pomníku vyplatila volba špičkového zahraničního umělce, a proto vyzývá – po salcburském vzoru – k nabídce této atraktivní zakázky tehdy populárním mnichovským sochařům Antonínu Schwanthalerovi nebo J. B. Stiglmaierovi, uznávaným autorům monumentálních historických plastik, pro které u nás v té době ještě neexistovala rovnocenná analogie.⁹

Dr. Ondřeje Neureuttera je vůbec možno označit za hlavního animátora plánovaných univerzitních oslav v roce 1848. Již v listopadu 1840 podal jako děkan právnické fakulty první návrh na koncepci jubilejních slavností. Ústředním bodem jeho návrhu byla především adaptace nejstarší univerzitní budovy – Karolina. Univerzita, instituce tak starobylého založení, se podle něho neměla nechat zahanbit tehdy proponovanou budovou Českého muzea na novém nábřeží (dnes Smetanově), v blízkosti pomníku císaře Františka I.¹⁰

Jen zvolna se však roztočilo kolo úřední mašinerie a teprve v dubnu 1842 byla konstituována komise pro přípravu oslav 500. výročí založení pražské univerzity, která na svém prvním zasedání zvolila do svého čela prof. Jakuba Beera, velmistra řádu křižovníků s červenou hvězdou.¹¹ V jeho osobě se do čela komise dostal schopný organizátor, který ve svém řádu, na univerzitě i na veřejnosti požíval značné autority. Vždy věnoval pozornost spíše dráze akademické než duchovní a na stoličce náboženské vědy filozofické fakulty sledoval směr svého předchůdce a učitele – Bernarda Bolzana.¹²

Hlavním bodem práce přípravného komitétu byla zpočátku agenda spojená se zamýšlenou adaptací, resp. úplnou přestavbou Karolina. Vypracováním projektu byl pověřen mnichovský dvorní stavitel a architekt Johann G. Guttonsohn, který v té době působil jako profesor architektury na pražské Akademii (do povědomí širokých vrstev veřejnosti vstoupil posmrtně realizovanou novostavbou kostela P. Marie v Mariánských Lázních z let 1844–1848 s volnými aplikacemi románských a byzantských předloh). Podrobně byly již rozvrženy stavební náklady a současně i vypsány veřejné peněžní sbírky. *Spiritus agens* byl zpočátku v těchto záležitostech – kromě Beera – především Neureutter.¹³ Ještě na jaře 1843 se s úpravou Karolina rozhodně počítalo (srov. tištěné pozvání *Einladung zu der bevorstehenden Gründungsfeier der Fünfhundertjährigen k. k. Prager Universität* z 25. března 1843), avšak ve zprávě jubilejní komise presidia pražského magistrátu z 8.12. 1843 jsou již o její realizaci – pro nedostatek finančních prostředků – vysloveny vážné pochyby.¹⁴

Situaci výstižně charakterizuje dopis J. S. Presla (datovaný v Praze 5. 3. 1844) J. E. Purkyňovi do Vratislavi: „*Ku slavnosti pětisetleté neschází se tolik peněz, jak se*

⁹ Komise pro oslavy 500. výročí UK, čj. 34/1842.

¹⁰ Tamtéž, čj. senátní 45/1840.

¹¹ Tamtéž, čj. sen. 206/1842.

¹² V. Bělohávek – J. Hradec, Dějiny českých křižovníků s červenou hvězdou I. (Konvent pražský), Praha 1930, s. 181–182; srov. SÚA – RA Křižovníci s červenou hvězdou, poř. č. 228 – Jakub Beer.

¹³ Komise pro oslavy 500. výročí UK, čj. sen. 399, 402/1842.

¹⁴ Tamtéž, čj. sen. 102/1843; srv. Miroslav Kunštát, Stavební a umělecké proměny Karolina v 19. a 20. století, AUC–HUCP 26/2, 1986, s. 88.

zpočátku očekávalo. Naši velmožové nechtějí se toho tak chápat, jak by měli, z novin snad jste se dověděli, že mají toliko 36.000 fl., což jest skromná částka toho, co se očekávala. Vláda nechce, jak se zdá, nic přiložit. Z toho pochodí, že ku přestavení univerzity to nepříjde a že se upokojí pomníkem Karla IV., který na plac před Křižovníky proti řece rozšířený má přijíti. A co potom? Te Deum, Bože zachovej, kvas a konec!¹⁵

A tak pouze obraz Aloise G. Schulze z roku 1842 nám dnes poskytne představu, jak měla přestavba Karolina vypadat. Pod klasicistní fasádou budovy s mohutným sloupovým portikem měl zcela zmizet její středověký ráz. Budova by silně připomínala některá díla Schinkelova a zejména Kornhäuselovu dolnorakouskou sněmovnu ve vídeňské Herrengasse (přestavba z let 1837–1848).¹⁶ I zde tedy měl klasicismus ztělesňovat ducha metternichovské éry. Tady je ovšem třeba poznamenat, že ani Karlův pomník a jeho drážďanský tvůrce Ernest J. Hähnel se ještě nevymanil z klasicistního pojetí, přestože sokl již přímo hýří gotizujícím dekorem a také obrys je díky způsobu práce s historickým kostýmem mnohem živější.¹⁷

Když jubilejní komise začínala v roce 1842 svoji činnost, neměla pevné představy ani o volbě autora, ani o rozměrech pomníku a jeho umělecké koncepci, ba ani o materiálu, z kterého by měl být zhotoven. Na schůzi akademického senátu 11. června 1842 se většina jeho členů přiklonila k názoru, že by měl být z bronzu nebo ze železné slitiny a že by měl být proveden domácím umělcem. („...von einem ausgezeichneten vaterländischen Künstler“). O možnosti veřejného konkursu však nepadlo ani slovo. Již tehdy bylo ovšem jasné, a konzultace se Společností vlasteneckých přátel umění tento předpoklad potvrdily, že se v Čechách stěží najde umělec, který by tak náročný projekt zvládl v bronz. Obtížně by se hledal i kovolijec, který by mohl provést zakázku tak rozsáhlou. S Emanuele Maxem se již tedy přestalo počítat a jeho starší návrhy na pomník nebyly ani na tomto, ani na pozdějších zasedáních akademického senátu či jubilejní komise projednávány.¹⁸

Nicméně nějaký čas se ještě lpělo na podmínce, že pomník musí být svěřen domácímu umělci. Proto se uvažovalo i o jiném materiálu – pískovci nebo mramoru. Senát na tomto stanovisku trval až do 17. listopadu 1842, kdy se nechal konečně přesvědčit argumenty komise a zejména agilního J. Beera, že vhodného umělce je třeba hledat za hranicemi.¹⁹

Jubilejní komise vypracovala již koncem července 1842 elaborát, v němž zprvu charakterizovala neradostný stav domácích uměleckých luhů, kde zejména plastika tehdy stagnovala na úrovni slušné řemeslné práce. Oproti tomu zde připomněla tehdy velmi ceněného cizince Kristiána Rubena, pod jehož vedením se prý úroveň malířské školy na pražské Akademii pozvedla na evropskou úroveň (pro léta čtyřicátá a v žánru historické malby bylo toto tvrzení víceméně pravdivé!). Protože prý však v oboru sochařském žádného podobného Rubena není možno v Čechách nalézt, je nutno se obrátit do ciziny. Komise samozřejmě doporučila Mnichov a tamní koryfeje oficiální plastiky Antonína Schwanthalera a J. B. Stiglmaiera. Zpráva obsahuje i argumenty ekonomické povahy, jsou zde uvedeny i ceny některých jejich významných realizací, které se nezdály být ne-

dostupné (zmněný již Mozartův pomník pro Salcburk stál i s odlitím 16.000 zl. konvenční měny).²⁰

Když ovšem komise vstoupila do kontaktu se Schwanthalerem a Stiglmaierem, byli oba umělci zavaleni zakázkami. Některé z nich směřovaly i z Čech; již 24. února 1842 uzavřel totiž Antonín Veith první smlouvu na dodávku dvou plastik pro *Slavín národní historie* v Tupadlech. Stalo se tak pod mohutným dojmem právě v onom roce dokončené Walhally v Donaustaufu u Řezna, na jejíž plastické výzdobě se podílel významnou měrou právě Schwanthaler. Veithův příklad zajisté zapůsobil inspirativně i na univerzitu, protože ta si dokonce pro svoje potřeby nechala pořídit kopii výše uvedené smlouvy.²¹ Stiglmaier by však stejně nemohl svým případným smluvním závazkům s univerzitou dostát, neboť 2. března 1844 zemřel.

Někdy mezi 17. až 25. listopadem 1842 (tj. mezi dvěma schůzemi jubilejní komise) dostala ovšem univerzita novou zajímavou nabídku, kterou zprostředkoval ředitel pražské Akademie Kristián Ruben. Přišla od drážďanského sochaře a profesora tamní výtvarné akademie Ernsta Julia Hähnela (1811–1891), kterému bylo tehdy jedenatřicet let a prožíval úspěšný začátek své slavné životní dráhy. Spolu s E. Rietschelem vytvořil pak v Drážďanech tradici sochařské školy, která se stala významným protipólem mnichovské Akademie. Koncem roku 1842 měl ovšem svá nejdůležitější díla teprve před sebou. Zejména rok 1845, kdy byl odhalen jeho pomník Ludwigu van Beethovenovi v Bonnu, přinesl Hähnelovi velké uznání po celém Německu.²² Od 50. let pak vytvářel monumentální plastiky pro Drážďany (Zwinger, Semperova opera, pomníky Bedřicha Augusta II. a Theodora Körnera), Lipsko, Berlín a také pro vídeňskou Ringstrasse (plastiky pro Dvorní operu a zejména jezdecká socha Karla Schwarzenberka – zde byla dokonce Hähnelovi dána přednost před A. Fernkornem).

Členové jubilejní komise měli v Hähnelově záležitosti po ruce nejen příznivé reference, nýbrž i dobrou a šťastnou intuici. Přijetím jeho nabídky umožnili vzniknout dílu, které v genezi Hähnelovy tvorby hraje poměrně důležitou roli. Právě na tomto pomníku Hähnel pozvolna opouští dosud převažující klasicizující a romantické rysy své tvorby, začíná odmítat diktát antiky a mnohem výrazněji se přimyká k realismu. Tato tendence se projevila zejména u jeho žáků J. Benka a K. Kundmanna. V domácím českém prostředí pak Hähnelův pomník zapůsobil jako výzva k rovnocenné umělecké konfrontaci, podobně jako plastiky Schwanthalerovy pro tupadelský Slavín. Tato výzva neměla zůstat neoslyšena, jak dokazuje monumentální tvorba ateliéru bratří Maxů v letech padesátých (zejména jejich pomník maršála Radeckého z roku 1858).²³

²⁰ Tamtéž, čj. sen. 742/1842.

²¹ Tamtéž, příloha k čj. sen. 34/1842; srv. Vladimír Denkstein, Vývoj koncepce Panteonu a umělecké výzdoby Národního muzea v Praze v 19. století, CNM – Historické muzeum 142/1973, s. 66–68, 78; Jiří Rak, Osudy české Walhally, Husitský Tábor 6–7, 1984, s. 215–238.

²² Ernst J. Hähnel, Inauguration des Beethoven-Monuments zu Bonn (hrsg. von Heinrich K. Breidenstein), Bonn 1983, 110 s.

²³ W. Thieme – F. Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, XV. Bd, Leipzig 1922, s. 427–428; F. Pocht, Deutsche Künstler des 19. Jahrhunderts, IV. Bd., Nördlingen 1885, s. 242 n.; M. Poch-Kalous, Wiener Plastik im 19. Jahrhundert, in: Geschichte der Stadt Wien N.R. 8/1, Wien 1965, s. 204, 212–217; Petr Wittlich, Sochařství, in: Praha národního probuzení, Praha 1980, s. 232–236; W. Krause, Plastik der Wiener Ringstrasse (Die Wiener Ringstrasse 9/3), Wiesbaden 1980, s. 16–22, 24, 58–60, 65, 68n., 71, 78 n., 94, 108, 126 n., 145, 152, 162, 191 a obr. 7; H. C. Hoffmann – W. Krause – W. Kitlitschka, Das Wiener Opernhaus (Die Wiener Ringstrasse 8/1), Wiesbaden 1972, s. 116, 122, 125, 142, 142, 144, 147 n., 212 n., 215–217, 221, 240–253, 267–283, 290–292, 295–297, 303, 317 n., 339–341 a obr. 168–196.

¹⁵ Jaroslav Jedlička, Jana Ev. Purkyně korespondence II., Praha 1925, s. 17.

¹⁶ R. Feuchtmüller, Die Herrengasse. Wiener Geschichtsbücher 28, Wien-Hamburg 1982, s. 83–86 a obr. 13.

¹⁷ V. Volavka, České malířství a sochařství 19. století, Praha 1968, s. 214–215, 220–221.

¹⁸ Komise pro oslavy 500. výročí UK, čj. sen. 264/1842.

¹⁹ Tamtéž, čj. 59/1842.

Hähnel zůstal v Čechách díky svému Karlovi dlouho tvůrcem obecně respektovaným a směrodatným, o čemž výmluvně svědčí i skutečnost, že v roce 1874 byl přizván do poroty v soutěži o plastickou výzdobu Národního divadla v Praze. V této soutěži měl Bohuslav Schnirch jediného konkurenta – Augusta Flockenmanna, sochaře působivějšího shodou okolností rovněž v Drážďanech. Ernst J. Hähnel zasedl i v porotě druhé sochařské soutěže pro Národní divadlo v lednu 1877 – spolu s L. Šimkem, M. Tyršem, J. Zítkem a J. Nerudou.²⁴

Ačkoliv definitivní smlouva mezi prof. E. Hähnelem a komisí pro oslavy 500. výročí založení pražské univerzity byla podepsána až 7. února 1844, o výsledku Hähnelovy kandidatury bylo rozhodnuto již během roku 1843. Hähnel se velmi ochotně přizpůsobil představám komise ve věci celkového řešení pomníku (stojící postava Karla IV. se zakládací listinou univerzity v ruce, na postamentu čtyři alegorické sochy jednotlivých fakult, v rozích postamentu čtyři malé sochy, představující čtyři současníky Karla IV.), podpořil komisi též svým posudkem ohledně umístění pomníku. Jednoznačně se totiž postavil za Křižovnické náměstí, které umožňovalo opticky i významově propojit nový pomník s jinými význačnými dominantami Karlovy doby – s Karlovým mostem a s areálem Pražského hradu s katedrálou sv. Víta.²⁵

Tato expertíza byla komisi velmi užitečná – vždyť až do roku 1848 neměly utichnout hlasy, které kritizovaly malé rozměry Křižovnického náměstí a naopak zdůrazňovaly technické a finanční problémy spojené s jeho nutnou úpravou (překlenutí vltavského tzv. mlýnského kanálu, zvýšení úrovně zahrádky křižovnického generalátu, nutnost demolice bývalého strážního domku č.p. 192/I a mnoho jiného). Z ostatních možností byla především diskutována případná instalace pomníku na Koňském trhu. Přesto však právě Křižovnické náměstí nejlépe splňovalo podmínku stanovenou v slavnostní proklamací k zahájení příprav a sbírek na oslavu 500. výročí pražského vysokého učení z 25. března 1844: „*Die Gegenstände, die man zu Verherrlichung des Festes zu Stande zu bringen gedenkt, sind folgende: (...) 2. Das Standbild Karls aus Erz auf einem öffentlichen Platze errichtet, der zu seinen Schöpfungen in einer nähern Beziehung steht.*“²⁶ Volbu Křižovnického náměstí podpořila 6. února 1844 i reprezentativní komise odborníků, v níž mj. byli i F. Palacký, K. Zimmermann, K. Ruben, J. Kranner a K. Würbs.²⁷

E. Hähnel přijel již v polovině ledna 1844 do Prahy a přivezl s sebou zmenšený model Karlova pomníku. Brzy nato jej vystavil v prostorách Akademie v Klementinu, v jejím I. ateliéru, kde jej mohla veřejnost posoudit až do počátku února. Jak připomněl prof. J. Beer ve své zprávě akademickému senátu (26. února 1844), již z Drážďan provázal tento model příznivý soud tamních odborníků, kteří jej údajně charakterizovali jako „*eines der ausgezeichnetsten der Neuzeit.*“²⁸

²⁴ Z. Dvořáková, Když ještě nebyli slavní. Nástup výtvarné generace Národního divadla, Praha 1988, s. 108–116; F. Žákavcc, Chrám znovuzrození, Praha 1918, s. 16 a 99.

²⁵ K problematice stavebních úprav Křižovnického náměstí existuje ve spisech jubilejní komise velké množství aktového materiálu (komisionální posudky, korespondence – zejména mezi univerzitou a pražským magistrátem apod.). Orientaci v něm umožňuje již zmíněný podací protokol komise z let 1842–1849. Srv. též posudek E. J. Hähnela z 22. 2. 1844.

²⁶ Einladung zur Theilnahme an der bevorstehenden Gründungsfeier der fünfhundertjährigen Prager k. k. Universität. Tiskový leták z 25. 3. 1843 jako příloha k čj. sen. 207/1843.

²⁷ Tamtéž, příloha k čj. 131/1844.

²⁸ Tamtéž, čj. 118/1844.

Odborná komise, která se v klementinském ateliéru sešla nad zmíněným modelem 31. ledna 1844, byla s Hähnelovým návrhem spokojena. Model prý „*dobře odpovídal požadavkům a nárokům umění*“. S výjimkou Josefa Krannerera (s jeho velmi dobrou prostorovou představivostí architekta) se však členům komise zdál podstavec pomníku příliš vysoký. Tehdy také podal František Palacký jako zemský historiograf první návrh na výběr čtyř Karlových současníků pro malé boční sochy (Arnošt z Pardubic, J. Očko z Vlašimi, Zikmund z Lipé a Vilém z Házmburka).²⁹

Konečný výběr osobností – současníků Karla IV. však vykrytalizoval až časem. Několikrát se dokonce stal předmětem polemik i v akademickém senátě. Jubilejní komise posléze rozhodla, že tyto čtyři osobnosti mají zastupovat vědce resp. mecenáše věd, umělce, válečníka a státníka. Podle tohoto ideového programu byli pak na zasedání komise 29. dubna 1844 vybráni Arnošt z Pardubic, Matyáš z Arrasu, Vilém z Házmburka a Jan Očko z Vlašimi.³⁰

Protože charakteristika Viléma z Házmburka jako válečníka byla zjevným nonsensem, byl nahrazen Benešem z Kolovrat, jenž byl v této „funkci“ definitivně potvrzen na zasedání komise 11. prosince 1846 s odkazem na F. M. Pelcla, který v *Geschichte Böhmens* zevrubně popisuje, jak Kolovrat zachránil císařovi život v Pise „*gegen die Wuth des Pöbels*“. Někteřím členům senátu však tato volba připadala příliš devótním gestem vůči státnímu ministrovi hraběti Františku Antonínu Kolovratovi (!). Padl tedy i návrh, aby byl zvolen nějaký jiný Karlův současník z již vymřelého českého rodu.³¹

F. A. Kolovrat se cítil být volbou svého pradávného předka velmi polichocen a 10. srpna 1847 poslal komisi z Reichenau dopis, ve kterém jí přislíbil – kromě tisíce zlatých – též pořízení kopie starého obrazu z rodinné galerie, na němž byla znázorněna obrana mostu v Pise a Beneš z Kolovrat v plné zbroji, hájící císaře proti tamní lůze. Ikonografický plán čtveřice *Arnošt z Pardubic, Matyáš z Arrasu, J. Očko z Vlašimi* a *Beneš z Kolovrat* tak byl definitivně potvrzen³² a v této podobě je také prezentován sporadickou literaturou o pomníku (pokud si ovšem malých bočních soch vůbec všimá).³³

Zůstaňme však ještě u textu smlouvy, která byla dne 7. února 1844 uzavřena mezi univerzitou a Ernstem Hähnelem.³⁴ Její konečná formulace byla výsledkem delších jednání, která se poněkud protáhla v důsledku Hähnelových poměrně vysokých finančních požadavků. Celkový rozpočet byl nakonec stanoven na 60 000 zlatých konvenční měny. Ve srovnání s jinými analogickými realizacemi v zahraničí to bylo poměrně dost: např. Schwanthalerův a Stiglmaierův pomník W. A. Mozarta pro Salcburk stál pouze 13.000 zl., nová kašna pro vídeňský Freyung (s pěti sochami) 43.000 zl. Ještě v roce 1848 jeden z hlavních protivníků Hähnelova pomníku, profesor právnické fakulty Karel J. Fischer, této okolnosti využil v sérii pamfletických článků pro list

²⁹ Tamtéž, čj. 109/1844.

³⁰ Tamtéž, čj. 130/1844.

³¹ Tamtéž, čj. 189/1846.

³² Tamtéž, čj. 210/1847.

³³ M. Krejčí, Pražské sochy a pomníky, Praha 1979, s. 4; K. Stehlík, Dějiny pomníků pražských. Věstník král. hlavního města Prahy 16/1909, s. 15; Světozor 1878, s. 593 a 597; František Ruth, Kronika královské Prahy a obcí sousedních II, Praha 1904, s. 634; Pavel Vlček a kol., Umělecké památky Prahy – Staré Město, Josefov, Praha 1996, s. 544 (kde je uvedena i další literatura).

³⁴ Komise pro oslavy 500. výročí UK, čj. 114/1844.

Bohemia, kde zároveň obvinil celou jubilejní komisi ze svévolných rozhodnutí a ignorance veřejného mínění.³⁵

Definitivní smlouva měla osm bodů. Hähnel se v ní zavázal dokončit celé dílo do 1. září 1848 (již tehdy se tedy počítalo s odhalením pomníku na podzim, tj. na začátku školního roku, a nikoliv v den vlastního univerzitního jubilea 7. dubna 1848). Sochař se zavázal do jednoho roku zhotovit model pomníku v měřítku 1:1, uhradit provedení pomníku (modely a odlítí jeho jednotlivých částí) z preliminované částky poukazované mu v pravidelných zálohách, a to včetně dopravních nákladů a dalších vedlejších výdajů. Komise měla oproti tomu zajistit ve své režii novou úpravu prostranství na Křižovnickém náměstí, zabezpečení základů pomníku, lešení a konečnou instalaci. Zvláštní důležitost měl 6. bod smlouvy, v němž jsou rozepsány náklady na jednotlivé části pomníku (ve zl. konvenční měny):

1. Hlavní figura Karla IV.	a) model	10.000
	b) materiál a odlití	10.000
2. Čtyři větší figury fakult (cena za 1 sochu)	a) model	2.000
	b) materiál a odlití	2.000
3. Čtyři menší figury současníků Karla IV. (cena za 1 sochu)	a) model	500
	b) materiál a odlití	500
4. Postament	a) model	4.250
	b) materiál a odlití	12.750
5. Žulový sokl		3.000
CELKEM		60.000

Smlouva zároveň stanovila, že další modalita, zejména přesné termíny zhotovení modelu jednotlivých částí, jejich odlití a zároveň termíny zaplacení jednotlivých záloh mají být stanoveny v časovém plánu, který se měl stát součástí smlouvy a měl být upřesněn do svatodušních svátků téhož roku. Tento časový plán byl pak jako příloha k smlouvě podepsán 15. července 1844.³⁶ Jak vyplývá ze spisů komise i akademického senátu, byly tyto termíny, a to jak u sochařem dokončovaných prací, tak i u plateb ze strany univerzity v podstatě dodrženy. Proto na tomto místě uvedme plné znění časového plánu (finanční částky jsou opět uvedeny ve zlatých konvenční měny):

³⁵ Karl H. Fischer, *Noch einmal das „projektierte“ Monument Karls IV. in Prag. Bohemia* č. 22 (z 8. 2. 1848), s. 4, a č. 26 (z 15. 2. 1848), s. 4. Fischer zde rovněž komisi vytkl, že na Karlův pomník nebyl vypsan žádný konkurs, že byli pomínuti domácí umělci a že komise vyvinula málo iniciativy k získání A. Schwanthalera, jenž prý v té době příliš pracovně přetížen nebyl atd.

³⁶ Komise pro oslavy 500. výročí UK, příloha k čj. 114/1844.

	für die einzelnen Theile	im Ganzen
Im Jahre 1844.		
1. Angabe zur Ausfertigung der Statue, und zwar:		8 000
den 1ten April	6 000	
den 31 Dezember	2 000	
Im Jahre 1845.		21 440
Zu dem Postamente, und zwar:		
1. für das Modell zur Architektur am 1ten April	1 000	
2. für das Modell zur Architektur am 30ten April	3 600	
3. Angabe zu Bronzeuß am 30ten April	4 000	
4. für das Modell der 4 sitzenden Figuren für jede 700 fl. und daher für 3 Raten Johanni, Michaeli und Weihnachten 1845		
5. Angabe für das Metall dazu zu Michaeli		
6. für den Guß dieser 4 Bildnisse zu 1900 fl. eine Figur, daher für eine derselben zu Weihnachten 1845	2 100	
7. für die Hauptstatue laut Kontrakt den 1 April und den 1 Juli	840	
Im Jahre 1846.		
1. für das Modell einer sitzenden Figur den 1 April	1 900	
2. Bronzeuß dazu zu Johanni und zu Weihnachten 1900 fl.	5 000	
3. Für die Statue laut Kontrakt den 1 April 1846	3 000	6 500
	700	
	3 800	
	2 000	
Im Jahre 1847.		4 980
1. Sockel Michaeli	1 000	
2. für Bronzeuß der 4ten sitzenden Figur zu Weihnachten	1 900	
3. Nach Vollendung der 4 stehenden Figuren um dieselbe Zeit	1 600	
4. Metallbetrag dazu zu Johanni	480	
Im Jahre 1848.		4 300
1. Angabe zum Bronzeuß zu Johanni		
2. für Vollendung der Hauptstatue		
3. Am Tage der vollendeten Aufstellung des Monuments	2 300	
	2 000	
Im Jahre 1849.		4 780
Nachtrag an Herrn Prof. Hähnel		
SUMMA		10 000
		60 000

Další schvalovací řízení ze strany panovníka a gubernia se ovšem ještě protáhlo a trvalo do konce roku 1845.³⁷ Stále širší okruh veřejnosti se mezitím seznamoval s Hähnelovými modely. Ohlas byl natolik pozitivní, že prý – jak píše J. Beer akademickému senátu 12. ledna 1845 – odpadli i poslední pochybovači.³⁸

V dubnu 1845 pak již přišlo z Drážďan oznámení od A. Hähnela a E. Rietschela, že model panovníka v sádře v měřítku 1:1 je již hotov. Brzy nato si mohli členové komise tento „definitivní“ model v Drážďanech prohlédnout (tak definitivní ovšem tento model nebyl – na postamentu a na sedících postavách čtyř fakult byly ještě provedeny některé drobné změny).³⁹

Následující léta pak přinesla uskutečnění všech plánů a záměrů, samozřejmě s výjimkou proponovaného slavnostního odhalení pomníku v roce 1848, které se nikdy nekonalo. V prosinci 1845 rytířský řád křížovníků s červenou hvězdou propůjčil univerzitě svůj pozemek mezi bývalým strážním domkem č.p. 192/I až po oblouk tzv. mlýnského kanálu pod konventní budovou. Učinil tak bezplatně s podmínkou, že pozemek zůstane navždy ve vlastnictví křížovníckého řádu a že stavební úpravy náměstí a přemostění mlýnského kanálu budou provedeny nákladem univerzity. Zbytek konventní zahrádky pak měl být ohrazen stejným typem litinové ozdobné mříže, s jakou se počítalo i okolo pomníku. Tato mříž byla brzy nato objednána v knížecích metternichovských železárnách v Plasích. Dosud se zachoval i dobový vzorník tohoto závodu, z něhož členové senátu vybrali v dubnu 1846 vzor č. 59 s gotizující arkaturou, který se ovšem v detailu liší od mříže, jež byla nakonec na náměstí umístěna.⁴⁰

U Hähnela se postupně projevovala tendence prosadit některé dílčí změny oproti schválenému modelu. Navrhl bohatěji zdobenou variantu podstavce, která však pro nedostatek prostředků musela být senátem zamítnuta (touto variantou by se pomník prodražil o dalších 5.000 zl.).⁴¹ Během roku 1846 patrně také došlo k rozepřím mezi E. Hähnelem a norimberským kovolijcem J. D. Burgschmidtem. Ten byl za předtím dohodnutých podmínek ochoten odlít pouze sochu Karla IV., nikoliv však postament s gotickými ozdobami. Tato práce byla nakonec svěřena, i když ne bez obtíží, Hähnelem preferované slévárně v saském Lauchhammeru. Roztržka s Burgschmidtem došla tak daleko, že mu Hähnel chtěl vypovědět i zakázku na sochu Karla IV. a převést ji do Müllerovy kovolijské dílny v Mnichově. Burgschmidt si však žádal 3.000 zl. odškodného, takže nakonec bylo upuštěno od dalších změn, které by včasnému dokončení díla jistě nepříspěly.

Hähnel své modely dokončoval vždy podle stanoveného časového harmonogramu, takže 8. září 1846 mohl právem sdělit komisi, že „*die ganze Arbeit ist überhaupt im besten Zuge*“.⁴² K Burgschmidtové práci měl však Hähnel neustále výhrady a komentáře: „*Zu Lauchhammer würde diese Statue längst gegossen seyn, jedoch ich hoffe, daß auch Herr Burgschmiet gut und zu rechter Zeit vollenden werde...*“⁴³

V říjnu 1846 byly také schváleny texty nápisů na pomník: *Carolo IV Auctori Suo Litterarum Universitas* (čelní strana), *Festo Saeculari Quinto MDCCCXLVIII* (zadní stra-

na). Tehdy se objevil rovněž návrh, aby čelní nápis doprovázel znak univerzity, nápis na zadní straně pomníku pak znak města Prahy.⁴⁴

Počátkem roku 1847 bylo rozhodnuto, že jubilejní medaile k 500. výročí založení univerzity mají být svěřeny rytcí a malíři českého původu Václavu Janu Seidanovi (1817–1870), který žil v té době v Římě. Na líci medaile měl být již zobrazen nový Karlův pomník, a proto mu E. Hähnel zaslal již v březnu 1847 náčrtek pomníku do Říma. I obraz pomníku na jubilejní medaili výmluvně naznačuje, že se zvolna stával jakýmsi hlavním atributem („logem“) univerzitního jubilea, a to ještě před svým odhalením. Seidan pak v roce 1848 provedl dvě modifikace zlaté medaile rektorské, z jiných materiálů potom podobné medaile členů akademického senátu.⁴⁵

Rok 1848 začal i pro jubilejní komisi ve značném neklidu, který pak následující bouřlivé události ještě více vystupňovaly. Jak již bylo řečeno na jiném místě, prof. K. J. Fischer tehdy na stránkách *Bohémie* oživil veřejnou polemiku o celkové náplni a koncepci chystaných slavností.⁴⁶ Jeho články vyvolaly ze strany komise ostře zamítavou reakci. Podobně se zachoval i akademický senát. Někteří jednotlivci se ovšem s Fischerelem ztotožnili, například direktor medicínských studií prof. Ignác Nádherný, který navrhl znovu svolat odbornou komisi, jež by nezaujatě určila nejvhodnější místo pro pomník a nevážala se přitom výhradně na Křížovnícké náměstí či Koňský trh. To ovšem již byly stavební práce na Křížovníckém náměstí v plném proudu...

Také vlastní program třídních oslav, schválený akademickým senátem již 12. listopadu 1847, se přestal mnohým jevit jako dost dobrý.⁴⁷ Neustále se v něm škrtalo a diskutovala se i možnost „účelně“ spojit univerzitní slavnost s odhalením pomníku Františka I., jakož i s výročím osvobození Prahy od Švédů v r. 1648 a s odhalením Maxovy sochy pražského studenta. Hosté by se pak prý nemuseli sjíždět do Prahy třikrát v různé doby...

Kdo mohl ovšem počátkem roku 1848 tušit, že se nesjedou ani jednou? První a poslední oslavou pětisetletí univerzity tak zůstala vzrušená studentská oslava v Karolinu ve výroční den 7. dubna 1848, s vojenskou hudbou, vypuštěním balónu a pálením cylindru, copu a fatrmordu.⁴⁸

Opětované projednávání programu slavností, ponížené supliky o povolení bezcelního dovozu již téměř hotového Karlova pomníku do Čech, korespondence se zahraničními univerzitami, jejichž delegace se měly slavností zúčastnit ve velmi hojném počtu (pozvány byly i univerzity německé a vybrané univerzity anglické, francouzské a ruské – celkem 55 univerzit), dále složitá agenda kolem čestných doktorátů a diplomů – to vše nejvíce zaměstnávalo přípravnou komisi v jubilejním roce.⁴⁹

Už po svatodušních bouřích bylo ovšem jasné, že bude nutno program slavností podrobit určitým korekturám. 31. července 1848 vznesl pražský magistrát na univerzitu dotaz, zda se vůbec bude oslava ve změněných podmínkách konat. Odpověď byla tehdy

³⁷ Tamtéž, čj. sen. 126, 343, 843/1845.

³⁸ Tamtéž, čj. 146/1845.

³⁹ Tamtéž, čj. 150/1845.

⁴⁰ Tamtéž, čj. 166/1846 a čj. sen. 92/1846.

⁴¹ Tamtéž, čj. 165–168/1846.

⁴² Tamtéž, čj. 176/1846.

⁴³ Tamtéž, čj. 179/1846.

⁴⁴ Tamtéž, dopis E. Hähnela J. Beerovi, Drážďany 3. dubna 1847, čj. sine.

⁴⁵ Tamtéž, čj. 196, 200/1847; 257, 259, 261–262, 264/1848 aj.; Otto Herber – Jan Havránek, *Insignie, medaile, taláry Univerzity Karlovy, Praha 1987*, s. 75–77; J. Mareš, Václav Jan Seidan, *Numismatický časopis československý* 10/1934, s. 84–145.

⁴⁶ Viz pozn. 34.

⁴⁷ Komise pro oslavy 500. výročí UK, čj. 189/1846.

⁴⁸ Jan Havránek, *Karolinum v revoluci 1848*, AUC-HUCP 26/2, 1986, s. 54–56.

⁴⁹ Komise pro oslavy 500. výročí UK, čj. 214–256/1848.

ještě kladná a datum posunuto na 3. a 4. října (původní termín byl 29.–30. září a 2. října), tzn. že slavnost měla být zkrácena o jeden den. 28. srpna byl tento termín opět odložen, a sice na 23.–24. října.⁵⁰ V důsledku svatodušních událostí totiž musely být přerušeny dokončovací práce na Křižovnickém náměstí. E. Hähnelovi bylo do Drážďan sděleno, že sokl k pomníku bude připraven pro instalaci nejdříve 6. září. Hähnel ovšem 28. srpna odpověděl, že po dokončení soklu bude potřebovat k sestavení a umístění pomníku nejméně dalších šest týdnů. Oficiálně byly tedy pro toto nové posunutí termínu slavnosti deklarovány důvody čistě formální. Nový termín pak byl oznámen v *Bohemii, Národních novinách* a v *Augsburger Allgemeine Zeitung*, zvláštní korespondencí pak všem pozvaným univerzitám.

Zvláštní důležitost měl 4. bod programu zmíněného senátního sezení. Bylo totiž rozhodnuto, že pedelům budou pořízeny nové taláry. Dosavadní totiž sloužily již od roku 1822 a během svatodušních bouří je vojáci, kteří obsadili Karolinum, používali jako pokrývky...

V důsledku říjnových událostí ve Vídni byla na středu 11. října svolána společná schůze rozšířeného přípravného komitétu a senátu univerzity. Zde byl dohodnut jednodenní redukovaný program slavnosti na 23. říjen, s odhalením a posvěcením Karlova pomníku týž den odpoledne. S ohlášením změny se ale mělo ještě 4–5 dní posečkat.⁵¹

O tři dny později byla slavnost zrušena úplně, i když dle rektora Zeidlera opět jen posunuta na dobu příznivější. Slavné odhalení Karlova pomníku se tedy nekonalo vůbec a předem dvojjazyčně vytištěné oslavné básně (Vinařického *Sláva Karlova* a Pickova *Píseň při odhalení pomníku Karlova*) prostorami Křižovnického náměstí nikdy nezažněly.

Zrušení jubilejních slavností přineslo samozřejmě smutek organizátorům oslav i tvůrcům pomníku. Téměř tklivý ráz má Beerův dopis J. D. Burgschmidtovi do Norimberka z 11. listopadu 1848, kde píše, že navzdory nepřízni doby práce na pomníku obnovila prastará umělecká pouta mezi Prahou a Norimberkem, která existovala již v době Karlově. V jeho závěru Beer utešuje nejen Burgschmidta, ale i sebe samotného: „*Je länger aber die sehnsüchtige Neugierde auf Befriedigung warten muß, desto höher wird der Genuß nach der endlichen Enthüllung gesteigert...*“⁵²

Nakonec to byl spíše prudký lednový vítr a sychravé počasí, které 31. ledna 1849 odhalily (či spíše strhly) dlouho očekávaný, ve víru událostí však poněkud pozapomenutý pomník. Slavnostní hymny, básně a projevy nahradila stafáž méně slavná, zato však vytrvalejší – bdělá policejní ostraha, která měla zabránit zejména nežádoucímu srocování studentů. Sřežení pomníku bylo odvoláno až na počátku června 1849.⁵³

A tak jaksi *nolens volens*, bez vědomého přičinění jeho budovatelů a tvůrců, připomíná Karlův pomník velký historický zlom v našich dějinách. A jako první vskutku novodobý pomník v Praze zahájil dlouhou řadu významných veřejných plastik, které se staly pro českou společnost viditelnými milníky na její cestě k současnosti. Někdy ovšem milníky později opět neviditelnými: některým se dokonce nedostalo ani milosrdného přišeeří lapidárií...

⁵⁰ Tamtéž, čj. sen. 486/1848.

⁵¹ Tamtéž, čj. sen. 532, 619/1848, čj. 240–248/1848.

⁵² Tamtéž, čj. 251/1848.

⁵³ Tamtéž, čj. 260, 263, 268/1849.

Jsouce dnes již poučenými kolemjdoucími, neboť pomníků v Praze znatelně přibýlo, můžeme souhlasně říci s Karlem B. Mádlm: „*Připomeneme-li si své všechny sváry, všechna hašteření, všechny nespokojenosti, všecken neklid a všechny nejistoty, které jako přední a zadní voje provázejí každý nový pomník pražský, závidíme svým předchůdcům jejich šťastnou ruku.*“⁵⁴

MIROSLAV KUNŠTÁT

MONUMENTUM FUNDATORIS

Das Denkmal Kaiser Karls IV. aus Anlaß des 500jährigen Bestehens der Prager Universität

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag schildert die bisher kaum bekannte, mit vielen Peripethien und interessanten Details markierte Entstehungsgeschichte der bedeutsamsten Prager öffentlichen Plastik der Vormärzzeit – des Jubiläumdenkmals Kaiser Karls IV. aus Anlaß des 500jährigen Bestehens der Prager *Carolo-Ferdinanda* vom berühmten Dresdner Bildhauer und Professor an der dortigen Akademie der bildenden Künste Ernst Julius Hähnel (1811–1891). Die Studie schöpft in erster Linie aus den gut erhaltenen Quellenbasis im Prager Universitätsarchiv zu diesem Thema – aus den Akten des Akademischen Senates bzw. der zuschlägigen Jubiläumskommission (1842 – 1849). Der Stellenwert des Prager Denkmals Karls IV. von Ernst Hähnel in der Geschichte der sog. deutschen „akademischen Plastik“ steht jedoch nicht im Vordergrund der Untersuchung, sondern eher die Art und Weise der erstrebten und in interessanten Diskussionen herauskristallisierten Selbstdarstellung der Prager Universität vor den Augen der Zeitgenossen.

Die Wechselbeziehung zwischen der genuin „böhmischen“ Plastik der Vormärzzeit (V. Prachner, E. Max u. a.) und der „importierten“ Kunst aus München (A. Schwanthaler) bzw. aus Dresden (E. Hähnel) wird *en détail* auf dem Beispiel des Jubiläumdenkmals Karls IV. erörtert. So z.B. die schwerwiegenden Finanzierungsprobleme, der durch die tagesspolitischen Debatten beeinflusste ikonographische Plan der Nebenstatuen sowie die äußeren Umstände des nicht besonders rühmlich und mit Verspätung „enthüllten“ Denkmals (im heftigen Sturm am 31. Jänner 1849) werden auf dem Hintergrund der sich dramatisch abwickelnden Ereignisse des Revolutionsjahres 1848 skizziert und analysiert. Das Denkmal Karls IV. hat sich inmitten des Kreuzherrenplatzes, in der bekannten Szenerie zwischen der Karlsbrücke und dem Kreuzherrenkloster (mit Hradšchin im Hintergrund) innerhalb der verlaufenen 160 Jahre sehr gut behaupten können – etwa im Sinne des Briefes des Großmeisters der in der unmittelbaren Nähe residierenden Kreuzherren mit dem roten Stern Prof. Dr. Jakob Beer an den Nürnberger Erzgießer J.D. Burgschmidt vom 11. November 1848: „*Je länger aber die sehnsüchtige Neugierde auf Befriedigung warten muß, desto höher wird der Genuß nach der endlichen Enthüllung gesteigert...*“

⁵⁴ Karel B. Mádl, *Pomník na náměstí, Štencovo Umění 4*, 1931, s. 265.

JIŘÍ (GEORGES) ORT-GEUTHNER. ZÁPISKY O PRAŽSKÉM ORIENTALISTOVI*

WOLF B. OERTER

Píše se 1. říjen roku 1921. Na filozofické fakultě české Univerzity Karlovy se zapisuje u Františka Lexy, soukromého docenta egyptologie, jedenadvacetiletý pražský rodák jménem Jiří Ort. Reference, na niž může mladý muž pyšně poukázat, je čtyřsemestrální studium egyptologie a orientalistiky v předních pařížských vysokoškolských ústavech – *École des Hautes Études* a *École du Louvre*.

V roce 1936 vydává renomovaný pařížský nakladatel a vydavatel Paul Geuthner rozsáhlou mluvnici démotštiny¹ *Grammaire démotique du Papyrus magique de Londre et de Leyde* s následujícím věnováním: „*À mon maître Francois Lexa, professeur à l'Université tchèque de Prague. En témoignage de sincère gratitude et de profonde admiration.*“ Autorem tohoto poděkování – a samozřejmě celé mluvnice – je jakýsi Georges Ort-Geuthner.

Jaké souvislosti existují mezi autorem vědecké publikace a pražským studentem egyptologie? Odpověď na tuto otázku a zároveň překvapující objev přineslo teprve nahlédnutí do korespondence z pozůstalosti akademika Františka Lexy a prostudování archivních fondů Univerzity Karlovy. Georges Ort-Geuthner, autor zmíněné publikace, je totožný s oním pražským rodákem Jiřím Ortem, jehož jméno neprávem upadlo v zapomenutí jak v české, tak ve světové orientalistice.²

Než se pokusíme rekonstruovat Ortovu životní dráhu, zmíníme se o charakteru dochovaných dokladů, které se nacházejí v různých pražských archivech. Těmito archivy jsou především Archiv Akademie věd ČR v Praze, který vlastní osobní fond akademika Františka Lexy s rozsáhlou korespondencí. Značná část této korespondence se týká právě Jiřího Orta.³ Dalším archivem, z jehož fondů jsme mohli bohatě čerpat, je Archiv

* Přepřacovaná a o další doklady rozšířená česká verze mého německého článku Georges (Jiří) Ort-Geuthner. Notizen zu einem Prager Orientalisten, publikovaného v egyptologickém časopise Göttinger Miszellen 77, 1984, S. 85–92. Vedení Archivu Akademie věd ČR, Archivu Univerzity Karlovy stejně jako Archivu hl. města Prahy děkuji za povolení publikovat uvedené materiály. Prof. J. Havránekovi a dr. M. Svatošovi vděčím za pomoc a četné podněty. Za jazykovou revizi českého textu jsem zavázán paní E. Skřivanové.

¹ Démotštinou (z řeckého démotika grammata, tj. „lidové písmo“) se označuje jednak určitý systém písma, jednak egyptský jazykový stupeň zaznamenaný tímto písmem. Démotština byla v Egyptě používána v období 7. stol. př. n. l. až 5. stol. n. l.

² Např. egyptologická příručka Who was Who in Egyptology, ed. by W. R. Dawson and E. P. Uphill, 2. vydání, London 1972, Orta ani Ort-Geuthnera neuvádí. Teprve její 3. rozšířené vydání (ed. M. L. Bierbrier) z r. 1995, s. 315, jej uvádí s odkazem na můj článek v Göttinger Miszellen 77, 1984, s. 85–92.

³ Archiv Akademie věd ČR (dále jen AAV), Osobní fond akademika Františka Lexy, II, Korespondence, inv. č. 245, kart. 4. Jedná se o celkový počet 39 kusů s 58 listy z let 1923–1929, viz V. Podaný, M. Haasová, Osobní fond akademika Františka Lexy (1876–1960), Praha 1982 (strojopis), 16 s.

Univerzity Karlovy, kde jsme měli k dispozici katalog posluchačů německé univerzity v Praze⁴ a katalog posluchačů filozofické fakulty Karlovy univerzity.⁵ Cenné prameny z tohoto archivu představovaly dále rigorózní protokoly,⁶ děkanské spisy,⁷ posudky disertačních prací filozofické fakulty⁸ a stejně tak matrika doktorů Karlovy univerzity.⁹ Z fondů Archivu hlavního města Prahy mohly být poprvé vyhodnoceny jednak třídní katalogy německého státního gymnázia na Malé Straně, ročníky 1912–1918,¹⁰ jednak „konskripční“ arch. pro Prahu III.¹¹

Uvedené archivní materiály obsahují dost různorodé doklady, pokud jde o jejich obsah, autorství i vznik. Ohledně obsahu máme k dispozici materiály týkající se doby Ortových studií na gymnáziu a německé i české univerzitě v Praze. Tyto doklady jsou vystavené převážně školskými či univerzitními úřady, takže je můžeme považovat za úřední dokumenty. Údaje o době studií ve Francii a na Karlově univerzitě v Praze poskytují – kromě příslušných univerzitních archiválií – jednak Ort sám, jednak F. Lexa.¹² Autorství těchto materiálů tedy můžeme připsat soukromým osobám, i když měly úřední charakter. Dále je tu Ortova korespondence s F. Lexou, týkající se jak obchodních, tak soukromých a do jisté míry i studijních záležitostí. Pro rekonstrukci soukromého života J. Orta jsou tyto dopisy naším jediným zdrojem. Časově pokrývají zmíněné doklady víc než čtvrtinu Ortova života. S výjimkou úředního záznamu o narození¹³ najdeme první zmínky o Ortovi v třídních seznamech malostranského německého gymnázia z let 1912–1918. Časové těžiště dochovaných dokladů leží v letech 1923–1926; z tohoto období pochází rovněž Ortova korespondence s F. Lexou. Pro následující léta už nemáme osobní materiály k dispozici, takže pro vylíčení dalšího průběhu Ortova života jsme odkázáni pouze na nekrolog z roku 1941,¹⁴ který nám však může sloužit pouze jako nepřímý pramen, vždyť sám už je jakýmsi zhodnocujícím, sekundárním dokladem. Nepodařilo se nám nalézt vlastní životopis J. Orta, rovněž nám není znám osud jeho korespondence s dalším významným českým egyptologem J. Černým,¹⁵ a ani jsme se nepokoušeli pátrat po písemnostech přímo v nakladatelství firmy P. Geuthnera v Paříži. Naše zápisky jsou tedy spíše mozaikou než obrazem Ortova života, ovšem, jak se domníváme, ne zcela nezajímavou.

Jiří Ort se narodil 28. července 1900 v Praze jako syn zemského soudního rady Vojtěcha Orta a jeho manželky Valburgy.¹⁶ Původně byl žákem soukromého gymnázia Stra-

kovy akademie a v letech 1912 až 1918 navštěvoval c. k. státní německé gymnázium na Malé Straně v Praze.¹⁷ Zaměřením to bylo humanistické gymnázium, kde se kladl důraz na vyučování latině a řečtině. Kromě těchto klasických jazyků se Jiří čili Georg Ort, jak je nazýván v třídních seznamech,¹⁸ učil němčině (jako vyučovacímu jazyku) a od samého začátku fakultativně i češtině. Protože chybějí veškeré důkazy, podle nichž by se dala jednoznačně identifikovat jeho národnost, jsme odkázáni na pouhé domněnky.¹⁹ Skutečnost, že Ort navštěvoval německé gymnázium, ještě neznamená, že byl také německé národnosti, zvláště když vezmeme v úvahu tehdejší společenskopolitické uspořádání a dvojjazyčnost v českých zemích. Automatický převod například křestních jmen z jednoho jazyka do druhého (z češtiny do němčiny a obráceně) se nám zdá být zcela typický jev tehdejší administrativy. Jen tak lze vysvětlit, proč matriky německé a české univerzity v případě Jiřího Orta a jeho otce Vojtěcha „překládaly“ personální údaje do „svých“ jazyků, takže najdeme vedle českých jmen Jiří a Vojtěch rovněž jejich německé formy Georg a Adalbert. V důsledku toho se také v rubrice mateřtina zcela logicky uvádí buď „jazyk český“, nebo „deutsch“.²⁰ Jisté je, že Jiří Ort vyrůstal dvojjazyčně. Základní vzdělání však získal na německých školách, což mělo vliv na úroveň jeho češtiny.²¹ Dne 14. března 1918 Jiří Ort předčasně, po prvním pololetí 8. gymnaziální třídy, maturoval s vyznamenáním a vzápětí nastoupil aktivní vojenskou službu.²²

Počátkem zimního semestru roku 1918 se Ort zapisuje na filozofickou fakultu německé univerzity v Praze a pokračuje ve studiu i v letním semestru. Jeho studijní zájmy můžeme označit jako mnohostranné. Na prvním místě se objevuje zájem o přednášky či seminární cvičení z egyptologie, které tehdy dr. Nathaniel Reich,²³ soukromý docent na německé univerzitě, nabídl posluchačům všech fakult. Tyto přednášky se však – patrně pro nedostatek zájmu – neuskutečnily ani v letním semestru.²⁴ Mladý student se proto soustřeďuje na studium orientálních jazyků (arabštiny, novoperštiny, hebrejštiny a asyrštiny), buddhismu, starověké filozofie a dějin římského státu. Kromě toho ho zajímají i dějiny české ústavy ve středověku. Navštěvuje i přednášky k dějinám fran-

¹⁷ Jeho přestup do německého malostranského gymnázia je zaznamenán v třídním výkazu Klassenkatalog. Schuljahr 1912–1913, 3. Klasse (pozn. 10): „Kam vom Privatgymnasium der Graf Straka'schen Akademie in Prag mit einem Jahreszeugnis, das folgende Noten aufweist: sehr gut: Betragen, Religion, Deutsch, Geographic, Geschichte, Mathematik, Naturgeschichte, Böhmisch, Turnen, Gesang; gut: Latein, Französisch, Zeichnen.“ Hodnocení „sehr gut“ odpovídá známce 1, „gut“ = 2, srov. klasifikační legendu na konci každého třídního výkazu.

¹⁸ Viz třídní katalogy všech ročníků, tj. 1912–1918 (pozn. 10).

¹⁹ Fond evidence obyvatelstva, sčítací operáty AMP nejsou bohužel dostupné.

²⁰ Viz příslušné údaje v katalogu Katalog der Hörer der Hörer (pozn. 4) a v katalogu posluchačů FF UK (pozn. 5).

²¹ Jak to dokazují jeho dopisy F. Lexovi, ze kterých často citujeme, přičemž jsme přizpůsobili dnešnímu pravopisu pouze ortografii a interpunkci. Srov. také Lexův posudek Ortovy disertační práce, dole str. 59.

²² Srov. k tomu poznámku v třídním výkazu Klassenkatalog, Schuljahr 1917–1918, 8. Klasse (pozn. 10): „Der Schüler wurde bei der am 14. März 1918 vorgenommenen vorzeitigen Reifeprüfung... für reif mit Auszeichnung erklärt und rückte zur aktiven militärischen Dienstleistung ein.“

²³ Podle Who was Who in Egyptology, 2. vydání (pozn. 2) 243, dr. Nathaniel Julius Reich (1877–1943) byl „American Egyptologist“. Reich, snad německožidovského (rakouskožidovského) původu, byl žákem mj. Jakoba Kralla a Simona Reinische. Od zimního semestru r. 1914/15 až do zimního semestru r. 1920/21 působil na Německé univerzitě v Praze jako soukromý docent egyptologie, viz AUK, Ordnungen der Vorlesungen an der Deutschen Karl-Ferdinands-Universität zu Prag. WS 1914/15 a nn. Vynikal obzvláště prací v oblasti démotistiky.

²⁴ Přednášky dr. Reicha, kterých se J. Ort chtěl zúčastnit v zimním a letním semestru r. 1918–1919, jsou na jeho studijním indexu zaškrtnuté a přerazítkované „del. Quaestura“, srov. Katalog der Hörer (pozn. 4). Na základě katalogu posluchačů filozofické fakulty Německé univerzity bylo zjištěno, že z 253 posluchačů v zimním semestru r. 1918/19 byl Ort jediným studentem, který se u dr. Reicha zapsal. Z toho lze usuzovat, že mezi posluchači nebyl dostatečný zájem o přednášky dr. Reicha.

⁴ Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK), Fond Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze, Katalog der Hörer der K. K. Deutschen Karl-Ferdinands-Universität Prag, Philosophische Fakultät, WS 1918/19, SS 1919.

⁵ AUK, Katalog posluchačů filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, A-Ř, zimní běh 1921/22, letní běh 1922, zimní běh 1922/23, letní běh 1923; zimní běh 1923/24, letní běh 1924.

⁶ AUK, Rigorózní protokol filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Filozofická fakulta I, 1914–1930, inv. č. 1315.

⁷ AUK, Fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (dále jen FF UK), děkanát – spisy FF UK, 1924–25, inv. č. 1427, kart. 192.

⁸ AUK, FF UK, posudky disertačních prací FF UK, 1925–1926, inv. č. 1273, kart. 109.

⁹ AUK, Matrika doktorů Univerzity Karlovy VI, s. 2609.

¹⁰ Archiv hl. města Prahy (dále jen AMP), K. K. Deutsches Staats-Ober-Gymnasium der Kleinseite in Prag. Klassenkatalog, Schuljahr 1912–1913, 3. Klasse; Schuljahr 1913–1914, 4. Klasse; Schuljahr 1914–1915, 5. Klasse; Schuljahr 1915–1916, 6. Klasse; Schuljahr 1916–1917, 7. Klasse; Schuljahr 1917–1918, 8. Klasse.

¹¹ AMP, Popisní arch č. p. 530/III z roku 1903.

¹² Srov. dole str. 56 s poznámkou 30.

¹³ Viz popisní arch (pozn. 11).

¹⁴ R(ené) D(ussaud), in: Syria 22, 1941, s. 103 n.

¹⁵ K životu a dílu J. Černého viz Z. Žába, in: Archiv orientální 39, 1971, s. 385–388.

¹⁶ Popisní arch (pozn. 11).

couzské literatury nebo k ruské mluvnici. V letním semestru roku 1919 k nim přibýly ještě přednášky Všeobecné dramaturgie a Dějiny výchovy a výuky v 19. století a až do současnosti.²⁵

Na podzim roku 1919 pokračoval Jiří Ort ve studiích již ve Francii, kde v průběhu dvou let navštěvoval přední francouzské vysoké školy. Na *École des Hautes Études* v Paříži se věnoval studiu vědy o náboženství, ale zároveň se zapsal k studiu na oddělení historických a filologických věd. Studium orientálních jazyků se pak zabýval i v *Institut Catholique de Paris*, zatímco egyptologii studoval pravděpodobně na *École du Louvre*.²⁶ Proč Jiří Ort opustil Prahu, nevíme. Můžeme se však domnívat, že jeho rozhodnutí ovlivnily v neposlední řadě i rodinné poměry: od roku 1906 byli jeho rodiče rozvedeni,²⁷ v srpnu r. 1918 zemřel jeho otec ve věku 55 let²⁸ a matka se mezitím přestěhovala do Paříže, kde se znovu provdala za majitele pařížského nakladatelství Paula Geuthnera.²⁹ Ještě během studií v Paříži začal mladý Ort v roce 1920 pracovat v obchodě svého nevlastního otce.

Když 1. října 1921 začínal na české Karlově univerzitě v Praze zimní běh studií, zapsal se Jiří Ort u Františka Lexy³⁰ k studiu egyptologie. V popředí jeho studijních zájmů byla démotština, jeden z posledních vývojových stupňů egyptského jazyka. Tři hodiny týdně navštěvoval Lexův Úvod do démotického písma. Rovněž u Lexy se seznámil s beletristickou literaturou staroegyptskou (2 hodiny týdně) a četl hieroglyfické texty (1 hodinu týdně). Vedle egyptologické výuky se Jiří Ort účastnil i filozofických přednášek profesorů Drtiny (Úvod do filozofie I, 3 hodiny týdně) a Foustky (Praktická filozofie, 4 hodiny týdně).³¹ V letním semestru 1922 pokračoval ve studiu egyptologie. U F. Lexy se účastnil následujících přednášek, resp. seminářů: Čtení a výklad démotických textů (3 hodiny týdně), Čtení a výklad hieroglyfických textů doby řecko-římské (1 hodina týdně) a O staroegyptském čarodějnictví (1 hodina týdně). Kromě toho se Jiří Ort rozhodl prohlubovat své znalosti hebrejštiny a arabštiny, a to jak klasické, tak moderní arabštiny. V jeho studijním indexu jsou zaznamenány příslušné přednášky u profesorů Musila (Novější arabština pro pokročilé, 2 hodiny týdně) a Růžičky (Arabština, 1 hodina týdně; Hebrejštiny, 2 hodiny týdně).³² Přednáškám a cvičením z oboru egyptologie zůstal Ort věrný i v zimním semestru 1922/23. Kromě Úvodu do hieroglyfického písma a gramatiky (3 hodiny týdně) a Dokončení úvodu do démotické gramatiky (2 hodiny týdně) u F. Lexy, který se mezitím stal mimořádným profesorem egyptologie, se účastnil i přednášky o dějinách starého Egypta u profesora B. Hrozného (Přehled dějin starého Egypta, 1 hodina týdně). Další přednášky, které v tomto semestru navštěvoval, jsou Rodinný a společenský život Arabů (2 hodiny týdně) u prof. Musila a Předmět a problémy filozofie (3 hodiny týdně)

²⁵ K jednotlivým přednáškám, resp. cvičením, které J. Ort navštěvoval v zimním a letním semestru r. 1918–1919, viz. Katalog der Hörer (pozn. 4).

²⁶ Srov. Ortovy údaje obsažené v jeho žádosti o udělení absolutoria a o povolení k předložení disertace ze dne 10. 12. 1924: Děkanát – spisy (pozn. 7).

²⁷ Viz popisný arch (pozn. 11). Jak mi prof. J. Havránek laskavě sdělil, jednalo se spíše o rozluky (Ortovi rodiče byli katolíci); rozvod – s možností nového sňatku – byl tehdy možný jen u osob židovské a evangelické víry.

²⁸ Tamtéž (pozn. 11).

²⁹ Doklad o sňatku Ortovy matky s P. Geuthnerem sice nemáme, avšak korespondenční listek J. Orta F. Lexovi ze dne 15. 9. 1923 podepsala jednak jeho matka jako Vali Geuthnerová, jednak Paul Geuthner.

³⁰ K F. Lexovi, zakladateli české egyptologie, srov. M. Verner et al., František Lexa, Praha, 1989.

³¹ Viz Katalog posluchačů, zimní běh 1924/22 (pozn. 5).

³² Tamtéž, letní běh 1922 (pozn. 5).

u prof. Drtiny.³³ Pro další semestr (letní běh 1923) je Ortova účast doložena u následujících přednášek, resp. cvičení: Čtení a výklad snazších hieroglyfických textů staroegyptských (prof. Lexa, 3 hodiny týdně), Čtení a výklad démotických textů (prof. Lexa, 2 hodiny týdně), Přehled dějin starého Egypta (prof. Hrozný, 1 hodina týdně), Rodinný a společenský život Arabů (prof. Musil, 2 hodiny týdně) a Nauka o vědě (prof. Baudiš, 3 hodiny týdně).³⁴ Prázdninové období strávil J. Ort opět v Paříži, kde byl v podniku nevlastního otce natolik zaneprázdňen obchodními záležitostmi, že se zpočátku nedostal ani ke svým studiím.³⁵ Jeho návrat do Prahy se oddálil, ještě 10. října 1923 Ort sděluje F. Lexovi z Paříže, že se snad v listopadu dostane zase do Prahy. Na pražské univerzitě mezitím začal zimní semestr 1923/24, v němž Ort – byť se zpožděním – rovněž studoval. V programu jeho studií jsou tentokrát Čtení a výklad staroegyptských textů historických (3 hodiny týdně) a Úvod do gramatiky koptské řeči (2 hodiny týdně) u prof. Lexy, Úvod do hebrejštiny (2 hodiny týdně) u prof. B. Hrozného, Indoevropané a jejich původ (3 hodiny týdně) u prof. Baudiše a konečně přednáška ze sociologie (1 hodina týdně) u prof. Foustky.³⁶

Egyptologické přednášky a cvičení navštěvoval Jiří Ort v nepatrně pozměněné formě i v letním semestru 1924. Místo hebrejštiny a přednášky o Indoevropanech se přihlásil na arabštinu (1 hodina týdně) a poprvé i na etiopštinu (2 hodiny týdně) u prof. Růžičky. Nadále ovšem navštěvoval přednášku prof. Foustky o sociologii (2 hodiny týdně).³⁷ Brzy po zahájení letního semestru však přerušil studia a odjel do Francie, zřejmě ze zdravotních důvodů, protože 3. února nastoupil do sanatoria³⁸ a tam se 7. února³⁹ podrobil operaci slepého střeva. K operaci se přidružily další zdravotní komplikace, které ho připoutaly na delší dobu na nemocniční lůžko.⁴⁰ Ve svém velikonočním pozdravu F. Lexovi ze dne 16. dubna 1924 se Jiří Ort sice vyjadřuje již optimisticky, ale, jak píše, „cesta k zdraví (je) ještě dlouhá“. Ze sanatoria ho propustili až za měsíc a půl. O tomto osudném období, které ho vyřadilo ze všeho dění, píše Lexovi někdy koncem července: „Dovolují si Vás ujistit, že jsem asi od 15. dubna žádné zprávy od Vás neobdržel a že můj lístek k velikonočním zůstal bez odpovědi. Byl jsem velice těžce nemocen, 120 dní jsem ležel takřka mezi životem a smrtí v sanatoriu, hlavně březem a květen byly pro mne osudné. Dne 1. června mě převezli v ambulanci do vily, teď již se mi daří trochu lépe, začínám chodit a jist i lehké věci... A tak vedu nyní smutný život, žiji jen mé chorobě a naději na uzdravení, daleko od knih, které mne tak obšťastňovaly a uspokojovaly!“⁴¹ Z obsahu Ortovy korespondence Lexovi, dochované z období duben – červenec, jednoznačně vyplývá, že Jiří Ort od začátku února až do konce září strávil ve Francii, takže letní semestr roku 1924 na Karlově univerzitě skončil bez něho.

Po dvouměsíčním rekonvalescenčním pobytu v severofrancouzském pobřežním městečku Le Tréport v měsících srpnu a září⁴² přijel Jiří Ort v listopadu opět do Prahy, zřej-

³³ Tamtéž, zimní běh 1922/23 (pozn. 5).

³⁴ Tamtéž, letní běh 1923 (pozn. 5).

³⁵ Viz dopis J. Orta F. Lexovi ze dne 21. 7. 1923 (pozn. 3).

³⁶ Srov. Katalog posluchačů, zimní běh 1923/24 (pozn. 5).

³⁷ Tamtéž, letní běh 1924 (pozn. 5).

³⁸ Viz nedatovaný dopis J. Orta F. Lexovi; z obsahu vyplývá, že byl pravděpodobně napsán ještě před dnem 1. 8. 1924.

³⁹ Toto datum známe z dopisu Ortovy ženy Blaženy F. Lexovi ze dne 11. 4. 1924. Tento dopis se nachází rovněž v osobním fondu F. Lexy (pozn. 3).

⁴⁰ Tamtéž (pozn. 3).

⁴¹ Nedatovaný dopis J. Orta F. Lexovi, viz nahoře pozn. 38.

⁴² Srov. Tamtéž.

mě v obchodních záležitostech firmy P. Geuthnera. Mimo jiné zde projednával s F. Lexou nejen technické, ale i věcné podrobnosti o Lexově chystané vědecké publikaci, přesněji řečeno o jejím francouzském vydání, které měl na starosti právě on.⁴³ Pobyt v Praze pro něj tentokrát znamenal více než pouhé splnění obchodních povinností, jak se později sám přiznal Lexovi: „*Vzpomínám často a rád na ty hezké dny, které jsem strávil v Praze u Vás nad Insignerem, vidím teď, jak mi to bylo prospěšné, a jsem Vám za to, pane profesore, velice vděčný. Přijel jsem do Prahy a Vy jste ve mně zase vzbudil chuť – po mé chorobě – k nové práci!*“⁴⁴

V prosinci, brzy po návratu do Paříže, se Jiří Ort obrátil na Lexu s následující prosbou: „*Dovolil jsem si Vám dnes zaslati žádost o absolutorium se všemi přílohami a prosím, by jste se nehněval, že Vás tím obtěžuji. Máte-li s tím nějaké výlohy, např. kolek, dovolím si to Vám zaplatiti.*“⁴⁵ Ortova žádost se nám zachovala stejně jako návrh odpovědi tehdejšího děkana filozofické fakulty, který souhlasil.⁴⁶ Z obojího vyplývá, že Ort zároveň požádal o „povolení k předložení disertace“, na jejímž dokončení tehdy usilovně pracoval, pokud mu to práce v nakladatelství dovozovala.⁴⁷ Jelikož se jeho zdravotní stav zhoršil, nezbývalo Ortovi nic jiného než odevzdat svou disertaci tak, jak byla. Svě rozhodnutí sdělil F. Lexovi v dopise ze dne 10. února 1925, kde píše: „*Budu ve čtvrtek operován. Zašije se mi moje rána ve střevě, která docela se nechtěla zahojiti. Doufám, že to nepřeruší nadlouho moji činnost. Jelikož však nechci dále vzdalovati zaslání manuskriptu mé práce, dovoluji si Vám tento zaslati tak, jak právě teď vyhlíží.*“

Dne 13. února 1925 byl Jiří Ort znovu operován.⁴⁸ Jeho uzdravení si vyžádalo delší dobu než původně předpokládal a navíc měl koncem března odjet na zotavenou do Maroka.⁴⁹ Než mohl tuto cestu uskutečnit, využil čas a osobně se z nemocničního lůžka staral o korektury a běžnou redakční práci spojenou s vydáním další Lexovy publikace.⁵⁰

Dne 28. března 1925 odjel Jiří Ort na zotavenou do Casablanky,⁵¹ kde se ubytoval u jakéhosi pana Gastona Farraira, Rue de l'horloge.⁵² Jak dlouho Jiří Ort v Maroku pobýval, přesně nevíme. Jisté však je, že nedlouho před 24. červnem 1925, datem dalšího dopisu Lexovi, byl opět v Paříži. Ještě zcela pod dojmem svého pobytu v Maroku mu napsal: „*Zdraví se mi nyní, mohu říci, zcela navrátilo a cesta mi velmi prospěla. Teď teprve mi doktor přiznal, že mi při poslední operaci kus střeva ubral, že to tedy byla ne-*

⁴³ Viz písemný vzkaz J. Orta F. Lexovi ze dne 3. 11. 1924 (pozn. 3), stejně jako předmluva F. Lexy k jeho knize Papyrus Insinger. Les enseignements moraux d'un scribe égyptien du premier siècle après J. – C., Tome I, Praha 1926, str. VI.

⁴⁴ Dopis ze dne 14. 1. 1925 (pozn. 3).

⁴⁵ Dopis ze dne 10. 12. 1924 (pozn. 3).

⁴⁶ Ortova žádost, zasláná z Paříže dne 10. 12. 1924, má vstupní razítko ze dne 13. 12. 1924 a vstupní číslo 983. Na její zadní straně je návrh kladné odpovědi děkana filozofické fakulty UK ze dne 27. 1. 1925, viz Děkanát – spisy (pozn. 7).

⁴⁷ Srov. Ortův dopis F. Lexovi ze dne 14. 1. 1925 (pozn. 3).

⁴⁸ Srov. dopis Ortovy ženy Blaženy F. Lexovi ze dne 20. 2. 1925 (pozn. 3).

⁴⁹ Viz jeho dopis F. Lexovi ze dne 1. 3. 1925 (pozn. 3).

⁵⁰ Jednalo se o publikaci La magie dans l'Égypte antique de l'ancien empire jusqu'à l'époque copte, 3 tomes, Paul Geuthner, Paris 1925. Viz zejména Ortovy dopisy F. Lexovi ze dne 24. 2., 1. 3., 19. 3. a 26. 3. 1925 (pozn. 3).

⁵¹ Datum odjezdu vyplývá ze zmínky, že Ort odjíždí, resp. odjel „v sobotu“: viz Ortův dopis F. Lexovi ze dne 26. 3. 1925 (= čtvrtek) a dopis Ortovy ženy Blaženy F. Lexovi ze dne 3. 4. 1925 (= pátek). Jeho cesta se uskutečnila v době mezi těmito daty, takže zmíněná sobota, která jako jediný den přichází v úvahu, byla 28. 3.

⁵² Viz dopis Ortovy ženy F. Lexovi ze dne 3. 4. 1925 (pozn. 3).

bezpečná operace... Zase jsem se dal do svých studií: samá demotština... Mám zase všechnu svoji kuráž k práci.“ Jiří Ort se nyní připravoval na rigorózní zkoušky, jimž se hodlal podrobit na podzim v Praze.⁵³ Ještě před odjezdem do Maroka požádal F. Lexu o doporučení své žádosti o rigorózum,⁵⁴ které bylo povoleno zvláštním výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 13. 5. 1925.⁵⁵ Podrobněji o svých představách ohledně těchto zkoušek píše Lexovi dne 4. října 1924. Mezi jiným se ho táže, zda by mohl egyptologické rigorózum udělat koncem října. Dále si přeje, aby byl zkoušen „*Vámi a p. prof. Růžičkou. Kdyby mne měl zkoušeti p. prof. Hrozný, tak bych měl ještě zapotřebí delších studií, neb on by vyžadoval dopodrobna dějiny babylónské atd. a dějiny Egypta dle jeho stanoviska aj.*“ Vzhledem k tomu, že byl zatím zcela zaneprázdněn prací ve firmě svého nevlastního otce, by se však filozofickému rigorózu rád podrobil až během zimy, aby získal čas na potřebnou přípravu. Přesně o měsíc později, dne 4. listopadu 1925 se Jiří Ort podrobil odbornému dvouhodinovému rigorózu z oboru egyptologie, demotického jazyka a literatury. Zkoušející profesori F. Lexa a R. Růžička jednomyslně hodnotili jeho výsledky jako výborné.⁵⁶ Stejným výsledkem byla už 27. října posouzena Ortova disertační práce *Démotická gramatika magického papyru demotického londýnského a leydenského*.⁵⁷ Ve svém posudku na tuto více než třisetstránkovou práci F. Lexa mj. uvedl: „*Vážných věcných námitek není, některá nepatrná nedopatření nepadají na váhu. Vytykám mnoho chyb proti českému jazyku, omluvitelných tím, že kandidát do r. 1919 studoval na německých středních školách a od těch dob trávil ve Francii kromě doby svých studií na Karlově universitě.*“

Po absolvované zkoušce z hlavního oboru se Jiří Ort vrátil do Paříže, odkud se – soudě podle zachované korespondence – ozval F. Lexovi dopisem až 20. února 1926. Jeho hlavní starostí bylo nadcházející rigorózum z filozofie. Píše: „*Když jsem byl naposled v Praze, řekl jste mi, že příští zkoušky filozofické budou konány v první polovičce března. Po svém návratu do Paříže dal jsem se tedy do studia dějin filozofie a přečetl jsem Humeovy spisy, takže bych snad mohl nyní se zkoušce té podrobiti. Směl bych si dovoliti, pane profesore, Vás poprositi, byste mi laskavě sdělil, kdy tato zkouška bude a kteří páni budou zkoušeti: Bylo by, myslím, dobré, kdybych ty pány professory mohl před rigorósem navštívit. Zároveň bych Vás prosil, byste mi laskavě poradil, mám-li se již teď přihlásiti, neb ještě čekati. Věnoval jsem studiu všechny své volné chvíle, ale nevím, zda-li mé znalosti, které přece jen jsou dosti summární, mohou postačiti. Nevím, co se asi při takové zkoušce žádá. Rád bych arcit' byl, kdybych mohl býti zbaven této starosti, nebo dokud mám před sebou tuto zkoušku, nemohu vůbec žádnou demotštinu dělati. Mínete-li tedy, pane profesore, že se mohu odvážiti k rigorosu, tak bych Vám byl velice vděčný, kdybyste mě laskavě přihlásil. Nejvíce starosti mi dělá ta okolnost, že já ty pány málo znám, ale hlavně že ti páni mne vůbec neznají.*“

Začátkem března roku 1926 cestuje Jiří Ort znovu do Prahy, kde se 4. března podrobí jednohodinové rigorózní zkoušce z oboru filozofie. Většina zkoušejícího profesorského

⁵³ Srov. dopis J. Orta F. Lexovi ze dne 24. 6. 1925 (pozn. 3).

⁵⁴ A to zřejmě okolo 12. 3. 1925, viz Ortův dopis F. Lexovi ze dne 19. 3. a 26. 3. 1925 (pozn. 3).

⁵⁵ Srov. Protokol o přísných zkouškách k dosažení hodnosti doktorské na filozofické fakultě c. k. české university v Praze (pozn. 6).

⁵⁶ Tamtéž (pozn. 6).

⁵⁷ Viz Lexův posudek ze dne 27. 10. 1925 (pozn. 8).

sboru uznává výkon kandidáta za výborný. Dne 10. března měl Jiří Ort promoci, stal se právoplatným doktorem filozofie.⁵⁸

Už dříve se Jiří Ort v dopisu F. Lexovi vyjádřil v tom smyslu, že bude, jakmile získá doktorát, „jen to dělati, co se bude týkati mých prací. Mám jakési plány, dosti zajímavé, a stojí mne to vždy velké přemáhání, abych pracoval něco jiného a nezabořil se do nich.“⁵⁹ Skutečnost ovšem, i po získání doktorátu, vypadala jinak. Redakční a vydavatelská činnost zabíraly Ortovi čím dál tím více času. Výčet jeho vědeckých prací je, co do počtu vydaných článků, titulů apod., vcelku skromný: jen několik recenzí⁶⁰ a pak v roce 1936 jeho jediná vědecká monografie vůbec, která pod názvem *Grammaire démotique* představuje přepracovanou verzi jeho disertační práce z roku 1925. Tato mluvnická byla odbornou veřejností kladně přijata.⁶¹ Nedocenitelné však je Ortovo úsilí a výkony na poli vydavatelském,⁶² kterým řada důležitých vědeckých titulů jiných autorů vděčí za publikaci. Z oblasti egyptologie k nim patří práce F. Lexy *La magie dans l’Egypte antique de l’ancien empire jusqu’à l’époque copte* (P. Geuthner, Paris 1925) a *Papyrus Insinger. Les enseignements moraux d’un scribe égyptien du premier siècle après J. – C.* (P. Geuthner, Paris 1926), o něž se Jiří Ort od samého začátku staral. Tím se významně podílel i na tom, že tento velice mladý vědní obor v Československu vzala na vědomí i mezinárodní odborná veřejnost.⁶³ Ortovy vydavatelské schopnosti byly brzy patřičně oceněny.⁶⁴ V roce 1930 byl jmenován vedoucím nakladatelského oddělení a dne 12. prosince 1940 byl generálním shromážděním nakladatelství jednomyslně zvolen generálním ředitelem. Necelý měsíc poté, dne 11. ledna 1941, Jiří Ort alias Georges Ort-Geuthner ve věku čtyřiceti let v Paříži zemřel.

⁵⁸ Srov. zmíněný protokol (pozn. 55) a Matrika doktorů (pozn. 9)

⁵⁹ Dopis ze dne 4. 10. 1925 (pozn. 3).

⁶⁰ Mj. recenze k publikacím: A. H. Gardiner, *Egyptian Grammar*, Oxford 1927, in: *Syria* 8, 1927, s. 255 n.; A. Mallon, *Grammaire copte*, 3. vyd., Paris 1926, in: *tamtéž*, s. 358 n.; W. Erichsen, *Demotische Lesestücke*, Leipzig 1937, in: *Kemí* 7, 1938, s. 161–165.

⁶¹ Tak např. A. Ermanem, Ch. Kuentzem a P. Montetem. K ohlasu předních egyptologů na jeho publikace viz podrobněji nekrolog na J. Orta (pozn. 14).

⁶² Patřičné ocenění R. Dussaudem (pozn. 14). V dopise F. Lexovi ze dne 25. 9. 1926 (pozn. 3) mu J. Ort navrhl vícesvazkovou edici k tématu náboženství starých Egyptanů a jako její první svazek Lexovu habilitační práci (*O poměru ducha, duše a těla u Egyptanů staré říše*, Praha 1917) ve francouzské mutaci pod názvem *L’esprit, l’ame et le corps*.

⁶³ K významu obou Lexových prací viz L. Bareš, *Lexovy studie k dějinám egyptského náboženství a magie*, in: M. Verner et al. (pozn. 30), a W. B. Oerter, *Lexovo demotistické a koptologické dílo*, *tamtéž*.

⁶⁴ K následujícímu srov. nekrolog na J. Orta (pozn. 14).

J. Ort – Geuthner. Notizen zu einem Prager Orientalisten

ZUSAMMENFASSUNG

Georges Ort-Geuthner heißt der Verfasser der „Grammaire démotique du Papyrus magique de Londre et de Leyde“, die 1936 bei der namhaften Verlagsbuchhandlung Paul Geuthner in Paris erschien. Bei Recherchen im Nachlaß von F. Lexa, dem Begründer der tschechischen Ägyptologie, stieß der Verf. vorliegenden Beitrages auf Briefe, aus denen hervorgeht, daß Georges Ort-Geuthner und Jiří Ort identisch sind. Eine Ausweitung der Recherchen auch auf Universitätsarchivalien ergab, daß Jiří (Georg) Ort (geb. am 28.7.1900 in Prag, gest. am 11. 1. 1941 in Paris) nach seinem Abitur am Kleinseitner deutschen Staatsgymnasium sich zunächst an der Philosophischen Fakultät der deutschen Karl-Ferdinands-Universität einschreibt (u.a. Studium der Ägyptologie und orientalischer Sprachen), dann seine Studien u.a. an der Ecole des Hautes Etudes in Paris fortsetzt und sich im Herbst 1921 an der Philosophischen Fakultät der tschechischen Karlsuniversität bei F. Lexa inskribiert, bei dem er später auch promoviert. Nach der zweiten Eheschließung seiner Mutter mit dem Pariser Verleger P. Geuthner tritt J. Ort in das Geschäft seines Stiefvaters ein und betreut fortan die französischsprachigen Arbeiten seines „Meisters“.

**PHILOSOPHIE (UND PSYCHOLOGIE) AN DER WIENER
UNIVERSITÄT 1938–1945***

OTA KONRÁD

In den ersten Wochen nach dem Anschluß wurde gleichzeitig mit der Eingliederung der Staatsstrukturen des früheren Österreichs in das „Dritte Reich“ auch die neue Hochschulpolitik verwirklicht. Der bisherige Rektor der Wiener Universität, Prof. Ernst Späth, der zuerst am 13. März in der *Neue Freie Presse* gegenüber dem neuen Bundeskanzler Seyß-Inquart die Ergebenheit und Treue der Wiener Universität bekundete, legte sein Amt am 15. März „... im Bewußtsein, daß es der Wiener Universität nur zum Wohle gereichen kann, wenn die Rektoratsgeschäfte nunmehr von einem Mann geführt werden, der Parteimitglied ist...“ zurück.¹ Seine Nachfolgerschaft übernahm der Botaniker Prof. Fritz Knoll. Die Universität machte sich auf den Weg der Verwandlung zu einer nach dem „Führerprinzip“ verwalteten Institution.

Die neue Hochschulpolitik führte auch zu personellen Veränderungen – zum Vorbild diente die Entwicklung an den deutschen Universitäten nach 1933. Zum ersten Schritt der neuen Personalpolitik – den radikalen Säuberungen – gingen die neuen Machthaber unmittelbar nach dem Anschluß über. Die Kriterien wurden schon festgelegt: die Hochschullehrer wurden aus rassistischen und „weltanschaulichen“ Gründen entlassen oder vorzeitig pensioniert. Die „gesetzliche“ Grundlage der Säuberungen bildete die *Verordnung zur Neuordnung des österreichischen Berufsbeamtentums* vom 31. Mai 1938, die nach dem Vorbild des *Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums* (BBG) vom 7. April 1933 geschrieben wurde. Nach dieser Verordnung sollten „*Jüdische Beamte, Beamte, die jüdische Mischlinge sind, die mit einem Juden (einer Jüdin) oder Mischling ersten Grades verheiratet sind... in den Ruhestand versetzt...*“ werden.² In den Ruhestand konnten auch Beamte „... die nach ihrem bisherigen politischen Verhalten nicht die Gewähr dafür bieten, daß sie jederzeit rückhaltlos für den nationalsozialistischen Staat eintreten... versetzt werden.“³ Am meisten war die Medizinische Fakultät von diesen Verordnungen betroffen – von 29 Professoren mußten 15 ihre pädagogische Tätigkeit aufgeben, von 286 Dozenten 165. Die Philosophische Fakultät mußten 97 von 267 Professoren, Dozenten bzw. weiteren pädagogischen Kräften verlassen.

* Die Forschungen in Wien wurden dank der Unterstützung von der Aktion Österreich durchgeführt.

¹ Siehe: Universitätsarchiv (UA) Wien, RA (Rektoratsakten) 4–38/39, zit. nach: Kowall, M., *Die 1938 von der Universität verwiesenen Mitglieder des akademischen Lehrkörpers der Philosophischen Fakultät Wien*, Diss., Wien 1983, S. 23 (weiter nur: Kowall, Diss., 1983).

² Siehe: Kowall, Diss., 1983, S. 28.

³ Ebd.

Den Säuberungen konnte sich auch das Fach Philosophie (und Psychologie) nicht weigern. Am Anfang des SS 1938 (also noch vor dem Anschluß) schrieben 17 Hochschullehrer Vorlesungen aus. Die Studenten konnten in diesem Semester 35 Vorlesungen, Seminaren und Kolloquien besuchen. Die angekündigten Vorlesungen befaßten sich mit Philosophie, Psychologie und Pädagogik. Die philosophische Vorlesungen widmeten sich sowohl der Geschichte der Philosophie (Vorsokratiker, Scholastik, deutscher Idealismus – Kant, Hegel, Schopenhauer, Nietzsche), als auch der systematischen Philosophie (Ethik, Ästhetik). Der Psychologieunterricht wurde von dem Ehepaar Karl und Charlotte Bühler betreut, der Pädagogieunterricht von Richard Meister und Willibald Kammel.

Im WS 1938/39 sank die Zahl der Hochschullehrer infolge der Säuberungen auf 10. Welche Gründe führten zu den einzelnen Entlassungen?⁴ Die Ehefrau von Karl Bühler, Professorin Charlotte Bühler, war jüdischer Herkunft. Beide emigrierten in die USA. Richard Meister wurde 1938 als ein „Regimegegner“ von seiner Professur für Pädagogik auf den freigewordenen Lehrstuhl der klassischen Philologie (nach Karl Mraz) versetzt. Die Ursache dieser relativ milden Persekution kann man in seiner „Unentbehrlichkeit“ für die Universitätsorganisation finden.⁵ Meister wurde seinem Ruf des erfahrenen Universitätsbeamten auch nach dem Zerfall des „Dritten Reiches“ gerecht – er leitete die Entnazifizierung an der Universität. Der katholische Philosoph Alois Dempf wurde im März 1938 entlassen und im Oktober 1939 vorzeitig pensioniert, obwohl er für eine gewisse Zeit auch als ein Kandidat für den Lehrstuhl der christlichen Philosophie an der Katholisch-Theologischen Fakultät gehandelt wurde. Dietrich von Hildebrand, der als Nazi-Gegner Deutschland verließ und 1934 die Professur an der Wiener Universität erhielt, wurde 1938 entlassen und emigrierte in die USA. Viktor Kraft wurde 1939 pensioniert – seine Frau galt nach den Nürnberger Gesetzen als „Volljüdin“. Bühlers Schüler Egon Brunswik kehrte von einer Studienreise in den USA nicht zurück. Simon Moser wurden die Vorlesungen verboten. Er wurde der Beziehungen zur katholischen Kirche und zum Schuschnigg-Regime verdächtigt. Nach Interventionen bei der NSDAP wurde er im März 1940 zum „Dozent nach neuer Ordnung“⁷ ernannt und durfte wieder Vorlesungen halten.⁸

Im ersten Kapitel befaße ich mich mit der Neubesetzung der freigewordenen akademischen Stellen nach dem Anschluß. Mein Interesse wird nicht nur der Schilderung dieser Entwicklung gelten, sondern auch der von dem neuen Regime geforderten Voraussetzungen für die pädagogische Tätigkeit an der Universität im „Dritten Reich“. Dieses Kapitel stützt sich v. a. auf die Studie von Gernot Heiß,⁹ der anhand der Archivalien

⁴ Folgende Angaben nach: Kowall, Diss., 1983.

⁵ Vgl.: Heiß, G., „...wirkliche Möglichkeiten für eine nationalsozialistische Philosophie“? Die Reorganisation der Philosophie (Psychologie und Pädagogik) in Wien 1938 bis 1940, S. 140f., in: Fischer, K. R., Wimmer, F. M. (Hg.), Der geistige Anschluß, Wien 1993 (weiter nur: Heiß, 1993).

⁶ Viktor Kraft (1880 Wien – 1975 Wien) seit 1912 Universitätsbibliothekar, 1925 ao. Prof. der theoretischen Philosophie. Nach dem Krieg kehrte er an die Universität zurück: 1950 o. Prof. und Leiter des Philosophischen Instituts, 1952 Pensionierung. Siehe: Kowall, Diss., 1983, S. 185; Heiß, 1993, S. 157 und Anm. 43. Kraft – als einer der wenigen Mitglieder des Wiener Kreises – blieb an der Universität bis zum Anschluß. Zum Wiener Kreis vgl. Anm. 41.

⁷ Den Titel Dozent nach neuer Ordnung hatte die neue Reichshabilitationsordnung von 1934 eingeführt. Sie bedeutete die Trennung zwischen akademischer und staatlicher Lehrberechtigung – die Venia legendi wurde an die Erfüllung entsprechender (rassischer als auch ideologischer) Kriterien geknüpft.

⁸ Zu Vertreibungen und Exil der Wissenschaftler aus Österreich 1930 – 1940 vgl. auch den Sammelband: Stadler, F. (Hg.), Vertriebene Vernunft I, II, Wien-München 1987.

⁹ Vgl. Anm. 5.

diese Vorgänge federführend schildert. Im zweiten Kapitel versuche ich aufgrund der approbierten Dissertationsarbeiten und Rigorosenakten, eine Übersicht über die Entwicklung der Philosophie und Psychologie nach der Durchführung aller wichtigen personellen Veränderungen zu geben.

I.

1.1 Wissenschaftlicher Nachwuchs

Das neue Regime und umfangreiche Säuberungen stellten eine Chance für die jüngere Generation der Hochschullehrer dar. Zu den jungen Wissenschaften, die sich an dem Philosophischen/Psychologischen Institut nach dem Anschluß habilitierten, gehörte der Psychologe Norbert Thumb. Nach dem Diplom des Maschinenbauingenieurs an der TH Wien 1930 besuchte Thumb (geb. 1903) Seminaren an dem Psychotechnischen Institut in Wien,¹⁰ wo er Vertragsassistent wurde. Die Stellung wurde mit der Pflicht verbunden, Psychologie an der Universität zu studieren. Später leitete er als Bühlers Mitarbeiter die Psychologische Praktika an diesem Institut. Ende Mai 1938 beantragte Thumb den Eintritt in die NSDAP, er blieb jedoch nur „ein Anwärter“. Als Entschuldigung für seine frühere Zusammenarbeit mit Karl Bühler gab er in einem gleich nach dem Anschluß auszufüllenden Fragebogen an, daß er „*ausserfachlich dem Institutskreis fremd...*“¹¹ gegenüberstand. Im Januar 1941 habilitierte er sich und wurde zum „Dozent nach neuer Ordnung“ ernannt. An dem universitären Psychologischen Institut, insbesondere nach dem Einrücken von Günther Ipsen 1940, gewährleistete er die Forschungstätigkeit weiterhin.¹² Der mehr praktisch als theoretisch orientierte Thumb entsprach den Anforderungen an die praktische Ausnützung der Psychologie: Thumb arbeitete mit der Rüstungsindustrie zusammen.¹³ Thumbs Vorlesungen und Seminaren spiegelten seine praktische Orientierung wider: Er las Psychologische Statistik und Ausdruckspsychologie, die auch in der Wehrmachtpsychologie¹⁴ eine Rolle spielte. In der Vorlesung über die Indu-

¹⁰ Psychotechnisches Institut der Industriellen Bezirkskommission in Wien. An seiner Gründung Ende der 20er Jahre nahm auch Karl Bühler teil, siehe: Benetka, G., Kienreich, W., Hochschulpsychologie in der Ostmark: Das Wiener Psychologische Institut, S. 159, in: Fallend, K. (Hg.), Der Einmarsch in die Psyche: Psychoanalyse, Psychologie, Psychiatrie im Nationalsozialismus und die Folgen, Wien 1989 (weiter nur: Benetka/Kienreich, Hochschulpsychologie, 1989).

¹¹ Zit. nach: Heiß, 1993, S. 144.

¹² Siehe: Benetka/Kienreich, Hochschulpsychologie, 1989, S. 159.

¹³ Nach Benetka/Kienreich leitete er seit 1942 an dem Institut die Forschungsprojekte, die sich mit den Massenuntersuchungen von Kriegsgefangenen in großen Rüstungsbetrieben befaßten – bspw. Semperit, Heinkel, Junkers, Flugmotorenwerke Ostmark und darüber hinaus entwickelte er (im Antrag der genannten Betrieben) Pläne für die rationelle Gestaltung der Betriebsorganisation, siehe: Benetka/Kienreich, Hochschulpsychologie, 1989, S. 160. Neben dem Prestige, die solche Zusammenarbeit (für den Hochschullehrer als auch für „sein“ Fach) bedeutete, ist auch die finanzielle Seite erwähnenswert – bspw. zahlte Semperit monatlich für diesen Gutachten einen Betrag von 1000,- RM (die Hälfte erhielt Thumb, der Rest wurde unter seinen Mitarbeitern aufgeteilt), siehe: ebd.

¹⁴ Die Wehrmachtpsychologie stellte in ihrer Blütezeit eine der wichtigsten Berufe für Psychologen: 1941/1942 wurden in der Wehrmachtpsychologie rund 450 Psychologen (als Staatsbeamten) beschäftigt. Die Wehrmachtpsychologie befaßte sich mit den Eignungsuntersuchungen der Offiziersanwärter in den dazu speziell eingerichteten und ausgestatteten Prüfstellen; die Struktur der Prüfungen hatte der Psychologe Max Simoncit in seiner Publikation Wehrpsychologie (1933) ausgearbeitet. Die Wehrmachtpsychologie beeinflusste nicht nur die Ausrichtung der Psychologie-Forschung (betont wurden v.a. Ausdruckspsychologie, Charakterologie und Diagnostik), sondern auch ihre Professionalisierung: Die Nachfrage nach den ausgebildeten Psychologen seitens der Armee führte zur Verwandlung des Faches, welches bis in die 30er Jahre für eine philosophische Hilfsdisziplin gehalten worden war, in eine selbständige Disziplin (auch was die Promotionsverfahren betrifft), welche Fachmänner produzierte, die nicht nur wie bisher auf eine akademische

strielle Psychologie (SS 1942; WS 42/43) konnte sich Thumb zweifellos auf seine Erfahrungen in der Rüstungsindustrie stützen.¹⁵

Seit 1942 wirkte an dem Psychologischen Institut als Assistentin¹⁶ auch Sylvia Klimpfnger. Klimpfnger (Jahrgang 1907) habilitierte sich am 5. 4. 1943.¹⁷ Die Grundlage ihrer Habilitationsschrift bildeten Tests, die sie 1940/1941 zusammen mit ihren Mitarbeitern vom Psychologischen Institut an Kindern durchführte, deren deutsches Dorf von Bessarabien in die Umgebung Wiens verlegt worden war.¹⁸ Klimpfnger, die ursprünglich bei Charlotte Bühler studiert hatte,¹⁹ befasste sich auch mit der Begutachtungstätigkeit der Kinder und Jugend im Rahmen der Zusammenarbeit ihres Instituts mit der Nationalsozialistischen Volkswohlfahrt (NSV).²⁰ Ihre praktische Tätigkeit zeigt, daß die Psychologie dank ihrer Brauchbarkeit für die militärischen Zwecke sich auch weiteren Bereichen für ihre praktische Ausnützung öffnen konnte, in denen sich trotz ihres unauffälligen und unideologischen Anscheins (wie z. B. die Beratung bei der Berufswahl und Erziehung) oft Auslesungs- und „Erziehungs“ – Absichten des NS-Regimes verbargen.

Nach dem Kriegsende blieb auch Klimpfnger in ihrem Fach tätig. Im Jahr 1950 wurde sie zur ao. Prof. und Leiterin der Abteilung für Kinderpsychologie an dem Pädagogischen Seminar der Universität ernannt.²¹

Robert Reiningers Schüler Erich Heintel ist neben Thumb und Klimpfnger ein weiterer junger Wissenschaftler, der sich am Philosophischen (oder Psychologischen) Insti-

Karriere hofften, sondern und vorwiegend auch auf eine Karriere als Staatsbeamte. Vgl. die gründliche Studie von Ulfried Geuter: Geuter, U., Die Professionalisierung der deutschen Psychologie im Nationalsozialismus, F/M 1984 (weiter nur: Geuter, Professionalisierung, 1984). Vgl. auch die Anm. 55. Zu den Ursachen der Auflösung der Wehrmachtpsychologie 1942 siehe: Geuter, Professionalisierung, 1984, S. 390 ff.

¹⁵ Vgl.: Vorlesungsverzeichnisse der Wiener Universität, SS 1942 – SS 1944 (weiter nur: Vorlesungsverzeichnisse). An seinen Forschungsaktivitäten konnte Thumb auch unter den veränderten politischen und gesellschaftlichen Bedingungen nach dem Kriegsende anknüpfen – seit 1951 war er an der TH Wien als Dozent für Arbeitskunde u. Berufseignungsforschung tätig. In diesem Jahr wurde er auch zum Honorarprofessor für Menschenführung an der Hochschule für Welthandel in Wien ernannt. Siehe: Kürchners Deutscher Gelehrten – Kalender 1954. Hier findet man auch eine Beschreibung seiner Nachkriegstätigkeit – Betriebswissenschaft mit besonderer Betonung der Betriebspsychologie, Betriebsorganisation und Mitarbeiterbeziehungen.

¹⁶ Sie war jedoch als Assistentin an dem Institut de facto schon früher tätig, zumindest seit 1940 (als Ersatz für Thumb, der für das 3. Trimester 1940 und für das 1. Trimester 1941 zur Wehrmacht einberufen wurde). Siehe: Vorlesungsverzeichnisse, 3. Trimester 1940 und 1. Trimester 1941.

¹⁷ Habilitationsschrift: Klimpfnger, S., Die Testmethode in der Persönlichkeitsbegutachtung, Möglichkeiten und Grenzen, in: Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 223. Band, 3. Abhandlung, Wien 1944.

¹⁸ Siehe: Klimpfnger, Die Testmethode... (wie Anm. 17), S. 1; vgl. auch: Lebenslauf Sylvia Klimpfnger, in: PA (Personalakte) Sylvia Klimpfnger, UA Wien, zit. nach: Korotin, I., „Nach verschiedenen Zwischenfällen ist die Arbeit schliesslich bei mir gelandet“. Philosophischer Alltag im Kontext des Nationalsozialismus, Anm. 123, in: Korotin, I. (Hg.), Die besten Geister der Nation: Philosophie und Nationalsozialismus, Wien 1994 (weiter nur: Korotin, 1994).

¹⁹ Trotz der Entlassung von Ch. Bühler wegen ihrer jüdischen Herkunft (siehe oben) erwähnt Klimpfnger ihre Lehrerin. Ähnliche Mißachtung von Verordnungen über die Zitierweise jüdischer Autoren (in dem Literaturverzeichnis sollten z. B. die jüdischen Autoren in einem abgesonderten und bezeichneten Teil angeführt werden) begegnet uns auch in der Dissertationsarbeiten, insbesondere im Zusammenhang mit dem Ehepartner Bühler. Ich bin der Meinung, daß man diese Tatsache eher als ein Beweis für die fortdauernde wissenschaftliche Arbeitsweise als eine Äußerung des Widerstandes gegen das Regime oder gegen Antisemitismus deuten kann. In diesem Zusammenhang vgl. auch Heiß, 1993, Anm. 77. Auf der anderen Seite kann man nicht behaupten, daß die Hochschullehrer die Verwirklichung der Verordnungen, die jüdischen Autoren in den Dissertationen als „Jüdische Literatur“ zu bezeichnen, verhinderten. Maßgebend war die „Initiative“ des Studenten, die jedoch nicht unbedingt gefordert wurde.

²⁰ In dem oben erwähnten Lebenslauf (Anm. 18) schreibt Klimpfnger: „Ausserdem habe ich am Psychologischen Institut die von der Gau-Erziehungsberatung der NSV überwiesenen Fälle erziehungsschwieriger Kinder begutachtet“, zit. nach: Korotin, 1994, Anm. 123.

²¹ Siehe: Kürchners Deutscher Gelehrten-Kalender 1950, 1954.

tut in den vierziger Jahre habilitierte (Dozent der Philosophie am 9. 5. 1940). Im Bezug auf seine langjährige privilegierte Stellung in der österreichischen Nachkriegsphilosophie ist Heintel die von den genannten wohl bekannteste Persönlichkeit. Man kann sagen, daß er in der Vergangenheitsbewältigung eine ähnliche Rolle wie Martin Heidegger in Deutschland spielte – beide galten und gelten in ihren Ländern als wissenschaftliche Autoritäten, ihr Engagement in den Zeiten des „Dritten Reiches“ erregt jedoch Zweifel. Obwohl ich mich an dieser Stelle nicht mit der Vergangenheitsbewältigung in Österreich befassen will, ist es nötig darauf hinzuweisen, daß Erich Heintels Haltung gegenüber dem Nazi-Regime reservierter als die Heideggers war (als eine der Ursachen kann man die Tatsache nennen, daß Heintel im Unterschied zu Heidegger seine Universitätskarriere erst in diesen Jahren begann).

Nach der Ernennung zum Dozent arbeitete Heintel als Assistent Arnold Gehlens²² und nach Korotin leitete er unter Gehlens Abwesenheit seine Proseminaren.²³ Später wurde er selbst zur Wehrmacht einberufen. Als Wehrmachtsangehöriger wurde er ähnlich wie Gehlen und eine Reihe weiterer Philosophen und Psychologen zur Personalbegutachtung herangezogen.²⁴ Heintel publizierte zwischen 1938 und 1945 zwei größere Studien – *Nietzsches System in seinen Grundbegriffen. Eine prinzipielle Untersuchung* (Leipzig 1939, Habilitationsschrift) und *Metabiologie und Wirklichkeitsphilosophie* (Leipzig 1944)²⁵. Heintel begann seit dem 3. Trimester 1940 Vorlesungen zu halten. Ausgenommen der oben erwähnten Abwesenheit im SS 1942 bot er Vorlesungen und Übungen bis gegen Ende des Krieges (bis WS 44/45) an. In seinen Vorlesungen knüpfte er an seinen Lehrer Robert Reininger an und widmete sich vorwiegend dem deutschen Idealismus.

Von Königsberg nach Wien übersiedelte Helmut Haufe, Günther Ipsens Mitarbeiter und seit dem 6. 7. 1939 Dozent „für Volkslehre und Bevölkerungswissenschaft“. Haufe und ein weiterer Schüler Ipsens, Werner Conze, dessen (schliesslich nicht durchgeführte) Berufung an die Wiener Universität, Ipsen im Rahmen der Vereinbarung über seine Professur in Wien zugesagt wurde, sollten zum Aufbau der soziologischen Forschungsstelle beitragen, die sich an dem deutschen „Vorposten“ – an der Wiener Universität – im Zusammenarbeit mit den dortigen Fachmännern (Geographen, Ethnologen, Historikern...) mit der Erforschung Südosteuropas befassen sollte. Diese Absicht spielten auch die von Haufe für das 1. Trimester 1940 und das 2. Trimester 1940 ausgeschrieben Vorlesungen wider.²⁶ Seine weitere Universitätstätigkeit wurde durch den

²² Zu Gehlen (und Günther Ipsen) siehe Kap. 1.3.

²³ Siehe: Korotin, 1994, S. 272. Gehlen wurde vom Oktober 1941 bis Mai 1942 in Prag an der Prüfstelle des heerespsychologischen Dienstes beschäftigt, Anfang 1943 wurde er zum militärischen Dienst einberufen, siehe: Cermak, E., Beiträge zur Geschichte des Lehrkörpers der Philosophischen Fakultät der Universität Wien zwischen 1938–1945, Diss., Wien 1980. Die zitierte Angabe, daß Heintel unter Gehlens Abwesenheit seine Proseminare supplierte, kann man anhand der Vorlesungsverzeichnisse nicht bestätigen.

²⁴ Den genauen Ort und die Zeit der Beschäftigung Heintels konnte ich nicht ausfindig machen. Das Vorlesungsverzeichnis für SS 1942 führte ihn bereits als zur Wehrmacht Einberufener an. Für das nächste Semester (WS 42/43) schrieb er jedoch wieder drei Vorlesungen aus. An der Universität (zumindest den Vorlesungsverzeichnissen nach) blieb er bis Kriegsende, siehe: Vorlesungsverzeichnisse, 3. Trimester 1941 – WS 1944/45.

²⁵ Ausführliche Bibliographie: Klein, H.-D., Reikerstorfer (Hg.), Philosophie Perennis. Erich Heintel zum 80. Geburtstag, F/M 1993.

²⁶ 1. Trimester 1940: Bevölkerungsentwicklung Ost- und Südosteuropas im 19. und 20. Jh., Übungen zur Volksordnung und Agrarverfassung Südosteuropas.
2. Trimester 1940: Geschichte der deutschen Volkslehre, Übungen zur Methode der Volksordnung. Comte, Le Play, Riele, siehe: Vorlesungsverzeichnisse, 1. Trimester 1940 und 2. Trimester 1940.

militärischen Dienst unterbrochen. Haufe kehrte an die Universität nie wieder zurück – er ist am 1. 1. 1943 an der Front gefallen.

Die wissenschaftliche Tätigkeit des schon erwähnten Werner Conzes zeigt, wie die Soziologie („Volkslehre“) für die Ziele des NS-Regimes ausgenutzt wurde. Conze war Ipsens Assistent in Königsberg. Im Rahmen der an dieser Universität (die als weiterer wichtiger „Vorposten“ galt) von Ipsen und seinen Schüler praktizierten sog. „Dorfforschung“ entstand auch Conzes Studie *Agrarverfassung und Bevölkerung im Gebiet des alten Großfürstentums Litauen*. Die Arbeit wurde für so wichtig gehalten, daß sie auch in die Liste der von der *Deutschen Forschungsgemeinschaft* (DFG) geforderten Publikationen genommen wurde. Sie sollte ein Gegengewicht der einschlägigen polnischen Studien vorstellen. Conze legte seine Arbeit 1939 in Wien als Habilitationsschrift vor und erwarb am 14. 12. 1940 den Titel Dr. phil. habil. und die Zusage der Dozentur für Soziologie (resp. „Volkslehre“). Conze konnte jedoch keine Vorlesungen an der Wiener Universität anbieten – er wurde zur Wehrmacht einberufen.

Die Tatsache, daß Conzes Berufung an die Wiener Universität eine der Bedingungen war, die Ipsen im Rahmen der Verhandlungen über seine Professur in Wien stellte, weist nicht nur auf die traditionelle wechselseitige Unterstützung zwischen Lehrer und Schüler hin, sondern auch auf Ipsens Vorstellungen über seine Tätigkeit an der Wiener Universität. Ipsen, der zum Leiter des Psychologischen Instituts ernannt wurde, war vielmehr ein Philosoph und Soziologe und einer der Vertreter der „Volksgeschichte“ – der interdisziplinären, methodologisch innovativen, weltanschaulich jedoch rückwärts gewandten Strömung in der deutschen Historiographie.²⁷ Seine Mitarbeiter aus Königsberg – Conze und Haufe – konnten seine Erfahrungen mit der Erdforschung der östlichen deutschen Gebiete an die Wiener Universität – jetzt mit der Südost-Ausrichtung – übertragen.

Aus den skizzierten Schicksalen und Haltungen der jungen Hochschullehrer geht verschiedener Maß der Identifikation mit der „Bewegung“ hervor. Wichtiger als die persönliche Motivation erscheint mir einige gemeinsame Aspekte in der Haltung dieser Gruppe. Die jungen Wissenschaftler zögerten nicht im Rahmen ihres Faches, sich an den Aufgaben, die direkt oder indirekt für die ideologische und politische Absichten des Nazi-Regimes von Bedeutung waren, zu beteiligen. In diesem Zusammenhang kann man z. B. die Aktivitäten von Thumb und Klimpfinger erwähnen. Die Probleme, mit denen sich die Dissertationen der Psychologen befassten, zeigen auch, daß das Studienfach Psychologie absichtlich zur Schulung der praktisch ausgerichteten Fachmänner ausgenutzt wurde. Im Rahmen der Nachfrage nach der applizierten Wissenschaft zählte in einigen Fällen mehr die Brauchbarkeit der Wissenschaftler als z. B. ihre Parteimitgliedschaft oder die positive Beurteilung ihrer „Weltanschauung“ seitens der Parteistellen, die eine der Voraussetzungen für die Aufnahme in die NSDAP darstellte: Trotz der Verweigerung des Eintrittes in die NSDAP, konnte Norbert Thumb ohne Einschränkungen weiter an der Universität wirken. Kein Parteimitglied war auch der Wiener Geograph Hugo Hassinger, der für die Projekte, die sich mit der „Planung des Lebensraumes“ und den Umsiedlungsaktionen befassten, verantwortlich war. Ohne Parteimitgliedschaft

²⁷ Zur Volksgeschichte vgl. die gründliche Studie: Oberkrome, W.: *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945*, Göttingen 1993 (weiter nur: Oberkrome, *Volksgeschichte*, 1993).

wirkte in der „Kulturpolitik“ (besser: in der Propaganda) auch Ipsens und Gehlens Lehrer aus Leipzig Hans Freyer.²⁸

Man kann daher behaupten, daß im Gegenteil zu den ursprünglichen Vorstellungen der Hochschullehrer, die sich gleich nach dem Anschluß um einen Eintritt in die Partei bewarben, eine Mitgliedschaft in der NSDAP nicht immer als eine *Conditio sine qua non* der Universitätstätigkeit gehalten wurde.

1.2 „Illegale“

Außer den Hochschullehrer, die sich für den Eintritt in die NSDAP nach dem März 1938 entschieden, gab es in Österreich auch eine Gruppe „illegaler“ Parteimitglieder, die in die Partei vor oder in den Zeiten des Verbotes der NSDAP in Österreich beigetreten waren. Die „Illegalen“ hielten sich für jene, die in erster Reihe die freigewordenen Stellen besetzen sollten. Ihre Anforderungen wurden auch offiziell unterstützt: Nach einer Richtlinie sollten die „Illegalen“ für das erduldeten „Unrecht“ rehabilitiert werden. Diese „Rehabilitationen“ ermöglichten sogar dem Gymnasiallehrer Dr. Josef Krug eine Universitätstätigkeit. Jedoch auch in diesen Zeiten konnte Krug ohne Habilitation keine ordentliche Dozentur oder Professur erreichen – am 6. 12. 1939 wurde er „nur“ zum Honorarprofessor der Pädagogik ernannt.²⁹ Außerhalb der Universität bekam er jedoch wichtige Funktionen.³⁰ Krug las an der Universität seit dem WS 1938/39 bis zum Kriegsende.³¹

Auf die „Verdienste“ für die „Bewegung“ wiesen im Rahmen der Rehabilitationen auch andere „Illegalen“ hin. Otto Pommer, Parteimitglied seit Oktober 1937, ersuchte um die Ernennung zum „Dozenten nach neuer Ordnung“ für Pädagogik. Er wurde dann auch am 18. 10. 1939 ernannt. Bis zu seiner Pensionierung am 19. 1. 1941 konnte er noch einige Vorlesungen halten. Neben der „Einführung in die Weltanschauung des Nationalsozialismus.“ (WS 1938/39, WS 1939/40 und 3. Trimester 1940) ist noch die Vorlesung „Pädagogische Psychologie einer völkisch-artgemäßen Persönlichkeitserziehung“ (1. und 2. Trimester 1940) erwähnenswert.³² Die sicherlich politisch konforme Tätigkeit Pommers konnte jedoch nicht verhindern, daß seine Pensionierung vorzeitig geschah. Die Ursache waren nach Korotin die internen Beurteilungen Gehlens, in denen er Pommer als „Parteibuchwissenschaftler“ beschrieb. Dieses kleine Beispiel zeigt

²⁸ Vgl.: Laugstien, T., *Philosophieverhältnisse im deutschen Faschismus*, Hamburg 1990, S. 99 f. Hans Freyer (geb. 1887), o. Prof. der Soziologie in Leipzig, war zwischen 1938 und 1944 in Budapest, zuerst als Gastprofessor der Deutschen Kulturgeschichte an der Universität Budapest und ab 1941 auch als Leiter des Deutschen Wissenschaftlichen Instituts tätig. „Institut und Lehrstuhl wurden vom konservativen Intelligenz Unrecht, um den ‚kulturellen Einfluss‘ in Südosteuropa zu vergrößern und die konservative Intelligenz Unrecht, um die Ziele der deutschen Hegemonialmacht zu gewinnen. Zu Freyers Aufgaben gehören regelmäßige Berichte über die Un/Zuverlässigkeit ungarischer Wissenschaftler.“ Ebd., S. 112. Zur Bedeutung der Soziologie Freyers für die Volksgeschichte vgl.: Oberkrome, *Volksgeschichte*, 1993, S. 111–116.

²⁹ Siehe: Vorlesungsverzeichnisse, 2. Trimester 1940.

³⁰ Er war Landesschulrat in der staatlichen Verwaltung des Reichsgaues für Wien, Oberschulrat beim Reichsstatthalter in Wien, Abt. II (Erziehung und Volksbildung), Vorsitz der des Wissenschaftlichen Prüfungsamtes für das Lehramt an Höheren Schulen, Siehe: Vorlesungsverzeichnisse, 2. Trimester 1940, 1. Trimester 1941, SS 1943.

³¹ Einige Vorlesungen: Nationalsozialistische Erziehung (2. Tr. 1940); Fichtes Reden an die deutsche Nation und die Forderungen der Gegenwart (3. Tr. 1940); Erziehung und Unterricht im nationalsozialistischen Geiste (SS 1942; SS 1943; SS 1944), siehe: Vorlesungsverzeichnisse, 2. Trimester 1940, 3. Trimester 1940, SS 1943, SS 1944.

³² Siehe: Vorlesungsverzeichnisse, WS 1938/39, WS 1939/40, 1. Trimester 1940, 2. Trimester 1940, 3. Trimester 1940.

deutlich, daß auch begeisterte Befürworter des Nationalsozialismus keine wichtigen akademischen Positionen erhalten konnten, wenn sie fachlich nicht tauglich waren. So setzte sich in solchen Fällen die Kontinuität mit den traditionellen Anforderungen an die wissenschaftliche Leistung durch.³³ Gleichzeitig darf man nicht vergessen, daß gerade Gehlen, zumindest in den dreißigen Jahren, ein aktiver Nationalsozialist war.

Ein „Illegaler“ war auch Hans Eibl. Anders als Krug oder Pommer, deren Ambitionen nach 1938 jedoch weitaus bescheidener waren, half ihm seine Parteimitgliedschaft nicht zur Erfüllung seiner langjährigen Bemühung um eine ordentliche Professur. Dies belegt, daß das NS-Regime (oder besser – seine Vertreter an den entscheidenden Stellen) sich der ideologischen Grundsätze trotz ihrer scheinbaren Widerspruchlichkeit bewußt war und sich gegenüber Versuchen um die Infiltration fremder Ideologien wehren konnte. Daran ändert auch nichts die Tatsache, daß Eibl sein Scheitern nicht verstehen konnte und, sich für einen ideologisch konformen Nationalsozialist haltend, dies für ein Mißverständnis erklärte.

Hans Eibl wurde am 10. 10. 1882 in Bielitz (Schlesien) geboren, 1906 erwarb er das Doktorat der Philosophie an der Wiener Universität, wo er sich im Oktober 1914 habilitierte. Die *Venia legendi* wurde ihm, wie er schreibt, schon an die Tiroler Front nachgeschickt.³⁴ Nach dem Krieg kehrte Eibl an die Universität zurück und wurde 1924 zum außerordentlichen Professor ernannt. Eibl wurde 1946 emeritiert und bis zu seinem Tod (18. 11. 1958) lebte er in Linz.³⁵

In der Zwischenkriegszeit bekannte sich Eibl zum nationalen Katholizismus und gehörte zum Kreis der Mitarbeiter der Zeitschrift *Schönere Zukunft*. Die Zeitschrift wurde von Josef Eberle in Wien und seit Mitte der dreißiger Jahre auch in Deutschland herausgegeben.³⁶ Die Gruppe der österreichischen Katholiken, die mit der Zeitschrift verbunden war, gehörte zu den „Brückenbauern“ zwischen Katholizismus und Nationalsozialismus. Das Schicksal der Zeitschrift nach 1938³⁷ ruft die Frage seiner (und des rechten Katholizismus in Österreich im Allgemeinen) Haltung zum Nationalsozialismus hervor. In seiner Studie nennt Eppel für diese Haltung folgende Faktoren als bestimmend: „...viele nationalsozialistische Zielsetzungen [stimmten – OK] mit eigenen Vorstellungen weitgehend [überein – OK] (Glaube an die Notwendigkeit starker Führung,

³³ Die schon erwähnten Beurteilungen Gehlens führten auch zur vorzeitigen Pensionierung eines weiteren Hochschullehrer – des Philosophieprofessors Walther Schmied-Kowarzik (3. 1. 1942). Schmied-Kowarzik habilitierte sich schon 1913 bei F. Jodl, 1921 wurde er zum o. Prof. (Philosophie und Psychologie) in Dorpat (Estland) ernannt. Gleich nach dem Anschluß ersuchte er um eine Übertragung der *Venia legendi* von Gießen in die „alte Heimat“, um in den „...entscheidenden Aufbaujahren des neuen Österreichs... mitarbeiten zu dürfen.“ (PA Walther Schmied-Kowarzik, UA Wien, zit. nach: Korotin, 1994, S. 249). Das Gesuch begründete er mit der Mitgliedschaft in den verschiedenen Vereinigungen wie Südmärk, Dürerbund und Deutscher Schulverein, in denen er für die Einführung des „Arierparagraphen“ eingetreten war (ebd.). Am 8. 9. 1939 wurde er zum Dozent der Philosophie ernannt und im 3. Trimester 1940 hielt er die Vorlesung Einführung in die Philosophie und die völkische Weltanschauung. (Siehe: Vorlesungsverzeichnisse, 3. Trimester 1940).

³⁴ Siehe Eibls eigenen Lebenslauf im Vorwort zur Sonderausstellung Universitätsprofessor Dr. Hans Eibl. Zeichnen und Entwürfe, 19. März bis 17. April, Kataloge des Oberösterreichischen Landesmuseum, 21, Linz 1955, S. 3–5.

³⁵ Siehe: Cermak, Beiträge, 1980, S. 58. Eibl übergibt in seinem Lebenslauf ganz seine Tätigkeit an der Universität nach dem Anschluß; er setzt fort: „Nach dem Zusammenbruch 1945, der uns bettelarm machte und aus Böhmen vertrieb, in Linz freundlich aufgenommen...“. Sonderausstellung... (wie Anm. 34), S. 5.

³⁶ Zur Zeitschrift siehe: Eppel, P., Zwischen Kreuz und Hakenkreuz. Die Haltung der Zeitschrift *Schönere Zukunft* zum Nationalsozialismus in Deutschland 1934–1938, Graz 1980 (weiter nur: Eppel, Kreuz und Hakenkreuz, 1980).

³⁷ Die Zeitschrift wurde am 4. 2. 1941 beschlagnahmt und ihre Tätigkeit eingestellt. Eberle wurde von der Gestapo ins Gefängnis gebracht. Anders als andere katholische Periodika konnte sie sich trotzdem ziemlich lange halten. Eppel sieht ihr gewaltsames Ende im Zusammenhang mit der antikirchlichen „Grundsatz-Aktion“ Anfang 1941, siehe: Eppel, Kreuz und Hakenkreuz, 1980, S. 341.

Zurückdrängung des Judentums etc.) und andere [wurden – OK] irrtümlich mit eigenen Vorstellungen und Sehnsüchten verwechselt... (*'friedliche' Revision von Versailles etc.*)... Die Verkennung des pseudoreligiösen und totalitären Charakters des Nationalsozialismus und der kulturpolitischen Konsequenzen seiner Herrschaft... die irriige Ansicht, den Nationalsozialismus beeinflussen, ihn für die Wahrung spezifisch katholischer Interessen gewinnen, ihn gewissermaßen 'taufen' zu können.“³⁸

Im Kreise der Zeitschriftsmitarbeiter identifizierte sich Eibl am meisten mit dem Nationalsozialismus. Nach eigenen Angaben war er seit 1935 „illegales“ Parteimitglied.³⁹ Er beschränkte sich nicht nur auf die „einfache“ Mitgliedschaft (sofern dies überhaupt möglich wäre). Im Schreiben an Seyß-Inquart, in dem er gleich nach dem Anschluß (12. 4. 1938) im Sinne der „Rehabilitationen“ die Verleihung der ordentlichen Professur forderte, schreibt er: „Als z. B. nach dem unglücklichen Juli 1934 die Stimmung in unseren Kreisen gedrückt war, habe ich durch Vorträge vor der NS-Studentenschaft, insbesondere durch einen Vortrag, den ich vor dem erweiterten Stab der SS-Standardde 89 über das Dritte Reich und die große Staatskunst des Führers hielt, den Mut und den Glauben an die Zukunft neu belebt.“⁴⁰ Seine Anforderung hielt er für ganz berechtigt, weil er sich bei der Ernennung zum o. Professor zweimal „übergangen“ fühlte – zum ersten Male 1934 und zum zweiten Male 1937 in die Nachfolgeschaft des ermordeten Moritz Schlick.⁴¹ Damals erhielt den Lehrstuhl der katholische Philosoph Alois Dempf.⁴² Das Schreiben an Seyß-Inquart hängt offensichtlich mit Dempfs Pensionierung (er wurde Ende März 1938 beurlaubt und im Oktober 1939 offiziell pensioniert) zusammen. Die „Eibl-Sache“ wurde jedoch in die Länge gezogen und trotz der positiven Stellung der Fakultätsführung zu Eibls Ersuchen erreichte er nach dem Anschluß nicht die ordentliche Professur. Als schlaggebender erwies sich nämlich die Meinung der Parteistellen und ihre negative Beurteilung der Eiblschen „Weltanschauung“.⁴³ Endgültig und offiziell wurde Eibls Ersuchen um die ordentliche Professur am 29. 5. 1941 abgelehnt.

1.3 Professoren aus dem „Altreich“

Die nach den Säuberungen freigewordenen Ordinariate wurden nicht mit lokalen Kandidaten besetzt, sondern mit Professoren aus dem „Altreich“. 1938 blieben zwei philosophische/psychologische Ordinariate vakant (nach A. Dempf u K. Bühler), sowie das pädagogische Ordinariat nach Richard Meister. Mit der Pensionierung von Robert Rei-

³⁸ Eppel, Kreuz und Hakenkreuz, 1980, S. 343.

³⁹ Vgl.: Fragebogen vom 19. 9. 1938, PA Eibl, UA Wien, zit. nach: Korotin, 1994, Anm. 47.

⁴⁰ Eibl an Seyß-Inquart, Wien, 12. 4. 1938, Abschrift AVA Unterricht Fasz. 761 ZI 12.309 aus 1938, zit. nach: Heiß, 1993, Anm. 87.

⁴¹ O. Prof. Moritz Schlick, einer der wichtigen Vertreter des Wiener Kreises, wurde am 22. Juni 1936 an der Philosophenstiege im Hauptgebäude der Wiener Universität von seinem ehemaligen Student J. Neblböck ermordet. Der Mord wurde von den verschiedenen national und antisemitisch geprägten Gruppen als Anlaß zum Angriff auf den logischen Positivismus des Wiener Kreises und seiner Vertreter genommen. Zur Ausgrenzung des Wiener Kreises von der Universität vor 1938 vgl.: Dahms, H. J., Die Emigration des Wiener Kreises, in: Stadler, F. (Hg.), Vertriebene Vernunft I, Wien-München 1987.

⁴² In dem Vorschlag für die Besetzung des Schlick-Lehrstuhls wurde Eibl an erster Stelle und Dempf erst hinter ihm genannt. Zur Rolle des o. Prof. Robert Reininger, der Referent des Vorschlags war, siehe: Heiß, 1993, S. 138f.

⁴³ Eibl sollte „...jede weltanschauliche Voraussetzung im nationalsozialistischen Sinne vermissen und kann nie als ein Kämpfer für diese Idee gewertet sein.“ NSDAP Gaugericht Wien, V 128/39 Dr.R., in: Akte Hans Eibl, BDC (Berlin Document Center), zit. nach: Korotin, 1994, S. 260. Vgl. auch: ebd., S. 259–261.

ninger (offiziell am 1. 4. 1939, er blieb jedoch an der Universität bis zum 15. 2. 1940) wurde das vierte Ordinariat frei.

Als Nachfolger des entlassenen Karl Bühler wurde der Grazer Professor Otto Tumlirz vorgesehen, der schon im SS 1938 Bühlers Vorlesungen supplierte. Tumlirz hatte die „besten Voraussetzungen“ zur Erreichung einer ordentlichen Professur an der Universität. Als Parteimitglied seit 1937 gehörte er zu den „Illegalen“ und konnte daher im Sinne der „Rehabilitationen“ die Professur für sich beanspruchen. Für das WS 1938/39 bot er die Vorlesung „Psychologisches Praktikum: Rasse und Charakter“ an.⁴⁴ Die angekündigte Vorlesungen durfte er aber nicht halten und mußte nach Graz zurückkehren.

Eine der Ursachen der nicht durchgeführten Berufung Tumlirzens war wahrscheinlich die ungünstige Beurteilung seiner ideologischen Haltung. Ähnlich wie die anderen österreichischen Hochschullehrer wurde er des opportunen Verhaltens in den Zeiten des Austrofaschismus verdächtigt. Das Ordinariat übernahm der Königsberger Professor Günther Ipsen. Die plötzliche Unterbrechung der Verhandlungen mit Tumlirz und die Mißachtung aller Gewohnheiten bei der Berufung von Günther Ipsen lassen aber auch auf personelle Interessen einiger Institutionen und mächtiger Beamte schließen. In diesem Zusammenhang kann man neben dem Staatskommissar und Ipsens ehemaligen Kollegen aus Königsberg Friedrich Plattner,⁴⁵ der noch vor dem Anfang des WS 1938/39 dem Dekan der Universität Tumlirzens Rückkehr nach Graz bekanntgab, auch den in diesen Zeiten mächtigen Beamten des Reichsministeriums⁴⁶ unter Bernhard Rust Heinrich Harmjanz⁴⁷ nennen. Nach Helmut Schelsky „... hatte [Ipsen – OK] durch seine Freunde und Schüler wahrscheinlich den stärksten Einfluß auf die fachbezogenen Entscheidungen des Reichskultusministeriums von Rust.“⁴⁸ Die Art und Weise von Ipsens Berufung ist vor allem mit Bezug auf das Scheitern des NSDDoZB von Bedeutung, welcher sich der Ansicht des REM unterstellen mußte. In anderen Fällen war er die wichtigste Institution in Personalangelegenheiten. Ipsen wurde offiziell mit dem 1. April 1939 ordentlicher Professor für Philosophie und „Volkslehre“ (Soziologie) und Direktor des Psychologischen Instituts.⁴⁹

Eine ähnliche Situation wiederholte sich bei der Besetzung des Reiningerschen Ordinariats. Reininger wurde im SS 1939 (ordentlich) pensioniert⁵⁰ und auf Ersuchen des

⁴⁴ Siehe: Vorlesungsverzeichnisse, WS 1938/39.

⁴⁵ Zu Plattner siehe: Heiß, 1993, Anm. 48. Plattner war als „Staatskommissar“ bis 1940 am Wienerischen Ministerium für Schulwesen (offiziell in der Abteilung V, Erziehung, Kultus und Volksbildung) tätig, das ein Überrest des ehemaligen österreichischen Ministeriums war. In seiner Funktion spielte er v. a. in den ersten Jahren nach dem Anschluß eine bedeutende Rolle in den Universitätsangelegenheiten. Nach der Abschaffung des Ministeriums infolge der endgültigen Eingliederung der Staatsstrukturen ins Reich und der Unterstellung der Universität der zentralen Reichsverwaltung wurde er „nur“ zum Professor an der Universität.

⁴⁶ Das Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung wurde unter Leitung von Bernhard Rust im Mai 1934 geschaffen. Zu Rust siehe: Leske, Philosophen im „Dritten Reich“, Berlin 1990, S. 21 und Anm. 8.

⁴⁷ Zu Harmjanz siehe: Heiß, 1993, S. 137; Anm. 30–33 und Klingemann, Soziologie im Dritten Reich, Baden-Baden 1996, S. 253 ff. Der Soziologe Harmjanz kannte sich mit Ipsen aus Königsberg, wo er sich 1936 habilitierte. In den Jahren 1938 – 1939 gaben Harmjanz und Ipsen die Zeitschrift für Volkskunde heraus.

⁴⁸ Schelsky, H., Zur Entstehungsgeschichte der bundesdeutschen Soziologie, in: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Jg. 32, 1980, S. 428.

⁴⁹ Siehe: Heiß, 1993, S. 135 und Anm. 27.

⁵⁰ An der Universität blieb er jedoch bis Anfang 1940, als Gehlen auf seinen ehemaligen Lehrstuhl ernannt wurde. Reininger schrieb im SS 1939 zwei Vorlesungen, im WS 1939/40 keine und wieder zwei im 1. Trimester 1940 aus. (Siehe: Vorlesungsverzeichnisse, SS 1939, WS 1939/40, 1. Trimester 1940). Es liegt nahe, daß er die Vorlesungen im SS 1939 auch persönlich hielt, im Unterschied zum 1. Trimester 1940, in dessen Verlaufe sein Nachfolger die Stelle antrat.

Dekans gab er einen Vorschlag für die Besetzung des Ordinariats bekannt, in dem an erster Stelle Arnold Gehlen und Hermann Glockner aus Giessen genannt wurden. (An der zweiten Heinz Heimsoeth – Köln). An der Ausarbeitung des Vorschlages nahm auch der neu einberufene Günther Ipsen teil. Ipsen und Gehlen kannten sich schon aus Leipzig und Königsberg. Gegen diesen Vorschlag protestierte wiederum der NSDDoZB.⁵¹ Trotz solcher Interventionen wurde Gehlen im Januar 1940 zum ordentlichen Professor der Philosophie ernannt und übernahm die Leitung des Philosophischen Instituts.

Gehlen und Ipsen blieben die einzigen ordentlichen Professoren bis Kriegsende. Die Professur nach Alois Dempf blieb vakant, wie auch das nach Richard Meister freige-wordene pädagogische Ordinariat, welches als außerordentliche Professur (Ottomar Wichmann) besetzt wurde. An der privilegierten Stellung beider Ordinarien in der akademischen Philosophie und Psychologie änderte sich bis 1945 nichts, auch wenn Ipsen bereits im Frühjahr 1940 zur Wehrmacht einrücken mußte und an die Universität nicht zurückkehrte. Auch Gehlen rückte 1941 ein. Er war auf der Prager Prüfstelle des heerespsychologischen Dienstes tätig. Nach der Auflösung der Wehrmachtspychologie hielt er wieder im WS 1942/43 Vorlesungen an der Universität.⁵² Im darauffolgenden Jahr mußte er allerdings wieder zum Militärdienst und las seither nicht mehr an der Universität.

Ungeachtet ihrer andauernden Abwesenheit hielten die Professoren ihre Beziehungen zur Universität aufrecht. Gehlen wurden neben den Korrespondenzen auch die Dissertationen und Habilitationen, bei denen er Gutachter war,⁵³ nach Prag zugeschickt. Ipsen wirkte bei der Ernennung des Innsbrucker Psychologen Hubert Rohrachers⁵⁴ zum ao. Prof. im Jahre 1943 mit. Die Dringlichkeit eines weiteren Psychologen ergab sich sowohl aus Ipsens Abwesenheit, als auch aus der Einführung der Diplom-Prüfungsordnung für Psychologen (DPO)⁵⁵.

II.

Für die Zeit nach Ipsens und Gehlens Abgang fehlt allgemein noch eine Studie, die anhand der Archivalien die Vorgänge in der akademischen Philosophie und Psychologie bis zum Kriegsende schildern würde. Aus der Mehrzahl der Fragen, die einem in diesem

⁵¹ Nach einem Schreiben der Reichsleitung des NSDDoZB in München an Arthur Marchet (Führer der NSDDoZB an der Universität) soll keiner der Genannten ein geeigneter Kandidat für die „so wichtige Professur“ gewesen sein, siehe: Heiß, 1993, S. 132.

⁵² Gehlen schrieb die Vorlesungen schon im SS 1942 aus, zugleich ist er aber im Vorlesungsverzeichnis als „zur Wehrmacht einberufen“ aufgeführt. Im Hinblick auf die Tatsache, daß er noch im Frühjahr 1942 in Prag war, vermute ich, daß er diese Vorlesungen nicht hielt. Vgl.: Vorlesungsverzeichnisse, SS 1942, WS 1942/43.

⁵³ Siehe: Korotin, 1994, S. 269.

⁵⁴ Rohrer war weder Mitglied der NSDAP oder einer ihrer Formationen. Nach dem Anschluß sollte ihm sogar die Überstellung von der wehrmachtspychologischen Prüfstelle in Salzburg in ein Konzentrationslager drohen. Zu Rohrer siehe näher: Benetka/Kienreich, Hochschulpsychologie, 1989, S. 160–165. In diesem Zusammenhang schreiben Benetka/Kienreich: „Das Beispiel... [Rohrachers – OK] Berufung zeigt, daß vor allem nach Kriegsbeginn in den zuständigen Staats- und Parteigremien bei Lehrstuhlbesetzungen die Aussicht auf praktisch verwertbare Forschungsergebnisse bisweilen mehr zählte als die ideologische Loyalität des Bewerbers.“ Ebd., S. 161.

⁵⁵ Die Einführung der DPO 1941 resultierte aus der Interessenkoalition der Wehrmachtspychologie, der Hochschulpsychologen und des REM, siehe: Geuter, U., Polemos panton pater, in: Ash, M. G., Geuter, U. (Hg.), Geschichte der deutschen Psychologie im 20. Jahrhundert, Opladen 1985, S. 164. Nach der DPO konnte man die Psychologie nur an einer Universität studieren, wo es ein Ordinariat für Psychologie gab. Dies führte zur Einrichtung der neuen Lehrstühle für Psychologie, wie z.B. 1942 in Freiburg, Köln und Münster, siehe: Ebd.

Zusammenhang begegnen, erscheint mir als die wichtigste Frage die der weiteren institutionellen und inhaltlichen Entwicklung der Fächern Philosophie/Psychologie. Bedeutete die Abwesenheit der beiden Professoren aus dem „Altreich“, daß, und mit welchen Konsequenzen für das Fach, die Entscheidungen wieder die lokale Hochschullehrer treffen konnten? Diese und andere Fragen kann man nicht restlos beantworten, trotzdem will ich im folgenden der Situation am Philosophischen/Psychologischen Institut in jener Zeit näher kommen. Als geeignete Quellen haben sich neben den Vorlesungsverzeichnissen v. a. die in dieser Zeit in beiden Fächern approbierten Dissertationen und folglich die Rigorosenakten erwiesen. Diese Quelle wurde nicht zufällig gewählt: Trifft nämlich die These zu, daß nach den „stürmischen“ Jahren nach 1938 – in denen zuerst die Säuberung des Lehrkörpers und dann die Neubesetzung der Posten durchgeführt wurden – sich die Situation an der Universität, resp. in der Philosophie/Psychologie, wieder „beruhigte“, so ermöglicht diese Quelle ein Einsicht in den „Alltagsbetrieb“ der Universität. Daher sind von großem Interesse die Fragen nach den Vorstellungen der entscheidungsbefugten Hochschullehrer über die Weiterentwicklung des Faches an der Universität im „Dritten Reich“, die sich nicht nur in den Themen der Dissertationen, sondern auch in ihren Beurteilungen widerspiegeln. Es ist verständlich, daß diese Quelle andere Fragen, wie z. B. die des Einflusses der Hochschulpolitik des Reiches und der Kriegslage auf das Studium der Philosophie/Psychologie (wie z. B. die Zerstörung der Universitätsgebäude in den letzten Jahren des Krieges im Verlaufe der Bombardierung Wiens), nur annähernd beantworten kann.

Die folgende Tabelle zeigt die Zahl der in den Fächern Philosophie und Psychologie/Pädagogik 1938–1944 approbierten Dissertationen:

	1938	1939	1940	1941	1941	1943	1944	Insgesamt	1937
Philosophie	9	12	4	3	0	4	5	37	11
Psychologie (Pädagogik)	34	10	13	3	2	6	4	72	25

Quelle: Alker, L., Verzeichnis der an der Universität Wien approbierten Dissertationen 1937–1944, Wien 1954.

2.1 Philosophie

Im Fach Philosophie wurden in den Jahren 1940–1944 insgesamt 16 Dissertationen approbiert. Der Vergleich mit dem Jahr 1937 zeigt eine Abnahme, woraus man auch auf die Abnahme der Studentenzahl schließen kann. Eine der Ursachen dieser Entwicklung liegt zweifellos in der Pflicht, den Militärdienst anzutreten. Im Interesse der Beschleunigung des Studiums wurden in den Jahren 1940 und 1941 die sog. Trimester eingeführt, die ermöglichten, das sechssemestrals Studium auf zwei Jahre zu verkürzen. Unter diesen Bedingungen kam es auch zu Veränderungen in der Ausarbeitung und Beendigung der Dissertationen – manche Studenten mußten ihre Dissertation bereits als Wehrmachtangehörige vorlegen. Diese Situation drückte sich natürlich auch in dem wissenschaftlichen Niveau aus. So schreibt z. B. Adolf Günther in der Beurteilung einer Dissertation

(1944): „Wenn es möglich wäre, würde ich ihm [sc. dem Dissertanten – OK] die Arbeit zu gründlicher Überarbeitung zurückgeben vorschlagen. Er muß aber nächst in Budapest einrücken“.⁵⁶

Die Themen dieser Dissertationen spiegeln eine gewisse Ratlosigkeit wider, in die die Philosophie an der Universität geraten ist. Infolge seiner außeruniversitären Pflichten konnte Gehlen zwischen 1940 und 1944/45 die wissenschaftliche Ausrichtung der Philosophie an der Universität nicht bestimmen. In dieser Zeit, soweit ich dies ausfindig machen konnte,⁵⁷ schrieb Gehlen als erster Gutachter nur zu einer Dissertation im Fach Philosophie die Beurteilung. Diese Arbeit stellte jedoch nicht das Resultat von einer Zusammenarbeit zwischen dem Lehrer und dem Dissertanten dar.⁵⁸ Auch die weiteren drei Dissertationen, zu denen Gehlen das zweite Gutachten schrieb, befassten sich nicht mit seinen Fragestellungen.⁵⁹

Ähnlich wie die Gehlens Anthropologie⁶⁰ fasste auch Ipsens Soziologie keinen Fuß an der Universität. Der erste Referent der einzigen „soziologischen“ Dissertation, die 1940–1944 an dem Philosophischen Institut geschrieben wurde, war nicht Ipsen sondern Eibl. Die zweite Beurteilung schrieb der schon erwähnte Soziologe von den Wirtschaftswissenschaften – Adolf Günther.

Die Zahl der von Eibl 1940–1944 betreuten Dissertationen belegt, daß er nach dem endgültigen Abgang beider Ordinarien eine inoffizielle Führung im Fach Philosophie übernahm. Von den 11 Dissertationen, bei denen die Referenten bekannt sind, betreute Eibl 6 Dissertationen und zu drei weiteren schrieb er das zweite Gutachten. Nach der Verweigerung der ordentlichen Professur und nach der „Beruhigung“ der Situation an der Universität nach 1940⁶¹ brauchte Eibl seine ideologische Konformität schon nicht

⁵⁶ UA Wien, Rigorosenakt Nr. 15.911 E.O.S., Referenten Eibl/Günther. Adolf Günther: Dr. oec. publ., Dr. iur., o. Prof. f. Volkswirtschaftslehre und Gesellschaftslehre (1923), Direktor des Instituts für Wirtschaftswissenschaften, stellv. Vors. d. Prüf.-A. f. Diplom-Volkswirte, siehe: Vorlesungsverzeichnisse, WS 1942/43. Die Wirtschaftswissenschaften stellten ein weiteres Fach dar, das sich mit der Soziologie befasste.

⁵⁷ Von den 16 Dissertationen aus den Jahren 1940 – 1944 konnte ich in 5 Fällen die Referenten nicht ausfindig machen.

⁵⁸ Es handelt sich um die Dissertation Die einzig wahre Welt, die 1940 von einem ehemaligen Hauptschullehrer vorgelegt wurde. Der dreiundfünfzigjährige Autor schrieb seine Dissertation „Völlig unberührt von anderer Ansicht...“ (Der Lebenslauf Viktor Otte, in: UA Wien Rigorosenakt Nr. 15.450 Viktor Otte, Referenten Gehlen/Eibl, zit. nach: Korotin, 1994, S. 270.) In seiner Beurteilung schrieb Gehlen: „Eine solche Metaphysik wird heutzutage nicht mehr betrieben und gilt als wertlos... In dieses Schema hat der Vf. nun mit bemerkenswerter Selbständigkeit und einer nicht gewöhnlichen Energie eine grosse Zahl von Problemen... hineingearbeitet, die zum mindesten zeigen, dass er ein selbständiger... und philosophisch leidenschaftlich interessierter Mensch ist... [ich wollte – OK] davon abzusehen, dass sie [sc. die Dissertation – OK] diejenige Selbstzucht nicht zeigt, die ein mehrjähriges spezielles Fachstudium ergeben sollte.“ (Siehe: Beurteilung der Dissertation, in: Ebd.). Gehlen beurteilte die Arbeit als „genügend“.

⁵⁹ Kramář, Die schematisierte Ansicht in der Lyrik (1940, Ref.: Kainz/Gehlen); Kienzl, Die Theorie der Liebe und Freundschaft bei Platon (1940, Ref.: Eibl/Gehlen); Heiß, Antirationale Äußerung des französischen Geistes im ersten Viertel des 18. Jahrhunderts (1941). Die Beurteilung der letztgenannten Dissertation schrieb Gehlen nur als zweiter Referent. Der Betreuer – Romanist Moldenhauer – wurde nämlich an die Front einberufen, siehe: Korotin, 1994, S. 268.

⁶⁰ Zur Gehlens Philosophie vgl. den Sammelband: Klages, H., Quaritsch, H. (Hg.), Zur geisteswissenschaftlichen Bedeutung Arnold Gehlens, Berlin 1994. Vgl. weiter auch eine kritische Studie von Carol Hagemann-White (Legitimation als Anthropologie. Eine Kritik der Philosophie Arnold Gehlens, Stuttgart 1973).

⁶¹ Vgl. z.B. die Abnahme der ideologisierenden Vorlesungen in diesen Jahren. Nach dem Scheitern der radikalen Reformen der „Erziehung“ bspw. von Ernst Krieck in der Mitte der 30er Jahre war es auch zur „Normalisierung“ der akademischen Philosophie in Deutschland gekommen. Nach Laugstien war jedoch die sinkende Bedeutung der Philosophie, die nicht ihr Monopol auf die Ideologie durchsetzen konnte, durch die Öffnung der neuen außeruniversitären Bereiche (in der ideologischen Schulung, Überwachung, Propaganda, etc.) kompensiert worden, siehe: Laugstien, Philosophieverhältnisse im deutschen Faschismus, Hamburg 1990, S. 104–114.

mehr so sehr zum Ausdruck bringen.⁶² In den von ihm betreuten Dissertationen konnten sich daher auch seine fachlichen und politischen Vorlieben äußern. So betreute er z. B. die von dem serbischen orthodoxen Priester V. Š. vorgelegte *Dissertation Die philosophische Begründung des Naturrechts* (1944, Ref.: Eibl/Rohracher). Diese Arbeit berührt eines der Vorkriegshauptthemen Eibls – die Bekämpfung des „Diktates von Versailles“. In seiner Beurteilung schätzt er die Themenwahl wie folgt ein: „Der Verfasser hat un-
leugbar einer der wichtigsten Problemwahl der gegenwärtigen Weltlage seine Aufmerksamkeit zugewandt und schon das ist das Verdienst... Richtig stellt er fest, daß unter den politischen Katastrophen des 20. Jahrhunderts eine große Hinwendung zur objektiven Rechtsauffassung sich vollzieht.“⁶³ Im Gegensatz zu Eibl konnte diese Arbeit bei dem zweiten Referenten kein persönliches Interesse hervorrufen. Rohracher, der zweifellos kein engagierter Kämpfer gegen das „Diktat von Versailles“ war, beurteilte die Arbeit vorsichtig: „Es fällt mir schwer, über diese Arbeit ein Urteil abzugeben, weil sie von einem weltanschaulich gebundenen Standpunkt aus geschrieben ist... Ich muß mich bei der Begutachtung nur auf... die Fragen beschränken, ob und inwieweit sich darin die Fähigkeit zu systematischer wissenschaftlicher Darstellung äußert.“ Von diesem Standpunkt aus zögerte jedoch Rohracher als zweiter Referent nicht mit scharfer Kritik – trotz aller Gewohnheiten: „Der historische Teil gibt nur eine Auswahl von philosophischen Stellungnahmen... Der Aufbau der Arbeit... läßt... erkennen, daß der Kandidat der Grösse seines Themas nicht ganz gewachsen war... Im Grossen und Ganzen macht die Arbeit den Eindruck... daß... der Autor im Laufe der Durchführung, von der Vielfalt der einschlägigen Literatur überrascht, immer oberflächiger geworden ist und sich schließlich auf das Zitieren von Einzelsätzen beschränkte...“⁶⁴

2.2 Psychologie

In den Jahren 1940–1944 wurden in dem Fach Psychologie insgesamt 19 Dissertationen approbiert. Im Unterschied zur Philosophie entwickelte sich die Psychologie eindeutiger in eine Richtung. Die meisten der Dissertationen befassten sich entweder explizit mit dem Themenkreis, der in einer engen Beziehung mit der Ausnützung der Psychologie für die Wehrmacht stand, oder mit der von der Wehrmichtspsychologie betonten Psychologierichtungen (Ausdruckspsychologie, Charakterologie). Auch die von Studentinnen abgefassten Dissertationen konnten nicht den Zusammenhang mit der Begutachtungstätigkeit der Psychologinnen, v. a. im Rahmen der NSV, leugnen. Man kann daher feststellen, daß die Psychologie sich auf dem Gebiet der empirischen Forschung im engen Zusammenhang mit der potentiellen praktischen Applikation entwickelte und folglich, daß die Reflexion allgemeinerer Fragen in den Hintergrund gedrängt wurde.

Diesen Trend belegt auch eine der drei von Gehlen betreuten Psychologiedissertationen aus dem Jahre 1940. Der Dissertant schreibt in der Einführung: „[Die Dissertation

⁶² Nach Korotin vergab Eibl, als er sich um die o. Prof. bewarb, die Dissertationen mit dem „klaren“ ideologischen Absicht. In der ersten Beurteilung der Dissertation *Die Erweckung des nationalen Gedankens bei den deutschen Idealisten Herder und Fichte* (1940) schrieb er: „Wertvoll ist der Nachweis, daß sich alle wesentlichen Merkmale des heutigen Nationalbegriffs (Blut, Boden, Sprache) schon bei Herder finden.“ Eibl, Beurteilung der Dissertation, Rigorosenakt Editha Freisinger, zit. nach: Korotin, 1994, S. 255.

⁶³ Eibl, Beurteilung der Dissertation, UA Wien, Rigorosenakt Nr. 15.908 V. Š., Referenten Eibl/Rohracher.

⁶⁴ Rohracher, Beurteilung der Dissertation, Rigorosenakt V. Š.

– OK] will die Frage, was kann ich aus der Sprechweise dieses Menschen über ihn selbst, über seine Seele, über sein Fühlen und Wollen und Denken aussagen... wissenschaftlich fassen und behandeln...“⁶⁵ Der Betreuer war jedoch mit der Leistung des Dissertanten nicht zufrieden. Er kritisierte das niedrige Niveau der Theorie und Methodologie – also jene Mängel, die auch für die anderen vorwiegend auf die Sammlung von Experimenten-Resultate ausgerichteten Dissertationen charakteristisch waren. Gehlen schreibt in seiner Beurteilung: „Die Arbeit ist durchaus nicht geglückt. Die Aufgabe bestand darin, die Variationen der Stimm- und Sprechqualitäten... zu erforschen und sie sodann ausdruckskundlich zu deuten. Nur der erste Teil dieser Aufgabe ist befriedigend gelungen, dagegen ist das Deutungsschema und die verwendete Typologie recht primitiv.“⁶⁶ Gehlen schätzte die Arbeit als „noch genügend“ ein und das „nur in Ansehung der besonderen Umstände...“ (etwa das Einrücken des Dissertanten?).

Als charakteristische Beispiele der Psychologiedissertationen, die zwischen 1940 und 1944 approbiert wurden, kann man zwei Arbeiten nennen.

Die erste⁶⁷ wurde von dem Hauptschullehrer J. K. 1941 vorgelegt. Seine Arbeit entstand in Zusammenarbeit mit der Wiener „Dienststelle für Eignungsuntersuchungen der Wehrmacht“, die von Martin Keilhacker⁶⁸ geführt wurde. Die Grundlage der Arbeit bildete die Untersuchung der Kinder von der Klasse des Autors. Die Aufgaben, die die Kinder erfüllen sollten, entsprachen den Tests, nach denen Offiziersanwärter beurteilt wurden. Der Autor stellte sich in der Einführung folgende Fragen: „Wie verhält es sich mit den Verwendungsmöglichkeiten der Ausdruckspsychologie bei Jugendlichen. Oder: Wie weit kann man die jugendliche Einzelpersönlichkeit vom Ausdruck her erkennen?“ Die Zusammenarbeit mit der Wehrmichtsprüfstelle bewegte den Autor zur Hervorhebung der Nützlichkeit der Wehrmichtspsychologie für die Wehrmacht und auch für die (Ausdrucks-) Psychologie: „Hier [sc. in der Wehrmacht – OK] werden... an Soldaten und Offiziere die verschiedensten Ansprüche gestellt, hier vor allem muß der richtige Mann an der richtigen Stelle stehen und besonders die Auswahl der geeigneten Führer auferlegt der Wehrmichtspsychologie ein hohes Maß von Verantwortung... die Ausdruckskunde... erfährt in der Wehrmichtspsychologie daher eine besondere Pflege und erhielt in letzter Zeit von dorthier besonderen Auftrieb“.⁶⁹

Die beiden Referenten beurteilten die Dissertation positiv. Die üblichen Mängel in der Theorie und in der Auseinandersetzung mit der Sekundärliteratur fand Keilhacker diesmal nicht: „Die gleiche Gewissenhaftigkeit, wie bei der Durchführung der Einzeluntersuchungen, bewies der Verf. auch bei der Heranziehung und Verwendung der einschlägigen Literatur.“⁷⁰ Zu einem ähnlichen Schluß kam auch Gehlen, der sonst die „primitiven Theorien“ kritisiert hatte: Die Resultate „...seiner Ausdrucksdeutung [über-

⁶⁵ S., R., Ausdruckspsychologie der Stimme und Sprechweise, Diss., Wien 1940, S. 1.

⁶⁶ Gehlen, Beurteilung der Dissertation, UA Wien, Rigorosenakt Nr. 15.409 R.S., Referenten Gehlen/Eibl.

⁶⁷ Über den diagnostischen Wert der Ausdruckserscheinungen bei Jugendlichen (1941, Ref.: Keilhacker/Gehlen).

⁶⁸ Martin Keilhacker: doc, Ob.-Reg.-Rat, geb. 1894 Höselstahl/Oberbayern, hab. 1931, seit 3. 6. 1938 Leiter der Psychologischen Wehrmichts-Prüfstelle in Wien, 24. 1. 1939 Venia legendi an der Wiener Universität für „Psychologie mit bes. Ber. der Wehrmichtspsychologie“, 1941 Abgang nach München. Siehe: Heiß, 1993, S. 150 und Anm. 159; Vorlesungsverzeichnisse, 2. Trimester 1940, 3. Trimester 1940.

⁶⁹ K., J., Über den diagnostischen Wert der Ausdruckserscheinungen bei Jugendlichen, Diss., Wien 1941, S. 11.

⁷⁰ Keilhacker, Beurteilung der Dissertation, UA Wien, Rigorosenakt Nr. 15.564 J. K., Referenten Keilhacker/Gehlen.

einstimmen – OK] mit den auf anderen Wege experimentell gewonnenen... In einigen Einzelfragen hat er neue... Thesen erarbeitet, insbesondere auf graphol. Gebiet.“⁷¹ Beide Referenten beurteilten die Arbeit als „sehr gut“.

Die zweite Dissertation, die eine Ausnützung der psychologischen Instrumentaria für die „aktuellen“ praktischen Aufgaben deutlich aufzeigte, wurde 1943 vorgelegt. Der Autor wollte mit seiner Dissertation „...ein tunlichst ergiebiges und richtiges Urteil über die Führereignung... ermöglichen.“⁷² Diese Fähigkeiten sollten aufgrund einer Testreihe festgestellt werden, die im Rahmen der theoretischen Lösung eines Kampfspiels der Hitlerjugend entwickelt wurde. Die Zusammenarbeit der Vertreter der akademischen Psychologie und der der Wehrmachtpsychologie geht aus dem Vorwort des Autors deutlich hervor: „Die vorliegende Arbeit ging aus dem Psychologischen Institut der Universität Wien hervor. Sie ist einerseits an den Ergebnissen der modernen Kinder- und Jugendpsychologie orientiert, andererseits trägt sie den Erfahrungen und grundsätzlichen Forderungen der deutschen Wehrmachtpsychologie Rechnung.“⁷³

In seiner Beurteilung brachte Rohracher seine Zufriedenheit mit der Dissertation zum Ausdruck: „In methodisch sauberer Arbeit hat Kampas unter Berücksichtigung der gesamten einschlägigen Literatur, vornehmlich aus der Wehrmachts-Psychologie, ein Geländespiel, wie es in der HJ im Rahmen der vormilitärischen Erziehung benützt wird, als Test zur Auslese von Führerpersönlichkeit verwendet... Gerade das klare Heraustreten von Einzelqualitäten, vornehmlich des militärischen Führers, bildet einen besonderen Vorzug dieser Prüfweise.“⁷⁴

Frauen war der Bereich der Wehrmachtpsychologie nicht zugänglich. Wie jedoch die oben erwähnte Habilitationsschrift von Sylvia Klimpfinger zeigt, konnten sich auch den Wissenschaftlerinnen im allgemeinen Trend der Psychologie neue Forschungsfelder und -themen eröffnen. Die Dissertation⁷⁵ von E. Schreiner⁷⁶ entstand sogar aufgrund desselben Forschungsprojektes, auf dem sich Klimpfingers Habilitationsschrift stützte. Auch in diesem Fall betreute die Arbeit Arnold Gehlen.

Die Dissertation der Studentin A. R. zeigt, daß sich die Frauen nicht nur in der NSV, sondern auch in den anderen Organisationen, die offiziell für die Beratung, faktisch aber für die ideologische „Auslese“ der Jugend eingerichtet wurden, geltend machten. Diese Dissertation steht in einem noch engeren Zusammenhang mit der praktischen Ausnützung der Psychologie – sie ist aufgrund der Tätigkeit der Autorin in der Auswahlkommission für die vom Reichsstudentenwerk verteilten Stipendien entstanden. A. R. schreibt in ihrem Lebenslauf: „[Ich – OK] führte... vom 1. Jänner 1940 bis November

⁷¹ Gehlen, Beurteilung der Dissertation, ebd.

⁷² K., H., Eine Geländespielaufgabe (Versuch einer charakterologischen Erfassung der Führerpersönlichkeit), Diss., Wien 1943, S. 155.

⁷³ Ebd., Vorwort.

⁷⁴ Rohracher, Beurteilung der Dissertation, UA Wien, Rigorosenaht Nr. 15.538 H. K., Referenten Rohracher/Eibl.

⁷⁵ Psychologische Untersuchung an deutschen Rückwanderkindern aus Bessarabien. Ein kritischer Beitrag zum Problem der Übertragbarkeit des Wiener Testsystems auf anders-homogene Kindergruppen (1942, Ref.: Gehlen/Eibl). Das sog. Wiener Testsystem wurde in den dreißigen Jahren von Ch. Bühler und Hildgard Hetzer entwickelt – Bühler, Ch., Hetzer, H., Kleinkindertest (Entwicklungsreihe), Wien 1932. H. Hetzer war in den Zeiten des „Dritten Reiches“ auch in der NSV tätig, siehe: Geuter, Professionalisierung, 1984, S. 406.

⁷⁶ Schreiner bekleidete seit dem SS 1942 eine Assistentenstelle an dem Philosophischen Institut als Ersatz für den zur Wehrmacht einberufenen Dr. D. Beitzke (nach den Vorlesungsverzeichnissen kann man nicht feststellen, ob sie an dieser Stelle bis Kriegsende blieb), siehe: Vorlesungsverzeichnisse SS 1942 – WS 1944/45.

1942 den Beratungsdienst des Reichsstudentenwerkes, Dienststelle Wien. Von April 1940 bis November 1943 war ich mit der Auslese der Bewerberinnen der Studienförderung des Reichsstudentenwerkes im Bereich Wien beauftragt.“⁷⁷

Ihre Tätigkeit beschreibt A. R. in dem Vorwort zur Dissertation. Das nachfolgende Zitat erhellt nicht nur die praktische Tätigkeit der Studentinnen, sondern auch inwieweit das Regime alltägliche Situationen durchdrang: „Im April 1940 erhielt ich durch das Reichsstudentenwerk den Auftrag an der Auslese der Bewerberinnen der staatlichen Studienförderung mitzuarbeiten. Gleichzeitig wurde mir die selbständige Auslese der ostmärkischen Studentinnen übertragen. Das Ziel meiner Arbeit war klar umrissen: auf der Grundlage eines möglichst umfassenden Gesamtpersonlichkeitsbildes der Bewerberinnen aufbauend, eine nach nationalsozialistischen Grundsätzen ausgerichtete Auslese durchzuführen... die Mädchen sind in einem Lager zusammenfassen und in verschiedenen möglichst lebensnahen Situationen zu beobachten. Innerhalb eines begrenzten Zeitraumes ist ein Gesamtpersonlichkeitsbild zu gewinnen.“⁷⁸

Die Dissertation wurde erstaunlicherweise von N. Thumb, der nur ein Dozent war, betreut; der zweite Referent war H. Rohracher. Thumb schätzte die Eigenständigkeit der Autorin ein und obwohl „...man sich ein breiteres Eingehen auf die theoretische Problematik gewünscht... [hätte – OK]... tut [dies – OK] der Gesamtleistung der Kandidatin, die eben begabte Praktikerin und keine Theoretikerin ist, keinen Abbruch.“⁷⁹ Auch Rohracher übersieht die Tatsache, daß „...die Theorie der Begutachtung etwas zu kurz gekommen ist...“, mit dem Hinweis auf die Eigenständigkeit der Autorin: „...an der Arbeit Rohrbecks [ist – OK] alles neu und... für die Weiterarbeit auf diesem Gebiete richtungsgebend“. Rohracher, der in der Wehrmachtpsychologie tätig war, vergaß auch nicht auf die Tatsache hinzuweisen, daß „...sie [sc. die Autorin – OK] den Gesichtspunkten der ehemaligen Wehrmachtpsychologie sehr nahe gekommen ist.“⁸⁰

III.

Fassen wir kurz die Entwicklung der Philosophie und Psychologie an der Universität nach dem Anschluß zusammen: Die Gleichschaltung der Universität wurde nach dem Vorbild der deutschen Universitäten durchgeführt. Dazu gehörte nicht nur die Einführung des Prinzips „Rektor als Führer“, sondern auch der Parteilinie in die Universitätsstruktur, die der NSDDoB (Nationalsozialistischer Deutscher Dozentenbund) und in einem gewissen Maße auch der NSDStB (Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund) darstellten. Vor allem die erstgenannte Parteiorganisation, die auf der universitären Ebene von dem Universitätsdozentenführer und auf der lokalen von dem Gaudozentenführer vertreten wurde, verfügte über genaue Kenntnisse der Universitätsangelegenheiten und konnte daher einen großen Einfluß auf die Universitäts- und Personalpolitik ausüben.⁸¹

Die personellen Säuberungen des Lehrkörpers von den aus politischen oder rassistischen Gründen unerwünschten Hochschullehrer wurden reibungslos gleich nach dem Anschluß

⁷⁷ A. R., Lebenslauf, UA Wien Rigorosenaht Nr. 15.907 A. R., Referenten Thumb/Rohracher.

⁷⁸ R., A., Psychologische Begutachtung von Studentinnen im Rahmen eines Ausleselagers, Diss., Wien 1944, S. 1.

⁷⁹ Thumb, Beurteilung der Dissertation, Rigorosenaht A. R.

⁸⁰ Rohracher, Beurteilung der Dissertation, Rigorosenaht A. R.

⁸¹ Zum System der Berufungen vgl.: Geuter, Professionalisierung, 1984, S. 107.

durchgeführt. In diesem Zusammenhang kann man jedoch nicht vergessen, daß z. B. die Philosophie vor 1938 in einem gewissen Maße durch den Abgang und durch die Emigration der Vertreter des „Wiener Kreises“ schon „gesäubert“ worden war. Das NS-Regime mußte sich daher vielmehr mit den konservativ-katholischen Hochschullehrer oder mit den Hochschullehrer, die der Beziehungen zum „System“ (zum Austrofaschismus) verdächtigt wurden, auseinandersetzen – wenn es überhaupt für einen österreichischen Hochschullehrer möglich war, solcher Verdächtigung auszuweichen. Das ändert nichts daran, daß die meisten Hochschullehrer, deren ideologische Haltung seitens der Parteistellen zumindest mit Mißtrauen beobachtet wurde, dem Anschluß zustimmten.

Auch diese ideologische Unverlässlichkeit der lokalen Hochschullehrer, wie sie den zentralen Stellen erscheinete, muß man in Betracht ziehen, wenn man die Ursachen der Berufung der zwei Professoren aus dem „Reich“ sucht, die mit der Reorganisation v. a. der Philosophie an der Universität beauftragt wurden.

Gehlen und Ipsen, wie eine Reihe anderer Hochschullehrer, mußten jedoch zur Wehrmacht einrücken. Diese Abwesenheit machte sich auch im Fach Philosophie bemerkbar. Am meisten war am Philosophischen Institut – mit dem Abgang von Ipsen und seinem Assistenten Haufe – die Soziologie (Volkslehre) betroffen. Nach 1940 verschwand sie aus dem Vorlesungsverzeichnis des Philosophischen Instituts völlig. Nach Gehlens endgültigen Abgang sank auch zweifellos das Niveau des Philosophieunterrichts. In dieser Situation nahm die Bedeutung des einzig verbliebenen (gleichwohl außerordentlichen) Professor Hans Eibl zu. Dies drückte sich auch in dem Zahl des von Eibl betreuten oder beurteilten Dissertationen aus.

Am meisten konnte sich in diesen Jahren die Psychologie entfalten. Die Ursachen findet man erstens in der lebendigen Tradition des Ehepaars Bühler – die ehemaligen Schüler der beiden Psychologen (v. a. Thumb und Klimpfinger) waren am Psychologischen Institut auch nach 1938 tätig – und sowohl zweitens in der allgemeinen Entwicklung der Psychologie im Zusammenhang mit ihrer praktischen Ausnützung in der Wehrmacht, in der Industrie oder in den Parteiorganisationen. Die Einrichtung des psychologischen Extraordinariates 1943 belegt diese Entwicklung.

OTA KONRÁD

Filozofie (a psychologie) na Vídeňské univerzitě 1938–1945

RESUMÉ

Opatření, k nimž bezprostředně po anšlusu Rakouska přikročil nový režim, se nevyhnula ani univerzitní sféře. „Zglajchšaltování“ Vídeňské univerzity proběhlo podle osvědčených postupů, použitých na německé vysoké školství v roce 1933. Kromě zavedení principu „rektora jako vůdce“, bylo dalším významným krokem zabudování stranických organizací (NSDDoZB a NSDSiB) do struktury vysoké školy. Především Svaz docentů (NSDDoZB) se mohl spolhnout na podrobné znalosti univerzitního prostředí a získal si tak velký vliv zejména na personální politiku. Čistky pedagogického sboru – další opatření v rámci procesu „zglajchšaltování“ – zaměřené na ty vyučující, kteří se z rasového nebo politického hlediska jeví jako nežádoucí pro působení na univerzitě ve „Třetí říši“, proběhly rychle a hladce těsně po anšlusu. V této souvislosti však nelze nezmínit, že například obor filozofie byl na Vídeňské univerzitě v tomto smyslu do jisté míry „vyčištěn“ již před rokem

1938 – odchody a emigrace představitelů proslulého „Vídeňského kroužku“ z autoritativního Rakouska jsou toho dokladem.

Nový režim se tak musel po roce 1938 vyrovnávat spíše s konzervativními a katolickými pedagogy, či s těmi, kteří byli podezřelí z kontaktů se „systémem“ (s austrofašismem). To však nemění nic na tom, že mnozí vyučující, jejichž ideologické postoje vzbuzovaly nedůvěru u stranických orgánů, s anšlusem upřímně souhlasili. Nepochybně i zmíněná ideologická nedůvěryhodnost místních pedagogů byla jednou z příčin povolání dvou profesorů ze „staré říše“ – Arnolda Gehlena a Günthera Ipsena –, pověřených úkolem reorganizace výuky filozofie a psychologie na univerzitě.

Gehlen a Ipsen však podobně jako celá řada dalších pedagogů museli narukovat k Wehrmachtu. Jejich nepřítomnost tak nejenom zhatila plány na zásadní reorganizaci univerzitní filozofie, ale zasáhla i do každodenního chodu tohoto oboru. Nejvíce však byl postížen obor, pro jehož rozvoj byl právě Ipsen spolu se svým asistentem Haufem do Vídně povolán – sociologie, ve své nacistické verzi označovaná jako „Volkslehre“.

Filozofické přednášky sice na rozdíl od sociologických nezmizely z nabídky institutu, jejich úroveň a úroveň výuky však nepochybně poklesla. V této situaci zaujal na filozofickém institutu vůdčí postavení mimořádný profesor a „Rakušan“ Hans Eibl, jak dokládají nejenom seznamy přednášek, ale i disertační témata a protokoly rigorózních zkoušek.

Na rozdíl od filozofie nevedla nepřítomnost vedoucího Psychologického institutu (G. Ipsena) k úpadku výuky psychologie, naopak: psychologie prošla v těchto letech nesporným rozvojem. Příčiny je nutné hledat především ve všeobecném rozmachu psychologie ve „Třetí říši“ v souvislosti s jejím praktickým využitím pro účely Wehrmachtu, průmyslu a stranických organizací. Tento obecný trend se nevyhnul ani vídeňské univerzitní psychologii – prakticky zaměřená psychologie, využitelná pro záměry nového režimu, se zde setkala s odborně vyspělým prostředím, formovaným (paradoxně) pedagogickou činností znamenitých psychologů manželů Bühlerových, kteří byli po anšlusu nuceni emigrovat.

Materiály

PROJEKT VYDÁVÁNÍ HUSOVÝCH SPISŮ V ČSAV*

MAGDALÉNA POKORNÁ

Když jsem se před časem zabývala ediční činností ČSAV¹ v prvním desetiletí její činnosti (1953–1962), nemohla jsem opomenout velkorysý projekt vydávání spisů M. Jana Husa. Charakter a rozsah studie tehdy neumožňoval věnovat se této pasáži podrobněji. Připomínám ji samostatně, protože zrod tohoto projektu Husových spisů, jeho počáteční realizace a reakce na první vydaný svazek jsou konkrétním svědectvím o vědní politice ČSAV a její praxi v 50. letech. V současné době, v 90. letech, častěji než jednotlivé svazky vlastních Husových spisů vycházejí příspěvky rekapitulující počátky, průběh a výhledy tohoto monumentálního projektu. Prvním z této produkce byl Eršilův příspěvek,² nedávno vyšel text Anežky Vidmanové,³ která s odstupem let s hlubokou znalostí jak vlastní historie vydávání Husových spisů, tak s velkou dávkou osobního zaujetí přiblížila ve své studii průběh vydávání Husových spisů v minulých čtyřiceti letech.

Můj příspěvek čerpá z materiálů úřední povahy uložených v Archivu Akademie věd ČR, zejména ze zápisů o schůzích prezidia ČSAV a výboru prezidia ČSAV a z materiálů VI. (historické) sekce ČSAV. Řeč úředních dokumentů některá osobní svědectví obou editorů, Vidmanové i Eršila, potvrzuje, některá zpřesňuje a jiná prohlubuje.

Ediční činnost ČSAV v prvních letech činnosti překonávala mnohé obtíže organizačního i koncepčního rázu, navazovala ovšem v mnohém na projekty svých předchůdců. Také vydání Husových spisů mělo již svou historii.⁴ Vedení ČSAV jej ovšem chápalo jako výjimečný projekt vzhledem k jeho zamýšlenému rozsahu a významu, jakého se v poúnorovém období dostávalo revolučnímu husitskému hnutí. Úplné kritické vydání Husova slovesného díla mělo obsáhnout v 25 svazcích české i latinské Husovy spisy a jeho dochovanou korespondenci. V prvních čtyřech svazcích měly být české práce Husovy, určené vzdělání lidu a v listech pak doklady Husova zápasu. Svazky V–XIV, latinské, měly zachytit rozsáhlé kazatelské dílo. Husovy vědecké komentáře, zejména ke

* Tento výsledek byl získán za finančního přispění Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy v rámci podpory projektu výzkumu a vývoje LN00A041.

¹ Magdaléna Pokorná, *Ediční činnost ČSAV 1953–1961*, in: *Věda v Československu v letech 1953–1963. Práce z dějin vědy 1*, Praha 2000, s. 127–153.

² Jaroslav Eršil, *Třicet pět let komise pro vydávání díla M. Jana Husa*, *Mediaevalia historica Bohemica 1*, 1991, s. 383–388. Další odkazy na literaturu viz Anežka Vidmanová, *K vydávání Husových Opera omnia*, *Husitský Tábor 12*, 1999, s. 9–21, zejména s. 12, pozn. 2 a 3.

³ Anežka Vidmanová, *K vydávání*, s. 9–21.

⁴ Úmyslně v tomto příspěvku ponechávám stranou předčslé období vydávání spisů M. J. Husa, protože pramenový materiál k němu není zachován v dostatečné míře. Pro starší období srov. ovšem Jiří Beran, *Z dějin vědeckého bádání o M. Janu Husovi v letech 1890–1918*, Praha 1965.

knihám biblickým a k ideologické učebnici středověké univerzity, k *Sentencím* Petra Lombarda, měly obsáhnout svazky XV–XVIII. Ve svazcích XIX–XX měly vyjít Husovy univerzitní projevy, většinou filozofického obsahu, ve svazku XXI pak teologické traktáty z let 1408–1412. Polemické spisy, svědčící o Husově snaze postihnout a rozšířit sociální důsledky myšlenky Viklefovy a o jeho kritice papežské církve měly být shrnuty do svazků XXII–XXIII. Závěrečný svazek XXIV měl sdružit Husovy práce vzniklé přípravou na kostnický koncil a napsané v kostnickém žaláři v posledních měsících jeho života. Případný svazek XXV byl vyhrazen spisům, u nichž bylo Husovo autorství sporné.

Žádný ze spisů kritického vydání Husových spisů ovšem v prvních letech činnosti ČSAV nevyšel, ačkoli prezidium pověřilo již na svém III. zasedání dne 2. ledna 1953 Historický ústav vydáváním Husových spisů a uložilo předsedovi VI. (historické) a VIII. sekce (jazyka a literatury), aby předložili návrh na společnou komisi v dohodě s Historickým ústavem. Oficiálně byla komise založena na XII. zasedání prezidia dne 22. května 1953.⁵ Práce se však rozvinula jen v Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská, kde byla přípravou kritických edic dosud nikdy nevydaných latinských spisů Husových pověřena v rámci státního plánu Anežka Schmidtová; první svazek *Collect* odevzdala do tisku v lednu 1956. Uvěznění Bohumila Ryby (koncem roku 1953) znamenalo ovšem pro husovskou komisi ochromující zásah.

Předsednictva obou sekcí ČSAV odpovědných za vydávání Husových spisů se sešla 20. prosince 1956 a dospěla k tomu, že je třeba zmobilizovat všechny odborníky v ČSAV i mimo ni a uložit jim, aby zintenzivnili vydávání Husových spisů. Protože bylo usneseno, že Komise pro vydávání spisů Husových musí mít stálého sekretáře, navrhli do této funkce dr. Amadea Molnára. Dále se dohodli, že práce spojené s vydáváním je třeba soustředit na jedno pracoviště. Pro tento cíl byl navržen kabinet filologické dokumentace při Ústavu pro českou literaturu. Za nezbytný předpoklad bylo považováno školení aspirantů pro tento účel a zajištění speciálního školení i všech dalších pracovníků, kteří budou pověřeni vydáváním Husových spisů.

Předsednictva obou sekcí hned 18. ledna 1957 jednala o pracovnících, kteří by se ujali tohoto úkolu. Dne 15. února 1957 se tak obě předsednictva znovu sešla i s Komisí pro vydávání spisů Husových a řešila nejen to, ale i další organizační otázky. Nejdůležitější bylo usnesení, že ediční práce bude zařazena i nadále do plánu příslušných pracovišť, tj. Ústavu pro českou literaturu a Kabinetu pro studia řecká a římská, aby mohly být konkrétní průběžné úkoly řádně zajišťovány a kontrolovány. Rovněž bylo ustanoveno, že dosavadní komise pro vydávání spisů Husových se změní v komisi pracovní, která bude mít funkci redakční rady.

Na návrh komise bylo rozhodnuto, že redakční rada se bude skládat z Františka Ryšánka jako vedoucího a dále budou jejími členy Antonín Salač, Rudolf Urbánek, Václav Vojtíšek, František M. Bartoš, Jiří Daňhelka, Josef Hrabák, Josef Macek, Antonín Škarka a Amadeo Molnár jako tajemník. Prezidium ČSAV dne 7. června 1957 tyto návrhy přijalo.

Jako časově první svazek řady Husových spisů vyšla počátkem roku 1959 práce připravená Anežkou Schmidtovou – *Sermones de tempore qui Collecta dicuntur*, která byla zařazena jako VII. svazek *Magistri Iohannis Hus Opera omnia*.

⁵ K činnosti komise srov. Jindřich Schwippel, *Materiály o činnosti komisi ČSAV 1952–61*, *Práce z dějin ČSAV* 4, seria A., s. 162 a Anežka Schmidtová, *Spisy Mistra Jana Husi – Magistri Iohannis Hus Opera omnia*, *Věstník ČSAV* 68, 1959, s. 415–416.

Toto dílo vzbudilo bezprostředně nevoli tehdejšího prezidenta ČSAV Zdeňka Nejedlého. Na jarním shromáždění ČSAV v květnu 1959 Nejedlý vystoupil velmi popuzeně se zásadní otázkou: „*Proč Historický ústav nesplnil úkol, který mu byl dán při vydávání spisů Husových?*“ Doporučoval, aby vydání Spisů J. Husa bylo znovu začleněno do úkolů Historického ústavu. Jeho tehdejší ředitel Josef Macek zareagoval neprodleně dopisem z 8. června 1959⁶ prezídiu ČSAV s nabídkou, že se úkolu ujme, protože „*vydání prvního svazku ukázalo především neblahý vliv historiků-teologů, zúčastněných při ediční a redakční práci, zvl. prof. F. M. Bartoše... svazek č. 7 byl vydán bez náležitých historických úvodů a marxistického hodnocení, místo toho byl dán průchod ryze formálními ediční metodě.*“ Ředitel Historického ústavu navrhl radikální změnu ve složení dosavadní komise za předsednictví „nejlepšího znalce díla Husova“ Z. Nejedlého a tato nově ustavená Komise pro vydávání spisů J. Husa byla přiřčena k Historickému ústavu. Zodpovědnost za projekt, který čítal 26 svazků a byl plánován na desetiletí, tak byla vložena s nevysvětlitelným optimismem na starce tehdy třiaosmdesátiletého.⁷

Projekt Husových spisů mohl být v Historickém ústavu chápán jako jeden z budoucích stěžejních úkolů této instituce, v jejímž statutu byly od počátku existence zdůrazňovány kromě jiného právě úkoly edičního rázu: „*Vydávat historické prameny, soustředit a účelně organizovat podle pořadí naléhavosti veškerou dosud roztržštěnou ediční práci.*“

Navržené změny bylo třeba oficiálně úředně projednat v orgánech ČSAV, a tak se situací, kterou považovalo za závažnou, zabývalo prezidium a koncepci vydávání spisů mistra Jana Husa věnovalo své XV. zasedání konané dne 27. listopadu 1959. Účastnil se jej – znovu s hlavním projevem – Zdeněk Nejedlý. V záznamu Nejedlého úvodního projevu zaznělo demagogické odsouzení: „*První svazek vydaných spisů odporuje všemu, co by mohlo reprezentovat akademickou ediční činnost. Je třeba vidět, že Husovo dílo nevydáváme v dnešní době jako literární záležitost, a Hus sám není pro nás předmětem bádání jako literární pracovník, je to pro nás historický zjev, vedoucí osobnost, revoluční postava v našem národním vývoji. Vydání připravené Kabinetem pro studia řecká, římská a latinská je od toho velmi daleko. Proto také první svazek způsobil zklamání, neboť v něm není z ducha M. J. Husa ani památky. Pro náš lid není v tomto svazku ani slovo, vše je tu latinsky, při čemž klasičtí filologové vznášejí ještě námitky. Je to ten případ, kdy Akademie má ukázat, že je Akademií všeho našeho lidu, ne Akademií latinářů, kteří se nakonec ani sami nemohou dohodnout. Činnost Historického ústavu ČSAV měla tady být vidět na předním místě, ale právě tady to bylo velmi chabě zajištěno. Jako znalec Husa vystupuje prof. F. M. Bartoš, profesor teologické fakulty, a docent Amadeo Molnár, slovenský evangelik. Již to ukazuje, že jsou u tak velkých edičních počínů určité meze, za které nelze jít. Hus není pro nás náboženský pracovník. Těch máme v našich dějinách dost. Hus je pro nás něco zcela jiného... Pokusím se udržet komisi při životě a vést ji k takové aktivitě, aby svůj*

⁶ Text s rukopisnými výpisky J. Macka se zachoval v materiálech Komise uložených ve fondu VI. sekce ČSAV v Archivu AV ČR.

⁷ O Nejedlého stanoviscích k vydávání Husových spisů se zmiňuje také sekretářka Z. Nejedlého v denních záznamech ze 16. července, 20. července a s velmi volnou souvislostí ještě 1. prosince 1959 (Literární archiv PNP, Fond Milady Červinkové, inv. č. 62, kart. 1). 16. července Z. Nejedlý proti latinskému vydání Husových spisů (ty mají být upraveny a vydány česky) intervenoval u referenta Úřadu předsednictva vlády Jana Kučery, ten po rozmluvě s ním změnil názor. 20. 7. 1959: Je třeba vydat hlavní Husova díla česky, ne latinsky, překlad pořídit tak, aby byl seřazen náboženský ráz a vyzdvížen sociální tón. 1. 12. 1959 pak v rozmluvě s Kalivodou o jeho práci o husitství řekl Z. Nejedlý, že „Husa je nutno vysvětlit z učených formulací“. Za tyto informace děkuji PhDr. Jiřímu Křesťanovi, CSc.

úkol splnila. Vzpomínám na K. J. Erbena, který vydal tři svazky, a jak hezké. Vzpomínám také, že betlémská kázání se nám sice uchovala v latině, ale musíme myslet na to, že Hus kázal česky a proto také bude třeba vydat je česky. Akademie jako vrcholná vědecká instituce musí se při tomto edičním činu ukázat jako mluvčí dnešních potřeb.“⁸ Nejedlý apeloval na to, že je třeba „urychleně skoncovat s ryze formálním přístupem k ediční práci, upustit od zbytečného vyznačování všech růzností a při zaznamenávání odchylností v textu jednotlivých rukopisů omezit se jen na rozdíly podstatné, především obsahové.“

Nejedlý předložil prezídiu ke schválení již předjednaný návrh, aby se organizačním centrem stal napříště Historický ústav ČSAV, který měl zabezpečit i spolupráci odborníků z pracovišť sekce jazyka a literatury a rozšířit okruh editorů i o odborníky z řad vědeckých pracovníků vysokých škol, především Univerzity Karlovy. V diskusi k Nejedlého příspěvku vystoupil Josef Macek a předseda sekce jazyka a literatury Jaroslav Průšek. Ten vyjádřil formální souhlas se stanoviskem Z. Nejedlého, cítil ale povinnost zastat se pracoviště, jež spadalo do jeho sekce, a proto asi zdůraznil, „že v průběhu dřívějších jednání šlo sekci jazyka a literatury vždy především o to, aby edice Spisů postupovala plynule vpřed a aby se vydání díla pro naši národní kulturu tak závažného nestalo otázkou, jejíž řešení se pro neujasněnost některých otázek edičních odkládá.“

S účinností od 1. prosince 1959 byla tedy při Historickém ústavu ČSAV zřízena Komise pro vydávání spisů M. J. Husa v čele s prezidentem ČSAV akademikem Zdeňkem Nejedlým. Komise měla pracovat v následujícím složení: Rudolf Urbánek, Václav Vojtěšek, Václav Husa, Josef Macek a František Graus. Do příslušného usnesení prezídia bylo zahrnuto konstatování, že práce spojené s vydáváním spisů M. J. Husa budou zařazovány do vědeckých plánů Historického ústavu ČSAV, a tak budou řádně zabezpečovány a kontrolovány. Předsedovi komise bylo ponecháno k rozhodnutí její případné doplnění dalšími význačnými pracovníky, jmenovitě z řad filologů. S komisí tak spolupracoval – ještě z vězení – výsostný znalec české středověké literatury Bohumil Ryba.⁹ V materiálech VI. sekce ČSAV se dochovaly konkrétní doklady, bohužel nekompletní, o formách jeho spolupráce. Z dopisu B. Ryby z vězení, datovaného 20. září 1959 a velitelstvím věznice postoupeného ČSAV dne 10. listopadu t. r., vyplývá, že B. Ryba „je s hrubou přípravou edice Husova Manuálu – tj. *OO XIII Postilla adumbrata (734 rkp. čtvrtěk) a Dict tj. OO XIV Dicta de tempore (1727 rukopisných čtvrtěk) s výjimkou určení mimobiblických pramenů, jejichž sbírky mu jsou toho času nedostupny, prakticky hotov a pracuje nyní na rejstřících k oběma edicím, na opětovné kontrole textu a jeho kritickém prohlubování, jakož i na Husově Rétorice“, ze své iniciativy navíc předkládá „malou ukázkou svého intenzivního studia literárního odkazu Husova a) *Tucet zlepšovacích návrhů ke znění českých partií v Husových kázáních betlémských (rukopis na 30 čtvrtkách papíru)*, b) *Dva tisíce zlepšovacích návrhů k akademické edici Husových Collect, vydané A. Schmidovou 1959 (rukopis na 319 čtvrtkách papíru)*“.¹⁰ Tyto avizované přílohy se ovšem v materiálech VI. sekce nedochovaly. Ryba dle vlastních slov uvedené elaboráty vy-*

⁸ In: Záznam úvodního projevu Z. Nejedlého na XV. zasedání prezídia ČSAV dne 27. 11. 1959.

⁹ B. Ryba byl rozsudkem vojenského kolegia Nejvyššího soudu ze dne 24. 6. 1954 odsouzen pro trestný čin velezrady k odnětí svobody v trvání 19 let. Dne 3. září 1954 mu byla ministerstvem vnitra povolena vědecká práce ve vězení. Tyto údaje publikovali spolu s upozorněním na mnohé dosud neznámé prameny autoři jubilejní studie Profesor Bohumil Ryba, Bulletin Československé akademie věd, č. 25, 1990. Následující prameny nebyly v citované studii využity.

¹⁰ Srov. A. Vidmanová, K vydáváním Husových Opera omnia, s. 14–15.

pracoval proto, aby s nimi komise „seznámila mladé kádry vědeckých pracovníků... oba rukopisné příspěvky snažil se podepsaný napsati s odůvodněním tak zevrubným, aby nejen svými výsledky, ale i metodickým postupem podnětně zapůsobily na mladé pracovníky a přispěly k ukázení cest, jak zvýšiti kvalitu vědecké práce.“ Ryba „vycházející z nejvřelejšího přání o jeho (tj. díla) maximální zdar, nabízí se k těmto službám: je pohotov, kterýkoli z připravovaných svazků edice Husových Spisů přečíst ve vydavatelském rukopise nebo ve sloupcové, resp. zlomené korektuře a v nejkratší technicky možné době jej vrátit se svými zlepšovacími připomínkami, jeho připomínky budou moci být tím přesnější, budou-li mu současně poskytnuty k náhledu fotosnímky aspoň jednoho středověkého rukopisu vydávaného díla. Budou-li mít mladí editoři již v průběhu své práce jakékoli nesnáze ať paleografického, nebo exegetického druhu, je podepsaný pohotov na každý dotaz, doprovázený fotosnímky příslušného místa a zpětnou obálkou, obratem odpovídat.“¹¹

Protože bylo již dříve rozhodnutím prezidenta republiky z 20. dubna 1959 B. Rybovi prominuto sedm let trestu, byl v roce 1960 podmíněně propuštěn na svobodu. Ovšem o dalších formách Rybovy spolupráce s husovskou komisí prameny v Archivu AV nevypovídají, ale projekt Husových spisů se od počátku 60. let do programu jednání prezídia ČSAV či jeho výboru již také nedostal.

* * *

Svízele, které vznikaly v průběhu let 1953–59 při vydáváním Husových spisů, vyplývaly z nepevné a jasnými kompetencemi nevyhraněné pravomoci jednotlivých komisí. Spadalo zpočátku do kompetence Historického ústavu a znovu se do ní začlenilo v roce 1959, ale lidé, kteří dosud Husovy spisy vydávali, v Historickém ústavu nepracovali.

Autoritativní přístup tehdejšího prezidenta ČSAV Zdeňka Nejedlého, s nímž zasáhl do celé záležitosti, byl snad spíše projevem jeho stařecké zloby a snahy dokumentovat vlastní význam, protože při celkovém řízení ČSAV, ač byl statutárně její hlavou, již významně respektován nebyl, než vážně miněným impulsem k oživení práce komise. Zdálo by se, že slova a dikce vytrhl Nejedlý ze staršího kontextu, z prvních poúnorových let, a že nemohla najít odezvu v roce 1959, ale přesto jim bylo nejen popřáno sluchu, ale jak Anežka Vidmanová soudí, byl Nejedlého zásah hlavní příčinou toho, proč bylo z Husových spisů vydáno i v budoucnu tak málo.

Ohlédnutí za projektem Husových Opera omnia, ač je jen dílčí otázkou, tak vybízí nejen k strohému popisu konkrétních událostí spjatých s činností příslušné komise a jejích jednotlivých představitelů, ale připomíná nutnost zevrubnějšího studia dějin ČSAV obecně, jejích jednotlivých pracovišť a dějin jednotlivých vědních oborů za využití dostupných pramenných svědectví i cenných vzpomínek aktérů tehdejších událostí.

Jen na závěr případu Husových spisů stojí snad za zmínku, že v Českém časopise historickém, který vycházel v Historickém ústavu a jehož šéfredaktorem byl tehdy František Graus, nebyl první – zde zmiňovaný a Nejedlým tvrdě odsouzený svazek Husových spisů recenzován, přičemž dosavadní práce A. Schmidové recenzentům neunikly. Jiří Spěváček ocenil např. její ediční práci jako pečlivou, když referoval o jejím vydání *Univerzitních promluv M. J. Husa*, vyšlých v roce 1958.¹²

¹¹ A AV ČR, fond VI. (historická) sekce.

¹² Johannes Hus magister universitatis Carolinae, Positiones recommendationes sermones. M. Jan Hus, Univerzitní promluvy. Edidit Anežka Schmidová. Praha 1958, 245 s. In: ČČH 7, 1959, s. 589.

Příloha

Spisy Mistra Jana Husi/Magistri Iohannis Hus Opera omnia (původní návrh a uspořádání)¹³

- I. Výklad velký – Výklad menší – Výklad krátký – O svatokupectví
- II. Postila – Postila sváteční
- III. Drobné spisy
- IV. Listy
- V. Puncta
- VI. Sermones de sanctis
- VII. Collecta
- VIII. Passio cristi
- IX. Dicta de tempore
- X. De tempore
- XI. Quadragesimale
- XII. Sermones in Betlehem
- XIII. Sermones
- XIV. Sermones varii
- XV. Summa naturalium – Exercitium rethorice
- XVI. Super canonicas – Explicatio I Cor.
- XVII. Enarratio psalmorum-Expositio decalogi-Expositio super Pater – Super credo – De Quadruplici sensu
- XVIII. Super IV Sententiarum
- XIX. Questiones-Recommendationes et positiones
- XX. Quodlibet
- XXI. Tractatus annorum 1408–1412
- XXII. Polemica
- XXIII. De ecclesia
- XXIV. Constantiensia
- XXV. Dubia

¹³ Současný přehled s modifikovaným uspořádáním podala Anežka Vidmanová, Základní vydání spisů M. Jana Husa, Praha, Knihovna AV ČR 1999 z pověření Komise pro studium problematiky spojené s osobností, životem a dílem M. Jana Husa při České biskupské konferenci pro účastníky Convegno internazionale Johannes Hus, Řím 15.–18. prosince 1999.

MAGDALÉNA POKORNÁ

Das Editionsprojekt der Husschen Schriften

ZUSAMMENFASSUNG

Die Herausgabe der Schriften von Jan Hus hat eine lange Tradition; die Leitung der damaligen Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften maß diesem umfangreichen Projekt besondere Bedeutung zu. Die kritische Ausgabe des schriftlichen Werkes von Hus sollte – in 25 Bänden – seine tschechischen und lateinischen Schriften sowie seine erhaltene Korrespondenz umfassen. Dies hing mit dem außerordentlichen Interesse am Hussitentum seit Beginn der 1950er Jahre zusammen.

Das hier dargebotene Material schöpft vor allem aus bislang vielfach ungenutzten amtlichen Quellen, und zwar aus Dokumenten der Akademie der Wissenschaften (Präsidium, Präsidialausschuß und entsprechende Sektionen). Der Aufsatz befaßt sich mit dem Projekt der Husschen Schriften und ihrer Ausgabe in den Jahren 1953–1959. Es wird die Tätigkeit der für die Herausgabe der Husschen Schriften eingesetzten Kommission rekapituliert, ihre personelle Zusammensetzung und die Änderungen, denen die Kommission bei ihrer Eingliederung in konkrete Akademie-Institute in dem Untersuchungszeitraum unterlag.

Besondere Aufmerksamkeit geschenkt wird der Reaktion der Leitung der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften (insbesondere dem autoritären Herangehen ihres damaligen Präsidenten Zdeněk Nejedlý) nach dem Erscheinen des ersten Bandes der Husschen Schriften, dessen Editor Anežka Schmidtová war. In dem Aufsatz wird auch an den Standpunkt von Bohumil Ryba erinnert, einem Kenner der tschechischen Literatur des Mittelalters, der damals als politischer Häftling aus dem Gefängnis heraus zum Husschen Werk Stellung nehmen konnte.

Recenze

Dvě důležité zahraniční knihy k středověkým univerzitním dějinám

Jubilea, jakkoliv kulatá a jakkoliv zodpovědně historiograficky reflektovaná – mám na mysli vědecká, své době adekvátní zhodnocení historie nejrůznějších subjektů, zasažená do přiměřených souvislostí – jsou jen dílčími mezníky na nikdy nekončící cestě za hlubším poznáním. To platí v plné míře i o nedávno odezněvším jubileu Univerzity Karlovy, byť přineslo bohatou žeň. Časově podmíněnou, ale i práce trvalé hodnoty, i když si nelze zastírat, že v lecčems bylo možno postoupit dál. Tak zejména postrádáme vydání protokolů historických vědeckých konferencí u příležitosti jubilea pořádaných a moderní ediční počiny.

Protože univerzitní dějiny vůbec a středověké především jsou záležitostí celoevropských kulturních dějin, je stále třeba sledovat obecné trendy, a to tím spíše, pokud se nás bezprostředně dotýkají. Dvě svým charakterem zcela odlišné práce zahraničních odborníků různých generací nás s nepříliš velkým odstupem od výše citovaného jubilea přímo vybízejí k takovým prohloubenějším úvahám. Je to jednak kniha představitele začínající badatelské generace (čímž nemá ani v náznaku být řečeno, že jde o práci začátečnickou), jednak kniha badatele, který patří generaci, přehlížející už spíše výsledky své práce několika předchozích desetiletí. O prvním jménu nepochybně ještě častěji uslyšíme, druhé má už desetiletí svou váhu a zvuk. Jsou to W. E. Wagner¹ a P. Uiblein². Wagner je žákem prof. Borgolteho z Humboldtovy univerzity v Berlíně a jeho kniha vyšla příznačně v řadě vyhrazené středověkým srovnávacím dějinám, na jejichž význam její editor, Michael Borgolte, ve svém stručném úvodním slově klade právem velký důraz. Stejně tak oprávněně konstatuje, že zdaleka ne vždy je možno práce, které se jako takové deklarují, za ně považovat.

Wagner se ve své práci soustředil na fenomén středověkých nadací v souvislosti s univerzitním životem, jehož aktivita a síla byla pochopitelně – jak jinak – odvislá zejména také od hospodářské potence. Tu sice mohly spolupůsobit různé vlivy, rozhodující však byla iniciativa a velkorysost vlastního zakladatele, který jediný disponoval dostatečným ekonomickým a ovšem také mocenským zázemím. Wagner nadto při svém výkladu vychází z aplikace staré antiteze Otto von Gierkeho (1841–1921) o *Herrschaft* a *Genossenschaft*, což bychom mohli velmi volně převést nejspíš jako princip hierarchické nadací a podřízenosti na jedné a na princip rovnoprávného společenství na druhé straně. Tuto myšlenku pak Wagner nenásilně aplikuje na univerzitní společenství takových univerzit,

¹ Wolfgang Eric Wagner, Universitätsstift und Kollegium in Prag, Wien und Heidelberg. Eine vergleichende Untersuchung spätmittelalterlicher Stiftungen im Spannungsfeld von Herrschaft und Genossenschaft. (= Europa im Mittelalter. Abhandlungen und Beiträge zur historischen Komparatistik Bd. 2, hg. von Michael Borgolte), Berlin 1999, Akademie Verlag, ISBN 3-05-003428-9, 448 S. + 4 Abb.

² Paul Uiblein, Die Universität Wien im Mittelalter. Beiträge und Forschungen, Hg. von Kurt Mühlberger und Karl Kadletz, Wien, WUV-Universitätsverlag 1999, (= Schriftenreihe des Universitätsarchiv – Universität Wien 11. Bd., hg. von Kurt Mühlberger und Franz Skacel), ISBN 3-85114-492-9, 685 s.

jež mají obdobné kořeny, tj. byly založeny za obdobných podmínek obdobnými fundátory. Proto se sem ze středoevropských univerzit hodí právě ony tři uvedené, když z dalších založení 14. století mají ostatní jiná východiska (Kolín n. R., Erfurt). Ale nabízí se ještě jedna instituce, totiž Jagellonská univerzita v Krakově, která patří též do této kategorie a jejíž jméno se v práci mihne toliko jednou v citaci z Ondřeje z Brodu. I když si jsem vědom krakovských specifik i pozdějšího rozkvětu, přece jen se mu mohlo dostat větší reflexe, stejně jako polské literatuře, která i v otázkách, jichž si Wagner všímá i v širším slova smyslu, jako jsou např. kolegiální kapituly, přináší mnoho důležitého (Radziminski, Gerlic aj.). Upozorňuji na to zde proto, že je třeba už úvodem s povděkem konstatovat, že Wagner věnoval velkou péči i tomu, aby se seznámil s českou literaturou a to nejen tehdy, když čeští autoři použili cizího jazyka, ale zprostředkovaně i důkladně s jejich česky psanými pracemi (že se mu někdy do textu vloudilo pochybení, jako když např. z kouřimského arcijáhna a arcibiskupského kancléře Bohuty učinil „posléze arcibiskupa“ – s. 61, p. 28, když neprávem kritizuje na s. 57 Svatoše za to, že používá díla Balbínova³, když komolí jména vsí, jež Karel věnoval své koleji – rovněž s. 61, či když důsledně píše maďarsky Visegrád, byť jinak česká ortografie u něho nepřichází zkrátka, není možno přeceňovat). Výše uvedeným není řečeno, že někteří autoři by si nezasloužili být uvedeni, i když metier práce to není na závadu. Tak mám na mysli např. Václava Chaloupeckého a zejména Vojtíškovu velkou stať o Karolinu, byť ta (nutně) nese pečeť doby a účelu svého vzniku, či Kadlecova Ondřeje z Brodu.

Knihla sestává vedle úvodu ze tří základních textových částí, z nichž první, více než padesátistránková, je věnována Praze, druhá, více než stostránková, Vídní a třetí zhruba stejného rozsahu Heidelbergu. Rozsahový rozdíl je ovšem jen zdánlivý, protože Praha mohla být sledována toliko do počátku husitství, zatím co výklad o obou dalších univerzitách je dotážen až do druhé půle 15. věku. Příliš stručně shrnutí (necelé tři a půl strany) je poněkud v rozporu s otázkou proklamované komparatistiky, je ale třeba říci, že není pro čtenáře velkým problémem si paralelitu, resp. variabilitu jednotlivých jevů odvodit z přehledného textu sám. V přílohách se posléze setkáváme s rozsáhlým a mimořádně návodným čtyřicetistránkovým soupisem pramenů a literatury, k němuž lze dodat jen málo: tak Eršil-Pražákův registář kapitulních listin patří do seznamu pramenů, marně tam ale hledáme v textu (s. 100) cit. práci Brosiovu. K cit. rukopisné práci Meyerově o královských a císařských pohřbech ve středověku lze nyní s potěšením konstatovat, že v roce 2000 vyšla tiskem⁴. Příjemným překvapením je pak takřka 60 stran edic většinou dosud nevydaných pramenů, které se (z pražského hlediska žel) týkají toliko Vídně a Heidelbergu, a které vedle nových edic některých zapadlých pramenů přinášejí i řadu inedit překvapivě už od konce 14. století. Jejich seznam, bohužel, nenacházíme v obsahu, nýbrž teprve na zapadlém místě úvodem vlastní edice (s. 364–366).

V rámci deklarované komparatistiky klade Wagner velký důraz i na prosopografii profesorů a jejich peregrinaci, ať jde nejdříve o vazby na Paříž, posléze ale o jejich odchod

³ Naproti tomu je mu třeba dát za pravdu, když se obrací proti Svatošovu názoru o dvou sborech osob v kapitule Všech svatých, jež byla k univerzitě přičleněna Karlem IV. a kde Wagner hájí na základě interpretace příslušných pramenů i v souvislosti s paralelními jevy ve Vídní a Heidelbergu stanovisko, že nešlo o sbor kanovníků na jedné a kněží na druhé straně. To pak má konsekvence i pro další výklad, zejména pro představu o nedochovaných statutech této instituce.

⁴ Rudolf J. Meyer, Königs- und Kaiserbegräbnisse im Spätmittelalter (= Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 19), Köln–Weimar–Wien 2000, Böhlau, 333 s.

z Prahy do Vídně či Heidelbergu (tak zejména jde o Matouše z Krakova, Tottinga z Oyty, Jindřicha z Langensteinu, Kolomanna Kolba aj.). Ty mu nejsou samoučelem, ale využívá jich pro vysledování návaznosti některých zřetelných institucionálních přejímek či alespoň jejich náznaků. Ovšem není to pouze tato cesta, již se Wagner snaží vysvětlit či alespoň zřetelněji postihnout roli profesorů-kanovníků. Wagnerova práce tak sice nepředstavuje a ani tak nechce činit, ucelenou historii uvedených tří univerzit, přináší ale vcelku ojedinělé zpracování důležitého fenoménu vazby fundátora té které univerzity (resp. jeho právních nástupců) daného úzkým propojením jeho vlastní celouniverzitní fundace s jeho bezprostředním církevním zázemím. To vše je orámováno třemi aspekty tohoto vztahu: dotací ze strany zakladatelovy, uplatňováním a posléze uvolňováním závislosti této instituce na panovníkovi pokud šlo o její doplňování a konečně pěstováním jeho paměti (tzv. *Gründermemoria*). Univerzitním dějinám pozdního středověku se tak dostalo důležitého příspěvku, jehož výsledky budou muset být v dalších bádáních respektovány.

Přejdeme ke knize Uibleinově, jež je uvozena vedle předmluvy rektora vídeňské Rudolfiny a poznámek vydavatelů upozorněním autorovým, jehož základní edice k středověkým dějinám vídeňské univerzity (teoreticky resp. právně založena v r. 1365, v plný univerzitní život ovšem vstoupila až o řadu let později iniciativou vévody Albrechta) tvoří bez nadsázky pramenné východisko k její historii. Stručně si je zrekapitulujme: jde o akta filozofické fakulty pro léta 1385–1416, teologické fakulty z období let 1396–1508 a kopii vídeňské univerzity z doby vévody Albrechta V. (1404/1411–1439), které obnášejí celkem neuvěřitelných 1600 stran. Odhlížím tu ovšem od jeho edic širšího zaměření, což lze činit tím snáze, neboť k práci je připojena autorova bibliografie, jejíž nejstarší položka pochází už z roku 1951 (na s. 553–556 samostatné publikace a vědecké rozpravy, na s. 564–572 pak autorovy recenze, z nichž jsou v knize publikovány toliko dvě, věnované univerzitní problematice: sžiravá a příliš přísná kritika edice Ebendorferova *dila Chronica pontificum Romanorum* a pochvalná o Schwingesových rektorských volbách ve středověku). Závěrem je pak připojen rozsáhlý, více než dvacetistránkový soupis zkráceně citované literatury.

Vzhledem k šíři i časovému rozsahu Uibleinova zájmu o vídeňskou univerzitní problematiku, je kniha rozdělena do šesti textových skupin:

1. *Anfänge und Organisation* se čtyřmi rozpravami,
2. *Auswärtige Beziehungen* se třemi,
3. *Prosopographisches* se šesti,
4. *Studenten und Studien* se dvěma,
5. *Wissenschaft und Kultur* se třemi a posléze
6. *Quellenkundliches* se dvěma statěmi.

Je ovšem třeba uvést, že toto rozdělení je toliko rámcové, protože například biografická stať o Zikmundu Risovi ze Sterzingu je v oddílu 4. Celkem dvacet statí, z nichž řada byla otištěna na odlehlých místech (zejména ovšem pro nás) není možno ani třeba jmenovitě představovat. Je také třeba mít na paměti, že jde o práce, které jsou z různých důvodů vydány v nezměněné formě, takže autor respektuje jejich původní znění a ani v žádné příloze neglosuje postup bádání v tom či onom směru. Zatím co nezasahování do jednotlivých statí lze v plném rozsahu pochopit, vysvětlení, že na nějaké doplňky či

úpravy nebylo dostatek času, nutno akceptovat s jistým politováním, protože autor by tu jistě měl co říci, nehledě k tomu, že je už hojně k dispozici porůznu nová literatura, kterou nepochybně sledoval a sleduje. A třeba také s povděkem kvitovat, že přesto, že došlo k nové sazbě, je do textu vkládáno původní stránkování, takže se při odkazech v literatuře lze snadno orientovat.

Ale i tak jde o dílo, které bude hojně užíváno a usnadní práci v různých směrech. Zejména se to bude týkat i českého badatele, který v knize najde mnoho důležitého, jak už naznačuje pouhé prolístoání jmenného rejstříku, v němž je i řada bezprostředních bohémik. A hned zde lze snad uvést na pravou míru jedno přehlédnutí, když Uiblein mluví v textu i rejstříku o Albertu Bludovis (správně Bludonis; je to známý Albert Bludův). Stejně tak pod nezřetelným označením Albert von Böhmen se „skrývá“ Vojtěch Raňkův z Ježova. A když už jsme u rejstříku, třeba konstatovat, že kdo by se chtěl ujistit, zda je tam něco o Opavě, nesmí hledat pod německým Troppau, nýbrž pod *Oppau*. Karolinum má v hesle *Prag* dvě hesla, heslo *Sankt Peter in Brünn* by mělo být ovšem pod Brnem a konečně *Sankt Michael* pod Znojmem, jak je to správně v textu. To jsou ovšem drobnosti, které stejně jako ne vždy správná česká ortografie nezaslouží víc než pouhou zmínku.

Uibleinův zájem o dějiny univerzity se soustřeďuje na její počátky a kulminuje v 15. století. Do počátku 16. století přesahuje toliko dvakrát. Jak to odpovídá Uibleinovu naturelu, jsou jeho práce budovány na rozsáhlém pramenném materiálu, nezřídka s edicemi v přílohách a jdou do detailů, v jejichž interpretaci je nejsilnější. Velkou pozornost věnuje Uiblein zejména a opětovně Tomáši Ebendorferovi z Haselbachu, osobě, která je důležitá i pro české (a to nejen univerzitní) dějiny. Ve svých pracích o vídeňské univerzitě v jejích počátcích věnuje Uiblein pochopitelnou pozornost i univerzitě pražské, pokud jde ovšem o její „vídeňské“ vazby.

I když je Uiblein zaměřen především na obecnou vídeňskou univerzitní historii resp. její artistickou a teologickou fakultu, neobchází ani témata odlehlejší, jako jsou dějiny medicíny (vztah vídeňské medicíny k Padově) či dějiny matematiky, resp. přírodních věd (to zejména v biografické skice o Janovi z Gmundenu).

Bylo by možno upozorňovat na různé dále vedoucí Uibleinovy myšlenky, někde by bylo lze přinést jiné pohledy (tak když Uiblein mluví o tom, že předchůdcem vídeňské univerzity byla městská škola u sv. Štěpána, vzniká dojem, jako by to bylo obecnější konstatování, čemuž tak nepochybně nebylo), ale to jsou věci okrajové. Stati Uibleinovy přinášely nové závěry a ve své podstatě nejsou překonány dodnes – a třeba říci, že tomu tak bude do značné míry i v budoucnu. Že nám touto knihou editoři a autor sám usnadnili – a to leckdy dosti výrazně – práci s literaturou, je třeba kvitovat s povděkem.

Ivan Hlaváček

Causa Hus. Nové publikace o českém reformátoru církve.

V očekávání příchodu jubilejního roku, 17. prosince 1999, zazněla z úst Jana Pavla II. slova, která byla ještě před půl stoletím nemyslitelná. Papež vyjádřil hlubokou lítost nad krutou smrtí českého kritika zesvětlité církve vrcholného středověku a označil jej za jednoho z jejích reformátorů. V souvislosti s touto událostí si zajisté mnozí položí různé otázky. Jinak bude takový obrat v nazírání na „českého kacíře“ vnímat katolický kněz a jeho ovečky, jinak osoby z evangelických kruhů, rozdíl jistě bude i mezi starší a mladší generací. Pohled historika by však měl být prost konfesních a ideologizujících kritérií. Na stránkách historického periodika není adekvátní zabývat se rehabilitací Husa, nýbrž zamyslet se, zda se něco mění v naší odborné práci, v našem přístupu k Husově osobě.

Čeští historikové vítají římský akt především jako projev otevírání se katolické církve modernímu myšlení, jako hlas slibující naději na tolerantnější postoje v duchu ekumenických snah. Taková atmosféra je jistě příznivá i pro odbornou práci, pro bádání nad choulostivými otázkami Husovy pře. Na jeho cause se v historickém čase nic nemění, jen se zlepšují naše současné podmínky pro zkoumání, vysvětlování a snad i pochopení tehdejších dějů. Padají některé zábrany a doufejme, že se nevytvorí nová tabu.

Uvítat je třeba, že „causa Hus“ se neomezila na diplomatická a vnitrocírkevní jednání, ale bylo dáno slovo i historikům a jiným odborníkům, aby podali svědectví a zasvěcený posudek. Již v roce 1993 proběhlo v Bayreuthu mezinárodní sympozium spojené s ekumenickými projevy.¹ Druhá podobná událost se odehrála právě v souvislosti s papežovým projevem v Římě.²

Geneze myšlenky na „rehabilitaci“ Husa se počítá již na několik desetiletí a vychází z atmosféry druhého vatikánského koncilu (1962–65). Podíl polských katolických filozofů a historiků i samotného Jana Pavla II. sleduje ve své stati Czesław Głombik.³ Vyzvedá přínos známého historika středověké filozofie Stefana Swieżawského, jehož článek z roku 1986 měl být myšlenkovou inspirací pro papeže,⁴ ale okruh Poláků zapojených do diskuse byl širší (M. Rechowicz, A. Skowronek, C. S. Bartnik). Głombik si všímá téměř výlučně aktivit katolického prostředí, připomíná též ohlasy v dalších zemích (Rakousko, Francie, Itálie) a seznamuje čtenáře s chápáním celého procesu v těchto kruzích. U polských inspirátorů se objevuje jednak moment ocenění morálních kvalit

¹ Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Sborník z mezinárodního symposia, konaného 22.–26. září 1993 v Bayreuthu, SRN, vydala Česká křesťanská akademie, Praha 1995, red. Jan Blahoslav Lášek; Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Hrsg. v. Ferdinand Scibt, R. Oldenburg Verlag, München 1997.

² Jaroslav Pánek, Husovská jednání v Římě, Forum 6, 1999/2000, č. 7, s. 7 (zpráva se zaměřením na účast členů UK); Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka, Římská rozprava o Janu Husovi, Český časopis historický 98, 2000, č. 2, s. 433–5; též, Jan Hus ve Vatikánu. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího tisíciletí, Historický ústav, Praha 2000, 163 s. (dokumentace a projevy).

³ Czesław Głombik, Jan Hus v kontextu polských ekumenických úvah, in: Umění vzpomínat? Dějiny vztahů české a polské filozofie, Votobia, Olomouc 2000, s. 9–38 (jméno překladatelky neupraveno). Autor je profesorem Slezské univerzity v Katovicích. Kniha nepřináší kompletní dějiny vztahů, jak hlásá titul, nýbrž jen vybrané kapitoly (Jan Hus, Ján Kollár, Oldřich Kramář, T. G. Masaryk, R. Palouš a J. Patočka, a několik dalších témat).

⁴ Stefan Swieżawski, Jan Hus – heretyk czy prekursor Vaticanum Secundum, Tygodnik Powszechny 40, 1986, č. 6, a znova též, Jan Hus – heretyk czy święty?, Więź 36, 1993, č. 2, s. 92–100. Z českých autorů reflektovali tyto postoje E. J. Havlíček, T. Halík, E. Kohák – citace u Głombika. Jistou rekapitulací reakcí českého převážně katolického prostředí je 3. číslo časopisu Teologické texty roč. 8, 1997, vydávaného nakladatelstvím Zvon, a vzpomínkový příspěvek Oto Mádra in: Jan Hus ve Vatikánu, l. c., s. 127–136.

Husa (volání po etické rehabilitaci), úvahy nad jeho herezí, které ústí podobně jako u většiny autorů českých v rezervované odsunutí otázky jako příliš složité, a navíc se zdůrazňuje nacionální moment (údajný Husův boj proti německému nebezpečí). I z pouhého výčtu stanovisek jsou patrné shody i rozdíly přístupu české a polské historiografie. Odlišnosti vystoupí výrazněji při sledování další nové české produkce.

Výjimkou ve vztahu k věroučné stránce Husova případu je Stanislav Sousedík, který se ujal problému jeho učení o eucharistii,⁵ navázal na starší dlouholeté diskuse a podal vlastní řešení. Vychází z výkladu o životě a eucharistických názorech Stanislava ze Znojma, Husova učitele.⁶ Vývoj postojů a formulace umírněné remanence, tzv. konsubstanciace, je u Stanislava přehlednější než v Husových opatrných, nejednoznačných formulacích této otázky. Sousedík zastává názor, že Husova nauka hájila obdobné stanovisko jako Stanislav předtím, než odvolal, tedy stanovisko umírněné remanence. Ve veřejných projevech zdůrazňuje Hus transsubstanciaci a reálnou přítomnost Krista v posvěcené hostii, ale vyhýbá se odpovědi na přímou otázku současného setrvání podstaty chleba. Jen na akademické půdě připouští svobodnou diskusi o těchto otázkách. Poslední kapitola Sousedíkovy knihy pojednává o problému transsubstanciace jako předmětu výkladu filozofického.

Nové otevření Husovy causy vyvolalo aktivity i v českém prostředí. V červnu 1993 byla pražským arcibiskupem Vlkem ustavena Komise pro studium problematiky spojené s osobností, životem a dílem M. Jana Husa, nejprve při pražském arcibiskupství, později při České biskupské konferenci. Prvním výsledkem její činnosti byla drobná publikace Jiřího Kejře *Husovo odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu*.⁷ Autor se soustředil na jediný moment Husova procesu, na jeho ztrátu důvěry k pozemským soudům poté, co klatba nad ním nebyla zrušena, nýbrž naopak ztížena kardinálem Petrem Stephaneschi v létě roku 1412.

Kejř považuje odvolání ke Kristu za klíčový moment v Husově životě, kdy vystoupil z rámce kanonického práva a dal průchod vlastnímu pojetí vyšší spravedlnosti. Marně se snažil jeho právní rádce M. Jan z Jesenice napravit a zahladit tento čin, který popudil Husovy soudce přesto, nebo právě proto, že sami užili před časem podobného prostředku – odvolání od papeže ke koncilu, příštím papeži a Bohu. Autor sleduje starší případy apelací a konstatuje, že odlišnost Husova postupu byla dána faktem, že se obrací výlučně na Krista a odmítá koncil jako cestu příliš zdlouhavou (snad v očekávání brzkého příchodu Kristova soudu). Zasazením Husova jednání do dobového kontextu jiných apelací, vrcholících projevů vyhraněného konciliarismu, vynikla souvislost Husova postupu s tehdejšími myšlením jak v kladném smyslu (odvolání ke Kristu nebylo ojedinělým činem českého buřiče), tak negativně. Ukazuje se totiž skutečnost, že evropské myšlení reprezentované konciliaristickými teoriemi se v danou chvíli zcela míjelo s nastupujícím husitismem.

Rozborem otázky Husova odvolání ke Kristu si Kejř připravil cestu pro širší zpracování problematiky Husova procesu. Výsledky publikoval v úhledné knížce nakladatelství Vyšehrad,⁸ v níž se zaměřil především na posouzení případu z hlediska procesního práva. Klade si znovu dávnou otázku po legitimitě Husova odsouzení a s precizností

⁵ Stanislav Sousedík, *Učení o eucharistii v díle M. Jana Husa*, Vyšehrad, Praha 1998, 80 s.

⁶ První kapitola knížčky, vycházející z autorovy notičtější kandidátské práce, napsané v roce 1972, ale obhájené až 1990.

⁷ Jiří Kejř, *Husovo odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu*, Albis international, Ústí n. L. 1999, 59 s.

⁸ Jiří Kejř, *Husův proces*, Praha 2000, 235 s. Srv. recenze Petra Čorneje, *Husův případ ve světle práva*, *Dějiny a současnost* 22, 2000, č. 5, s. 51; Marie Koldinská, *Hus byl odsouzen v souladu s právem*, *Mladá fronta Dnes* 18. 10. 2000, s. 24.

právního historika odpovídá. V centru jeho zájmu leží samotný průběh procesu, který byl vyvolán Husovou apelací proti příkazu pražského arcibiskupa zabavit a spálit Wyclifovy knihy. Počáteční poměrně příznivý postup causy zvrátila z velké části falešná svědectví Husových českých nepřátel a doprovázela ji řada procesních pochybení ze strany arcibiskupa i kurie. Jednání před koncilem v Kostnici bylo pokračováním neuzavřeného procesu, dovedeného zde až k tragickému konci, nyní již bez prohrěšků proti kanonickému právu. Jedinou anomálií byla možnost veřejného slyšení, daná Husovi, který tou dobou již byl souzen nejen pro nedostavení se k soudu, ale také jako kacíř.

Hus sám přispěl ke zhoršení svého postavení vlastním chováním, které vycházelo z osobitého chápání práva jako normy povytce morální. Aby dostal morálním imperativům Božího zákona neváhal porušit, ať bezděčně nebo vědomě, zákony lidské, a přispěl tak k rozevření propasti mezi juristickým chápáním práva ze strany svých soudců a mezi vlastním přístupem.

Přestože Kejř ponechává ve výkladu věroučnou otázku Husova případu stranou, v závěru shrnuje i tuto stránku procesu. Konstatuje, že v rovině dogmatu Hus zůstal převážně na půdě pravověří. Svým učením o církvi, o poslušnosti a hodnostářích ve smrtelném hříchu i dalšími tezemi, které přímo vyslovil nebo které byly z jeho učení vyvozovány, se však dotýkal světské existence církve, jejího spásného významu, soudní moci a neodvislosti od světských řádů a tím nejvíce ohrozil v očích svých soudců stávající církevní organizaci i světské řády. Proto musel skončit na hranici. Cesta k ní byla z našeho pohledu krutá a nespravedlivá, ale z pohledu tehdy platného práva byla korektně připravena. Na tom nemění nic ani fakt, že obžaloba obsahovala i teze, ke kterým se Hus neznal a které pocházely z falešných svědectví žalobců. Zatímco tedy procesní stránka byla v koncilní fázi procesu napravena, po stránce důkazní nebylo uděláno ze strany koncilu vše pro objektivní posouzení Husova učení.

Kejř ve svém výkladu zůstal věrným profesi historika a právníka, kvalifikovaně interpretuje historické souvislosti a precizně formuluje závěry. Vypovídá o dějích dávno ukončených a nechce radit dnešku, jak se k Husově cause stavět. Je na každém, zda cítí potřebu z výsledků badání vyvodit pro sebe nějaké důsledky pro chápání Husa jako historické osobnosti.

Ve shodně kritickém tónu vyznívá i další monografie věnovaná M. Janu Husovi, kterou vydalo nakladatelství Karolinum.⁹ Práce měla za cíl odstranění mýtu kolem přímluvných listů na Husovu obranu, vzniklých údajně v letech 1410–12. Soubor 30 písemností, dochovaných až na dvě výjimky pouze v jediném rukopise uloženém ve vídeňské Národní knihovně, vzbudil určité pochybnosti Václava Novotného, ale teprve A. Vidmanová, která od roku 1965 pracovala na celkové filologické komparaci souboru, dospěla ve spojení se znalkyní české diplomatiky B. Kopičkovou k jednoznačné formulaci názoru na podezřelou sbírku listů. Autorky užily metod kodikologických, filologických, diplomatických i dějepisných, aby dokázaly, že se nejedná o opisy pravých listů, koncipovaných Husem nebo Jesenicem a odeslaných do Říma a částečně i jiným adresátům, nýbrž o rétorická cvičení vypracovaná na pražské univerzitě nejpravděpodobněji mezi lety 1415–20 pod vedením mistra Jana Kardinála z Rejštejna. Dnešní podobu opisů mohl pro sebe nechat vyhotovit v první polovině 30. let 15. stol. M. Jan z Borotína v atmosféře příprav husitů na cestu do Basileje. Podobné sbírky cvičných formulářů identifikovaly autorky i v dalších třech rukopisech, které mají i věcné shody s naším souborem.

⁹ Božena Kopičková – Anežka Vidmanová, *Listy na Husovu obranu z let 1410–1412. Konec jedné legendy?*, Karolinum, Praha 1999, 313 s. Srv. recenzi Františka Šmahela in: *Český časopis historický* 98, 2000, č. 2, s. 355–9.

Kniha přináší poprvé úplnou a kritickou edici celého souboru, který se skládá z jednoho pravého listu Husova, dvou drobných traktátků, dosud Husovi neprávem připisovaných, a z 27 zřejmě fiktivních listů – missivů, sepsaných snad cvičně v rámci výuky rétoriky. Hluboké analýzy jazyka, stylistiky a diplomatických forem písemností ústí do závěru, že se nemůže jednat o pravé písemnosti, které opustily kanceláře svých vydavatelů. Navíc mnohé vzájemné shody napovídají o společném místě vzniku zkoumaných dokumentů. Také další indicie jako užívání arabských číslic, zaměření obsahu a zmiňované osoby vedou k závěru, že kodex uložený dnes ve Vídni má původ v pražském univerzitním prostředí. Vedle vlastního předmětu zájmu přinášejí autorky v jakýchsi exkurzech cenné informace k tématům, která souvisela s řešením ústřední otázky. Máme tak k dispozici rozbor tzv. Husovy *Rétoriky*, poznámky k výuce rétoriky na pražské univerzitě a k osobnosti mistra Kardinála, stejně jako poučení o práci s kóly a kursovaným textem nebo obecné výklady o missivech a formulářích.

Práce obou autorek se zaměřila především na posouzení formální stránky listů, ať už z hlediska filologického nebo diplomatického. Po této stránce je vzornou ukázkou aplikace metod pomocných věd historických na konkrétní materiál, přinesla přesvědčivé argumenty pro zpochybnění pravosti zkoumaných písemností a mohla by se stát přímo školní vzorovou četbou. Menší pozornost byla věnována výkladu historickému. Argumentace se soustředila na vyvrácení datace do let 1410–12, málo však přinesla pro vysvětlení navrhované doby vzniku. Také některé další hypotézy, jako iniciátorství Rejštejnovo a Borotínovo, jsou pouze pravděpodobnými návrhy řešení, nikoli doloženým závěrem. Autorky se zjevně potýkaly s dosud nedostatečným zpracováním osudů univerzity za husitství (i přes existenci nových *Dějin UK*, kde tato partie nepřináší mnoho nového). Vypomohly si přehledem politické činnosti mistrů, která však svědčí spíše proti pokračování výuky rétoriky v té době. Zatímco zpochybnění pravosti celého souboru je mimo diskusi, bude nutno dorešit okolnosti jeho vzniku a hlavně účel tohoto pozoruhodného diplomatického útvaru.

Jen na okraji zmíním sborníček referátů z příležitostného kolokvia k osobě M. Štěpána Pálče,¹⁰ tradovaného v literatuře jako zrádce někdejšího přítele – Mistra Jana. Je sestaven z příspěvků nestejně hodnoty, z nichž stojí za zmínku v našich souvislostech především jistý dodatek k Husovu kostnickému procesu – Kejřovo zamyšlení nad příčinami Pálčova obratu a jeho působením přímo v Kostnici. Autor akcentuje moment, kdy Pálč ve funkci děkana pražské univerzity, tedy z pozice úřední osoby trvá na dodržení jím vyhlášeného zákazu vystupování proti odpustkům. Odtud odvíjí změnu Pálčova postoje k Husovi a v jeho chování vidí výraz hlubokého přesvědčení teologického a právníckého. Kejřův článek stejně jako úvahy dalších autorů zastoupených ve sborníku (F. J. Holeček, R. Malý, M. Weiss, M. Pojsl) naznačily, jak těžké je hodnotit mravní rozměr činů historických osobností, a připomněly, že i na straně Husových soudců mohlo být přítomno subjektivní přesvědčení o pravdě, které se v případě Pálčově střetlo s etikou mezilidských vztahů.

Skupina recenzovaných knih je pěknou bilancí české husovské historiografie. Pokud byl její vznik podnícen aktualizací „causy Hus“, pak může být i odborná veřejnost spokojena s jejím výsledkem.

Blanka Zilynská

¹⁰ M. Jan Hus a M. Štěpán z Pálče. Sborník z kolokvia uspořádaného referátem kultury OÚ Kladno 25. 5. 2000 v klášteře bosých karmelitánů ve Slaném, red. Z. Kuchyňka, Kladno 2000, 55 s. Redaktor sám přispěl rekapitulací událostí husitské epochy na Slánsku, J. Hrdlička seznamuje s pojetím Pálče v díle V. Kybala, Z. Uhlíř se zamýšlí nad chápáním církve na počátku české reformace.

Fokke Akkermann – Arjo J. Vanderjagt – A. H. Van der Laan (edd.), Northern Humanism in European Context (1469–1625).

From the Adwert Academy to Ubbo Emmius.

(*Brill' Studies in intellectual history, Vol. 94*), Brill–Leiden–Boston–Köln 1999, 370 s.

Již takřka dvacet let běží pod vedením Fokke Akkermann a Arjo Vanderjagta projekt výzkumu klasické vzdělanosti na přelomu středověku a novověku a jejích – především akademických – nositelů v severním Nizozemí a přilehlých německých krajích. V návaznosti na starší podobné výzkumy, zaměřené spíše na církevní dějiny a na proměny teologie v raném novověku, jde dnes především o systematické vyčerpání pramenů regionálních a městských archivů k problematice neolatiné vzdělanosti. Do zorného pole se tak dostává nejen otázka neolatiné filologie a literatury, ale i dějiny pedagogiky, didaktiky, filosofie a rétoriky, samozřejmě při zachování zájmu jak o raně moderní zbožnost, tak o nástup reformace. V centru pozornosti projektu stojí čtyři humanisté, vnímání při založení univerzity v Groningen (1614) jako její duchovní předchůdci (Wessel Gansfort, Rudolph Agricola a Regnerus Praedinius) a zakladatelé (Ubbo Emmius, první rektor). Byli to humanisté, respektovaní jak v Nizozemí, Německu a Švýcarsku, tak – alespoň v některých kruzích – v Itálii a Francii své doby.

Prvým plodem badatelského úsilí groningenské skupiny bylo symposium a následně sborník *Rodolphus Agricola Phrisius (1444–1485)*, Leiden 1988, následovalo symposium a sborník *Wessel Gansfort (1419–1489) and Northern Humanism*, Leiden 1993, a konečně recenzovaná publikace vychází z mezinárodního zasedání z roku 1996, které se zaměřilo na vztah nizozemských humanistů, scházejících se v klášteře v Adwertu nedaleko Groningen, k Erasmusovi Rotterdamskému a dále k tradici groningenského humanismu, jeho širších kontextů a mezinárodních vztahů až do první čtvrtiny 17. století. Řada z osmnácti příspěvků důstojně vypraveného svazku může českému badateli připadat poněkud speciální nebo regionální, několik studií má však cenný obecný záběr.

T. Elsmann sledoval v článku *Das Bremer Gymnasium illustre und seine Vorläufer in ihrer Bedeutung für den Ramismus in Deutschland 1560–1630* dobové názory na ramismus a jeho úzký vztah ke kalvinismu i jeho původně velmi odmítavé postoje vůči aristotelské scholastice.¹ Ty byly později mírněny jednak na základě aristotelismu kalvínského ražení, tak jak jej v Ženevě provozoval Theodor de Beze, za druhé pak zapracováním jeho principů do širšího kontextu v díle Philippa Melanchthona. Elsmann připomíná, že zavraždění Pierre de la Ramée za Bartolomějské noci propůjčilo jeho spisům v očích kalvinistické inteligence atraktivitu díla mučedníkovy. Ramova filozoficko-pedagogická syntéza dialektiky s rétorikou, opřená o Cicerona a Quintiliana a přístupně vyložená v řadě učebnic a školských příruček, pak v 16. století ovládla nemalou část reformovaného a filipistického školství (o vlivech ramismu na výuku filosofie na pražské univerzitě od konce 16. století ovšem autor neví).²

¹ Vychází přitom z již starší studie: J. Moltmann, Zur Bedeutung des Petrus Ramus f. Philosophie und Theologie des Calvinismus, Zeitschrift f. Kirchengeschichte 68, 1957, s. 295–318 a z knihy G. Menk, Die hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584–1660). Ein Beitrag zum Hochschulwesen des deutschen Calvinismus im Zeitalter der Gegenreformation, Wiesbaden 1981.

² Elsmann tu vychází ze své studie Humanismus, Schule, Buchdruck und Antikerezeption. Anmerkungen zur Bremer Entwicklung bis 1648, in: K. Garber – S. Anders – T. Elsmann (edd.), Stadt und Literatur im deutschen Sprachraum der Frühen Neuzeit, Vol. 1., Tübingen 1998, s. 203–238.

Elsmann připomíná mimořádný význam ramismu pro propojení diskusí o konfesionalizaci s otázkami plného komunikačního ovládnutí a zvědečtění – zejména národní – řeči. V tomto směru měl Ramus vliv jak na francouzské myslitele (J. L. Vives), tak na klíčové německé humanisty (Sturm a Melanchthon), ale – prostřednictvím teorií strukturalizace a vizualizace – i na Jana Amose Komenského.

Působení ramismu v Německu 16. a raného 17. století lze sledovat na bázi školské receptce ramistických spisů, zmínek o Ramových spisech ve školních a univerzitních programech, dále na bázi disertací a disputací, případně rozvíjení nebo polemik současníků s ramistickou filosofií. Svůj odraz našel ramismus i v encyklopediích 17. století. Podstatné však především je, že se Německo (před Švýcarskem, Anglií, Francií a Nizozemím) stalo největším centrem tisku ramistické literatury v Evropě. Produkce mezi léty 1580–1600 prudce narůstala a odliv zájmu je patrný až od roku 1630. Bylo to jistě dáno především, byť i ne výlučně, ohromnou nakladatelskou produktivitou tiskařského podniku Wechelů, který tiskl ramistickou literaturu pro celou Evropu.³ Ramistické knihy byly ovšem tištěny i v dalších centrech – dokonce i luteránskými tiskaři. Ramismus se prosadil především na úrovni kalvinistických, ale částečně i luteránských latinských škol, gymnázií a akademií, oproti tomu scholastická tradice většiny etablovaných univerzit se ukázala být příliš silná. Pro severonizozemské akademie Groningen a Franeker byl ramismus nerozlučně propojen s melanchthoniánstvím. Elsman celkově charakterizuje ramismus – lhotejno zda dle mínění různých autorů úspěšný nebo ztroskotavší filosofický koncept – jako významnou součást řetězu intelektuálních reorientací 16. století.

Studie H. A. Kropa, *Northern Humanism and Philosophy: Humanist Theory and Scholastic Practice*, která zkoumá své téma od 16. do poloviny 17. století, je důkladně vybudovaná především na nizozemských pramenech a na rozboru dobové literatury zdejšího okruhu. Přesto autor sleduje i řadu obecnějších rovin: ukazuje například, jak obecně rychle mizela pod vlivem humanismu z univerzit od 30. let 16. století výuka scholastické logiky (byť se na mnoha místech udržela nebo obnovila po roce 1600).⁴ Na základě rozboru 264 dochovaných zápisů groningenských disputací z let 1614–1666 Krop ukazuje, jak po roce 1600 takřka absolutní nadvláda filozofické etiky byla od 40. let 17. století kompenzována a později dokonce převyšena obnoveným zájmem o přírodní filozofii, částečně o metafyziku a zejména logiku. V závěru studie autor upozorňuje, že klíčový rozdíl mezi středověkými a raně novověkými disputacemi spočíval v důrazu, položeném v 17. století na etymologii, na práci s termíny jako prostředky, které otevírají cestu k vnitřní podstatě věcí.

E. Rummel vyšel v zajímavé přehledné studii *Humanism and the Reformation: Was the Conflict between Erasmus and Luther paradigmatic?* ze své širše koncipované knihy z roku 1995.⁵ Známý spor o otázku svobodné vůle, vyhrotivší se roku 1521, charakterizoval jako „rozchod skeptického pochybovatele s asertivním stoikem“. Erasmus, toužící ověřovat pravdu názorů jejich souzněním s autoritami a nalezením konsensu interpretátorů, ovšem došel k odmítnutí Lutherova pojetí především na základě intenzivního vnitř-

ního vývoje. Jeho velmi individuální postoj souvisel s humanistickým odmítnutím tradičního aristotelismu (tím se později stal zajímavým jak pro ramisty, tak pro Francisca Sáncheze nebo pro Sebastiana Castellia). Luther ihned pochopil závažnost Erasmova postoje a kontroval názorem, že pochybovatelé nepatří do křesťanské obce. Svoboda humanistického přístupu ke světu se tu střetla s realitou náboženského boje. Pro většinu současníků (od katolíků po kalvinisty) zůstal však přesto křesťanský skeptik Erasmus nadále Lutherovým učitelem, soupeřníkem nebo dokonce druhým já, a to přes Erasmův rostoucí odpor vůči „většině těch Lutherových výtečníků, kteří neznají řečtinu ani latinu“, jak napsal roku 1530 do Štrasburku.

Poslední příspěvek, který zde stojí za jmenovité zaznamenání, napsal R. J. Schoeck, *The Geography of Erasmus*. Autor na základě rozboru zmínek o zeměpisných mapách, příručkách, pojmech a lokalitách, které našel v celkem 3.000 Erasmových dopisech, rekonstruoval zeměpisný svět jeho znalostí a představ.⁶ Schoeck přitom vnímal několik rovin této Erasmovy mentální geografie: zeměpisnou vrstvu biblických informací, geografické zmínky v antických textech (vedle Ptolemaiovy geografie, kterou Erasmus vydal roku 1533 v Basileji, to byla zejména Pliniova *Naturalis Historia*), dále zeměpisné konsekvence kosmografických a astronomických prací, které četl a ovšem i „praktickou geografii svého vlastního světa, v němž velký Nizozemec nakonec žil jako 'homo europaeus'“.

Jiří Pešek

³ Srovnej klasickou práci R. J. W. Evans, *The Wechal Presses. Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627*, Oxford 1975 a studii J. S. Freedman, *The Diffusion of the Writings of Petrus Ramus in Central Europe 1570–1630*, *Renaissance Quarterly* 46, 1993, s. 98–152.

⁴ Srovnej E. J. Asworth, *Changes in Logic Textbooks from 1500 to 1650. The New Aristotelianism*, in: E. Kessler – Ch. H. Lohr – Ch. b. Schmitt (edd.), *Aristotelismus und Renaissance*, Wiesbaden 1988, s. 75–88.

⁵ E. Rummel, *The Humanist-Scholastic Debate in the Renaissance and Reformation*, Cambridge MA 1995.

⁶ Schoeck patří k největším světovým znalcům Erasmova života i díla. Připomeňme v souvislosti s uvedeným příspěvkem jeho knihu *Erasmus of Europe II. The Prince of Humanists, 1501–1536*, Edinburgh 1993.

Eike Wolgast, Späthumanismus in Heidelberg, in: Eike Wolgast, Reformierte Konfession und Politik im 16. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Kurpfalz im Reformationszeitalter, Universitätsverlag C. Winter Heidelberg 1998, 127 s. (s. 98–114).

Heidelberský badatel o dějinách raného novověku (ale také autor významné práce o nacistické kapitole dějin heidelberské university) publikoval jako pojednání Heidelberské akademie věd rozsáhlejší práci o falckých (Kurpfalz) dějinách v období reformace.¹ Jako dodatek k tomuto opusu připojil pak hutnou a obsahově pozoruhodnou studii o pozdním humanismu v Heidelbergu, původně přednášku z kolokvia v Bad Homburg v roce 1997.

Wolgast tu říká: „Možná, že byl Heidelberg – jak už roku 1931 soudil Erich Trunz – ohniskem německého pozdního humanismu, ale okolo roku 1600 to rozhodně nebylo nějaké centrum duchovně kulturních inovací... nebo jen v nevelké míře.“ Heidelberská kultura oné doby se dá podle Wolgasta charakterizovat jako „originální epigonství nebo alexandriismus na vysoké úrovni“. V čase druhé vlny humanismu tu nepůsobil prostě žádný literát nebo učenec, jehož jméno by přesáhlo hranice jeho oboru a doby. Pro Heidelberg v čase panování kurfiřtů Friedricha IV. (1592–1610) a Friedricha V. (1610–1622/23) bylo charakteristické, že jako nositelé humanismu tu vystupovali jak členové univerzity, tak kurfiřtského dvora, přičemž sami kurfiřti humanistické aktivity soustavně podporovali. Duchovní atmosféru Heidelbergu oněch desetiletí určoval striktní kalvinismus, řídicí se heidelberským katechismem. Tento duchovní proud ale nevyklučoval možnost udržovat s luteránskými a katolickými učenici alespoň písemné kontakty. Špičky heidelberských učených elit se přitom cítily v kalvinismu bezpečně doma – často šlo o náboženské emigranty z jiných částí říše. Kalvinismus jim nebyl cílem, nýbrž přirozenou bází a nebránil proto jejich klidnému soustředění na vědu a literaturu. Wolgast soudí, že oba zmínění kurfiřti toužili vytvořit z Heidelbergu specifický *Gesamtkunstwerk*: palác zámku spolu s *Hortus Palatinus* měly být naplněny živoucí teologií, vědou a poezií.

Heidelberská *res publica* literaria začala vzkvétat roku 1583, kdy se správy kurfiřtství ujal administrátor Johann Casimir. Tato šťastná epocha trvala až do dobytí města Tillyho Bavoráky a útekem profesorů – především do Štrasburku a do nizozemského Altingu. Z vědců, kteří tu působili v příznivých desetiletích okolo roku 1600, připomíná autor především antwerpského rodáka Jana de Gruytere (1560–1627), právníka, jazykovědce a historika s kontakty rozprostřenými po celé Evropě, autora rozsáhlé *sbírky Inscriptio-nes antiquae totius orbis Romani in corpus absolutissimum redactae*, vydané dvakrát po sobě v letech 1602 a 1616. Heidelberský právní humanismus, těsně propojený s prokurfiřtskou politickou publicistikou, se opíral o působení trojice francouzských juristů: Baldunia, Donella a především Gothofreda, čili právního romanisty Denyse Godefroye z Paříže.²

Významnou bází heidelberských humanistických studií byla *Bibliotheca Palatina*, kurfiřtská knihovna, umístěná na empoře Heiligkeitskirche. Byla spojená s klášterní knihovnou a rostla z kurfiřtských darů – například roku 1584 pro ni byla získána

knihovna Ulricha Fuggera s více než 1000 rukopisy. Když Tilly dobyl roku 1623 město, byla knihovna o rozsahu 3.500 rukopisů a 6.000 svazků tištěných knih odeslána do Říma. Heidelberg byl na konci 16. století též významným publikačním centrem. Od roku 1587 tu jako *typographus principis* sídlil Hieronymus Commelin (1550–1597), rozený ve flanderské Douai, nakladatel, tiskař a organizátor kritické ediční činnosti, zaměřený na antickou a teologickou literaturu. Jeho přičiněním vznikl okruh vzdělaných editorů a korektorů, kteří do jeho smrti připravili a – mj. s oporou ve fondech *Bibliotheca Palatina* – vydali 130, často vícesvazkových titulů. Tiskárna, která úspěšně působila i po Commelinově smrti až do roku 1610, byla od roku 1598 zastíněna aktivitou *typographa Academiae* Gottharda Vögelina.

Heidelberská univerzita, která se vzpírala akceptovat vlivy ramismu, jehož přímluvci byli od konce 60. let 16. stol. kurfiřti, měla od poloviny 16. století celkem 15 profesorů, z toho pět artistů, čtyři juristy, tři lékaře a tři teology. Na počátku 17. století byl Heidelberg středně velkou univerzitou s průměrně 150 imatrikulacemi ročně, z toho nemalou část představovali studenti z jihovýchodní Evropy. Wolgast připomíná dobové stížnosti na ignoranci a nechuť k pravidelnějšímu a intenzivnějšímu studiu většiny imatrikulovaných. Tím se mladí akademici výrazně odlišovali od chovanců *Collegium Sapientiae*, kde se 70–90 kurfiřtských stipendiátů pod soustavnou individuální kontrolou tvrdě a v bezmála klášterních podmínkách vzdělávalo v reformační teologii.³

Heidelberská univerzita byla na přelomu 16. a 17. století poměrně intenzivně navštěvována studenty z českých zemí. To je jeden z důvodů, proč jí věnovat soustavnou pozornost. Tím druhým pak je mnohá nápadná podobnost k poměrům v pražském Karolinu na počátku 17. stol. Pražské situaci totiž není možno náležitě porozumět bez mezinárodních komparací.

Jiří Pešek

¹ Eike Wolgast, Die Universität Heidelberg 1386–1986, Berlin 1986; též: Die Universität Heidelberg in der Zeit des Nationalsozialismus, Z.f. Geschichte des Oberrheins 135, 1987.

² Eike Wolgast, Die Religionsfrage als Problem des Widerstandsrechts im 16. Jahrhundert, Heidelberg 1980.

³ Das Collegium Sapientiae in Heidelberg im 16. Jahrhundert, Z.f. Geschichte des Oberrheins 147, 1999.

Univerzity ve víru slavností a zábav:

Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, Opera Historica 8, České Budějovice 2000, 610 s.*

Českobudějovická *Opera Historica* se etablovala jako jedna z vysoce respektovaných českých ročenek nadregionální platnosti. Autorsky se opírají nejen o práce historiků Jihočeské univerzity, ale – vzhledem k tomu, že zprostředkovávají vědeckou žatvu úspěšné série krumlovských česko-rakouských, respektive širše mezinárodních interdisciplinárních kolokvií – k nejednomu tematickému okruhu zajímavě sumují výsledky práce historiků celé střední Evropy. Po rozsáhlém a zajímavém 7. svazku, věnovaném rezidencím a dvorům střední Evropy v raném novověku¹, vyšel sborník, věnovaný fenoménu slavností. I když v centru pozornosti této recenze budou příspěvky, obírající se univerzitní problematikou, nelze nezmínit alespoň dva úvodní přehledné referáty: Josef Válka, *Homo festivans*, s. 5–19 a Karl Vocelka, *Feste in der Frühen Neuzeit in der österreichischen Geschichtsschreibung*, s. 21–36.

První ze čtyř „univerzitních“ referátů se týkal akademických slavností na třetí z polských univerzit raného novověku, která se díky mecenátu a touze po reprezentaci magnátské rodiny Zamojských zrodila roku 1595 na jihovýchodě Polska v Zamošciu (s. 459–470). Lublinský historik Henryk Gmiterek, který dějinám této významné, Rakouskem po rozdělení Polska roku 1784 zrušené univerzity věnuje soustavnou badatelskou pozornost, nejprve stručně načrtl klíčová data univerzitních dějin.² Za 190 let její – do poslední chvíle plnohodnotné – existence prošlo poslucháři Zamojské akademie na 10.000 studentů a univerzitní tiskárna vyprodukovala asi tisícovku titulů. Podle vzoru Prahy akademie získala roku 1670 právo přiznávat těm, kdo na ní získali doktorské tituly (bylo jich na 250), též prerogativa příslušející šlechtě. Univerzitní slavnosti byly spojeny jednak s promocemi všech úrovní (akademie udílela od roku 1607 i tituly veřejných notářů). Druhým podnětem pro univerzitní oslavy byly významné momenty v rodině Zamojských. Patřily k nim například též příjezdy mladých Zamojských ze zahraničních studií.

Závažná studie Ivany Čornejové, redaktorky a hlavní autorky druhého dílu velkých *Dějin Univerzity Karlovy*, je věnována *Slavnostem na Karlo-Ferdinandově univerzitě v 17. století* (s. 471–479).³ Autorka připomíná, že univerzita organizaci festivit, k nimž byli zváni pražští místodržitelé, představitelé předních v Praze usedlých šlechtických

¹ Václav Bůžek – Pavel Král, *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera Historica 7, České Budějovice 1999, 684 s.* Z tohoto svazku je třeba zmínit obecně významné přehledové studie Václava Bůžka, *Šlechta raného novověku v českém dějepisectví devadesátých let*, s. 5–26 a Ivana Hlaváčka, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské (Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346)*, s. 29–70. Ze speciálních studií stojí za připomenutí příspěvek Petra Matě, *Urbanizace české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, s. 139–162, práce Tomáše Knoze, *Rezidence a dvůr Karla staršího ze Zerotína*, s. 409–439 nebo Marie Koldínské, *Pražská a vídeňská každodennost za třicetileté války očima nejvyššího purkrabího*, s. 559–574. Krokem směrem k dalšímu kolokviu a sborníku byla práce Josefa Hrdličky, *Rituál stolování na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích*, s. 619–653.

² Z Gmiterkových prací k tomuto tématu srovnej studii *Studenti ze zemí České koruny na Zamojské akademii*, FHB 18, 1997, s. 167–171 a dvě edice: *Album studentów Akademii Zamojskiej, Warszawa 1994* a *W kręgu akademickiego Zamościa, Lublin 1996*.

³ Srovnej: též, *Pražské univerzitní slavnosti v 17. století*, *Documenta Pragensia 12, 1995*, s. 137–144 a dále Kateřina Bobková, *Sváteční dny v klementinském gymnáziu v první polovině 17. století*, *Český lid 84, 1997*, s. 111–124.

rodů, patriciátu, ale případně také v Praze přítomní členové habsburského rodu, světovala protagonistům filozofické a teologické fakulty – jezuitům. Jedinečné byly především vltavské regaty alegorických lodí (např. při přenesení ostatků sv. Norberta do Prahy r. 1627–28), k nimž od oslav svatořečení Jana Nepomuckého patřila i „*musica navalis*“. Pozoruhodné byly však i „běžné“ promoční oslavy (např. prvou bakalářskou promoci po univerzitní fúzi roku 1654 poctil svojí účastí přímo kancléř univerzity, arcibiskup Harrach). Líčení je o to plastičtější, že Čornejová bezpečně zná rozsáhlé univerzitní i širše jezuitské a církevní prameny „své“ epochy.

Studie lipské badatelky Karen Lambrecht, *Die Beteiligung der Universität an höfischen Festen – Krakau, Prag und Wien im Vergleich (1450 bis 1550)*, s. 481–503, je důkladně zbudována především na bázi soustavné rešerše dobových drobných oslavných tisků, přetištěných slavnostních projevů a ovšem též tištěných popisů festivit. Autorka vychází z teze, že jevištěm slavností byly zemské metropole, ba dokonce, že pořádání velkých slavností může sloužit jako kritérium zařazení města mezi metropole – města festivit.⁴ Lambrechtová soustavně shledala zmínky o slavnostech druhé poloviny 15. a v první polovině 16. stol. ve sledovaných městech a zajímala se o podíl univerzit na jejich průběhu. Nejméně dokladů nalezla pochopitelně pro Prahu. Její teze, že „*uttrakvistická pražská univerzita stála v trvalém konfliktu s – od dob Vladislava II. katolickým – zeměpánem*“ (s. 488) je však nesprávná. Přinejmenším od Kutnohorského náboženského míru roku 1485 neexistovala k takovému konfliktu formální záminka a též předchozí potvrzování univerzitních privilegií katolickými králi svědčí o tom, že panovníci museli hledat a nalézat bázi soužití s univerzitou jako nejvyšší nejen intelektuální, ale v jejím úzkém propojení s konzistory *sub utraque* i duchovní autoritou kališnických Čech. Je vlastně příznačné, že první profesor, který se v Praze podstatně angažoval v oblasti literárních oslav panovnického vjezdu do hlavního města království, byl Wittenberku a luteránství, ale též pražskému místodržitelskému dvoru blízký humanista Matthias Collinus roku 1558.

Ve Vídni a Krakově, kde byla role univerzity podstatně odlišná, účastnili se významní univerzitní profesori státně oslavných akcí pravidelně již od poloviny 15. století. Bylo by však třeba podstatně přesněji definovat, kdy vystupovali jako zástupci univerzitní korporace a kdy – s ohledem na jejich latinskou veršotepeckou kvalifikaci – byli pozváni *ad personam* jako odborní literární oslavovatelé vrchnosti. Lambrechtové se ostatně zejména pro Krakov její téma stáčí k otázce oslavného veršování univerzitně vzdělané dvorské inteligence a jagellonská univerzita jako taková zůstává v pozadí. V tomto kontextu i v souvislosti s autorkou zmiňovanou absencí univerzitního podílu na panovnických oslavách v zemích západní Evropy zdá se naopak vídeňská univerzitní státně oslavná tradice (zejména za časů Maxmiliána I.) být spíše dobovou výjimkou. Autorčiny hlubokomyšlné, v univerzitních dějinách ale důkladněji nezakotvené úvahy nad středověkohodoevropskými specifiky Prahy, Vídně a Krakova tak – přes důkladnou dílčí heuristickou práci – postrádají znalost obecnějšího místního kontextu.

Posledním univerzitním ohlédnutím sborníku je studie Kateřiny Bobkové *Velikonoční slavnosti v Klementinu*, s. 575–592. Autorka zmínila aktivity šesti náboženských bratrs-

⁴ K tomuto tématu nejnověji K. Friedrich (ed.), *Festival culture in Germany and Europe from the sixteenth to the twentieth centuries*, Cambridge 1999.

tev při klementinské jezuitské koleji, především však na bázi římského jezuitského archivu a jeho materiálů pro 20. léta 18. století podrobně sledovala Zvyklosti (*Consuetudines*) klementinské koleje a důkladně – především s porozuměním pro dobovou divadelnost církevních festivit – v článku popsala, jak se v Klementinu překrývaly obecné liturgické zvyklosti se speciální praxí pražské diecéze a pražské jezuitské provincie a také se specifiky vlastního Klementina.

Jiří Pešek

Zprávy

**Sborník Katolické teologické fakulty
vydaný v roce 650. výročí založení Univerzity Karlovy,
Karolinum, Praha 1998, 253 s.**

Katolická teologická fakulta se vrátila do svazku Univerzity Karlovy po listopadu 1989, po dlouhých čtyřiceti letech odloučení nejen organizačního, ale i geografického (dočasné sídlo v Litoměřicích). Přihlášení se ke své *alma mater* dosvědčila v roce jejího jubilea uspořádáním sborníku, který v širokém spektru témat (od historické problematiky, přes problémy právní, teologické až po pastorační a etické) prezentuje odborné otázky, jimiž se zabývají členové učitelského sboru fakulty i její hostující profesori. Příspěvky jsou otištěny v původním jazyce (vedle češtiny přichází i angličtina, němčina a italština), některé cizojazyčné jsou opatřeny českým resumé.

Současné postavení teologické fakulty v napětí mezi kanonickým právem na jedné straně a českou vysokoškolskou legislativou osvětluje Miroslav Zedníček. Počátky teologické fakulty UK shrnul v úvodním článku Jaroslav Kadlec. Připomíná existenci tří konstitutivních listinných dokumentů týkajících se pražské univerzity, z nichž zdůrazňuje především význam listiny papeže Klimenta VI. z 26. ledna 1347. Tu interpretuje jako vlastní založení univerzity, po němž byly záhy zahájeny i teologické přednášky v pražských klášterních budovách. Zřízení teologické fakulty v Praze vidí jako projev zvláštní přízně papeže k jeho příteli a bývalému žáku králi Karlu IV.

Kadlec přispěl do sborníku i další historickou prací, nazvanou *Petr Klarifikátor – duchovní vůdce a životopisec arcibiskupa Jana z Jenštejna*, vycházející z jeho nepublikované disertační práce, která byla k dispozici P. Spunarovi při vzniku jeho *Repertoria auctorum Bohemorum I.* (Studia Copernicana 25, 1985, s. 79–82). V Kadlecově příspěvku po krátkém úvodu, v němž je představena osoba roudnického převora Petra, následuje komentovaný soupis jeho spisů, který výčtem prací koresponduje se Spunarovým heslem *Petrus Clarificator*. Jedná se o trojí zpracování návodů k duchovnímu životu, určené Jenštejnovi a roudnickým augustiniánům, o traktát vysvětlující smysl svátku Navštívení Panny Marie, zavedeného nově arcibiskupem Jenštejnem, životopis Jana z Jenštejna, který je Petrovi jednoznačně autorsky připisán, a osm dopisů Petra resp. roudnického konventu. Kadlec mohl ve svém příspěvku rozvinout na širší ploše než Spunar popis a hodnocení obsahu děl a připojil edici *Compendia honeste vite*, čtyř listů a kratšího návodu *de gradibus perfectionis*, vše z rukopisu pražské kapitulní knihovny D 57 (ve sborníku s. 115–150). Zpřístupnění textů zajímavého autora z okruhu reformně založeného arcibiskupa Jenštejna je hlavním přínosem Kadlecovy práce.

Blanka Zilynská

Martin Štindl, Z Meziříčí za oceán.

Životní pout' P. Antonína Strčanovského SJ (1728–1799),

Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 1999, 71 s.

V rámci Vlastivědné knihovny moravské vyšla neobyčejně sličná knížka věnovaná osudům jezuitského misionáře, který se vši tragikou prožil soumrak a pád kdysi slavného řádu. Sličné je toto dílo po stránce grafického ztvárnění a sličný je i autorův sloh. Martin Štindl se právem odvolává na svou inspiraci čerpanou ze spisů patera Josefa Kolářka SJ, jenž, co „poeta natus“, oslavil v době nedávné cesty českých misionářů z Tovaryšstva Ježíšova do zámoří i činnost otců v českých zemích. Ovšem Štindl není ani v nejmenším Kolářkovým epigonem, jeho práce je založena na bedlivém studiu pramenů a literatury (jak dokládá na závěr připojený obsáhlý seznam) a k tomu umí pěkně psát. Troufám si říci, že podobně jako Zdeněk Kalista.

Mladý autor předkládá čtenáři poutavý životopis svého krajana Antonína Strčanovského (někdy je též psán jako Stržanovský), jehož uvádí na scénu v raném mládí, a nezapomíná přitom ani na zachycení obrazu rodiny svého protagonisty. Působivé je už samo „vtažení“ čtenáře do tématu, jež se děje prostřednictvím ikonografického rozboru portrétu patera Antonína. Portrétu, který, jak zřejmo, oslovil zprvu právě samotného Martina Štindla.

Antonín Strčanovský začal v roce 1738 studovat v Brně na jezuitském gymnáziu, jak určili jeho rodiče, vážení měšťané z Velkého Meziříčí. Ve studiu prospíval dobře, ale v roce 1742 jej zasáhla těžká rána osudu, když mu zemřel otec. Ani ekonomické nesnáze mu však naštěstí v dalším vzdělávání nezabránilo, po vynucené přestávce dokončil gymnázium a postoupil na univerzitu do Olomouce. Zde můžeme nalézt záznamy o jeho studiích jak na filozofické, tak na teologické fakultě. (Olomoucká univerzita má také mnohem lépe dochované prameny než ta naše pražská.) V teologii dospěl Strčanovský až k bakalareátu, když se v roce 1752 stala *alma mater Olomucensis* objektem první vlny tereziánských vysokoškolských reforem, které postihly i zdejší bohosloví. Strčanovského evidentně nelákala státem reorganizovaná bohoslovecká studia – rozhodl se tehdy naopak ke vstupu do Tovaryšstva Ježíšova (1753).

Po svolení majitele panství a úvodním pohovoru se Strčanovský podle řádových zásad odebral do noviciátu do Brna, kde už patřil mezi nejstarší adepty (bylo mu 25 let). Už asi krátce po vstupu do řádu zatoužil vydat se na misie a jeho tužba měla být brzy vyplněna – byl vyslán do Mexika, kde měl se svými přáteli pokračovat v díle mezi Tarahumary, kde pracoval předtím i nejznámější z českých jezuitských misionářů v Novém Španělsku Josef Neumann. Zde se pak po letech pastoračních úspěchů dočkal násilné deportace vojskem poté, co byli v roce 1767 jezuité vypovězeni z celého Španělska a zámořských území. Strastiplné vysídlení, líčené zde s expresivitou připomínající americký film *Misie*, přežil (ne tak mnozí jeho druhové) a po trudné cestě se navrátil do vlasti. Ale ani zde jej nečekalo příliš klidu, v roce 1773 bylo Tovaryšstvo zrušeno...

Zrušení jezuitského řádu jej zastihlo nedaleko od původního domova – od roku 1772 pobýval v rezidenci v jihomoravských Čejkovicích, pak byl v seznamech exjezuitů v Brně poznamenán jako „nemocný“. Díky péči své rodiny se vrátil zpět do Velkého Meziříčí, kde se stal zpovědníkem při zdejší kostele. Zemřel poslední den prvního měsíce

ce roku 1799. „Památku jezuitského misionáře nedokázala v proudu pokroku uchovat ani posmrtná nadace rodu Strčanovských ani podobizna zachycená synovcem. Sebevědomý svět konce 18. století úzkostlivé kněze nepotřeboval. Jemu lhostejní proto vymírali a upadali v zapomenutí.“ (s. 57)

Štindlova studie je příkladnou ukázkou biografie psané „srdcem“, hezky se čte, a tak ji lze doporučit i laickým zájemcům o historii a dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova zvláště. Kromě toho po prostudování užitých pramenů a literatury (kde nechybí ani fondy Muzea silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí) soudím, že po Martinu Štindlovi už těžko někdo objeví v našich archívech a knihovnách cokoliv nového o pateru Antonínu Strčanovském SJ.

Ivana Čornejová

Libuša Franková, Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov.

Prvá polovica 19. storočia,

ManaCon, Prešov 1999, 139 s., ISBN 80-85668-87-4

Collegium Statuum evangelicorum superioris Hungariae v Prešově vzniklo v roce 1667 z iniciativy především hornouherské nekatolické šlechty, představitelů královských měst, bohatých horních měst a třinácti měst spišských, přičemž pochopitelně velkou aktivitu prokazovala samotná evangelická církev ze „Zadunají“. Tato škola byla původně zamýšlena jako vysoké učení, aby evangelíci získali důstojnou opozici vůči katolickým univerzitám v Trnavě a především nedalekých Košicích. Z velkorysého projektu zbylo nakonec rozšířené desetitřídní gymnázium s filozofickými třídami a jedním ročníkem teologie. V nižších třídách se užívaly k výuce i Komenského příručky *Vestibulum a Ianua linguarum reserata*. Slibný úvodní rozkvět byl vážně narušen rekatolizačními opatřeními vídeňské vlády, která sice díky permanentnímu odporu uherských stavů nemohla být tak absolutní jako tomu bylo v českých nebo rakouských zemích, ale přesto byla činnost evangelických škol citelně oslabena. A tak prešovské „kolegium“ až do vydání tolerančního patentu živořilo, zatímco v jeho výstavbě budově sídlili do roku 1773 jezuité. Jeho sláva byla obnovena vždy jen na krátký čas uherských povstání: proto pak z vděčnosti přezvali Prešovští svou školu tu na Kolej Thökölyho, pak na Kolej Rákocziho.

Od počátku 19. věku se už evangelická škola mohla nerušeně rozvíjet, v roce 1804 se stala oficiálním Gymnáziem evangelické církve augšpurského vyznání potiského distriktu. V některých letech zde probíhaly také právní kurzy a studenti mohli získávat i částečné vyšší teologické vzdělání. Toto osmitřídní gymnázium přetrvalo v Prešově až do roku 1918 navštěvováno mládeží zejména z Šariše, Liptova, Spiše, Gemeru a Zemplína a sousedních žup dolnouherských. Výjimkou nebyli ani evangelicky orientovaní studenti ze vzdálenějších oblastí – např. Vojvodiny, Rumunska, nebo i Moravy a Čech. Ve dvacátých letech tu studovalo v průměru ve všech ročnících 200 studentů, na sklonku čtyřicátých let už jejich počet vzrostl na dvojnásobek.

Čtenáři se ve studii L. Frankové mohou seznámit také se školním řádem gymnázia v první polovině 19. století (samozřejmě podrobně i s obsahovou náplní studií). Možná

trochu udiví, že tehdejší prešovské disciplinární řády jakoby směřovaly spíše do předchozích staletí. Například studenti měli jen velmi omezený pohyb mimo město bez svolení a v roce 1831 byl nově zřízen karcer pro provinilce!

Přesto se však aktivity studentů neomezovaly pouze na výuku. V Prešově se záhy rozvíjí bohatý kulturní a spolkový život: zatímco nadnárodním pojátkem mezi studenty byla láska k hudbě, literární spolky už byly nacionálně vyhraněné. Jako první byla v Prešově založena maďarská knihovna a čtenářský spolek (Magyar Társaság), nedlouho poté i obdobně orientovaný Deutsches Verein, aby zanedlouho nezůstali pozadu ani posluchači slovenští, jejichž Slovenská společnost měla sehrát důležitou roli v národním obrození. Významný byl fakt, že spolek existoval při gymnáziu, protože slovenští vlastenci nesli těžce zejména tvrdě postupující maďarizaci ve školství.

Prešovská Slovenská společnost (rovněž vlastníci knihovnu) nebyla sice příliš četná – sdružovala jen zhruba dvě desítky zájemců, ovšem působily tu postupně osobnosti celonárodního významu, např. Jonáš Záborský, Michal Miloslav Hodža, Ján Chalupka či Ján Francisci.

Pečlivá kniha Libuše Frankové je založena na poměrně bohaté starší literatuře vytvořené historiky maďarskými i slovenskými, ovšem autorka k tomu připojuje i důkladnou znalost pramenů z archivu Matice slovenské v Martině a Státního oblastního archivu v Prešově. Studii lze doporučit všem zájemcům o dějiny školství (i po stránce metodické). Snad je jen možno vyslovit drobné posteskutí, že text je mnohdy až příliš hutný – menší odlehčení by dodalo zajímavým informacím více čtivosti.

Ivana Čornejová

Valentin Urfus, Právní dějiny na pražské právnické fakultě.

Jejich výuka od osvícenství do druhé světové války,

Memorabilia iuridica sv. 3, Praha 2000, 120 s.

Přední znalec právních dějin Valentin Urfus předkládá čtenáři precizní přehled výuky tohoto oboru na pražské juristické fakultě od tereziánských reforem do roku 1939, neboli od Karla Michala O'Lynche po Jana Kaprase. Urfusova kniha je koncipována velmi přehledně a bude jistě především sloužit jako učebnice pro studenty a doktorandy. Rozhodně však není pouhým usoustavněním notoricky známé látky, naopak je to původní vědecká studie, jež významným způsobem doplňuje a rozšiřuje příslušné pasáže v *Dějinách Univerzity Karlovy* (II.–IV. díl). Vedle odborného přínosu je nezanedbatelné, že text se dobře čte. Jindy „suché“ právní dějiny jsou zde vykládány s espritem a nechybí ani zasazení do širšího dějinného rámce, přitom snad každá stránka svědčí nejen o autorově hlubokém právním vzdělání, ale i o záviděníhodném obecně kulturním rozhledu.

Za pozornost stojí už úvodní pasáže, kde na nevelkém prostoru Urfus vysvětluje samu podstatu problematiky, zasvěceně hovoří o právních pramenech a dovozuje, „kdy se právo mění v dějiny“. Zrod právních dějin pak zákonitě klade do souvztáhnosti se vznikem hlavní z pomocných věd historických – diplomatiky. Tvrzení, že „*právněhistorické*

poznání může být nejen teoretickým, ale i vysoce praktickým výkonem, který má hluboký význam pro právní život“ (s. 18) dokládá na příkladu tzv. Lotharovské legendy. Podle ní se totiž říšský císař Lothar III., u nás známý spíše jako soupeř chrabrého knížete Soběslava I., zasloužil o návrat k římskému právu ve středověku. Recepce římského práva ve středověké Evropě se vskutku zhruba shodovala s dobou panování Lothara III. a důležitá je pak zejména skutečnost, jak římské právo obohatilo středověké právní myšlení a stalo se jedním ze základních oborů vyučovaných na juristických fakultách středověkých univerzit.

Výklad o výuce právních dějin v Praze otevírá vysvětlení funkce osvětské univerzity jako takové, postavení právních dějin v jejím rámci a odkazy na český právní patriotismus, jenž mj. patří i k předním Urfusovým badatelským námětům. Profesori právní historie jsou představováni v chronologické posloupnosti počínaje již zmíněným O'Lynchem po Josefa Veitha, jenž byl pro právní dějiny tím, co František Martin Pelcl pro dějiny české řeči a literatury.

Následující etapy ve vývoji studia a výuky právních dějin jsou už členěny tematicky. Tyto partie zahajuje přirozeně kapitola zasvěcená římskému právu, neboli, jak autor už v názvu tohoto oddílu uvádí: „*propedeutické cestě k právnímu myšlení*“ (s. 42). Urfus vyzdvihuje například úroveň učebnic římského práva v předbřeznovém Rakousku, podrobně se zabývá úlohou římského práva v rámci juristického vzdělávání podle reforem hraběte Lva Thuna po roce 1848 a celou tuto obsáhlou kapitolu uzavírá vysvětlením sporu mezi nazíráním na římské právo u Josefa Vančury a Otakara Sommera. Zatímco Vančuru hodnotí Urfus „*jako silnou a klidnou osobnost*“ (s. 73), Sommer, k němuž evidentně chová větší náklonnost, je pro něj „*dynamickou osobností*“ (s. 75). Sommer podle Urfusova náhledu pak výrazně ovlivnil i následující generaci právních historiků, kde vynikl znalecům univerzitních dějin dobře známý Miroslav Boháček.

Následující kapitolu věnuje autor právním dějinám národním, které jsou jako obor pochopitelně mladší než dějiny římského práva. Zde se pozornost čtenáře plně přenáší do poloviny 19. století, kdy se právní dějiny definitivně navrátily na juristickou fakultu a kdy v Praze působil odborník na slovo vzatý Johann Friedrich von Schulte, jenž na dlouhá léta „ztělesnil“ předmět německých právních dějin. Výklad o studiu českých právních dějin počíná Urfus u zakladatele oboru Jaromíra Čelakovského, syna patriota, vlasteneckého básníka i sběratele lidové poezie Františka Ladislava. Zde za zvláštní upozornění stojí Urfusův výklad Čelakovského pojetí poměru Čech k Říši, tedy problému, o němž Čelakovský oprávněně soudil, že přesahuje do přítomnosti (s. 87). Z mimouniverzitního dění autor vyzdvihuje pochopitelně Hermenegilda Jirečka, jenž „*přes opakované úsilí vysokoškolskou katedru nezískal*“ (s. 101), ale je u nás jistě neoddiskutovatelně považován za zakladatele oboru slovanských právních dějin. Ryze českým právním dějinám a právním dějinám zemí Koruny české se zcela novátorsky věnoval Jan Kapras. Podle Urfuse to byl právě on, kdo stvořil první (a dlouho užívanou) učebnici *Přehled právních dějin zemí České koruny*. Autor tu zcela správně a adekvátně odkrývá Kaprasovy zásluhy a zdůrazňuje pocty příslušející této rozsáhlé práci, která ostatně ani v naší současnosti nenalezla patřičnou inovaci.

Lze tedy jednoznačně uzavřít, že Urfusova práce je neobyčejně přínosná a jistě si najde široký okruh čtenářů. Škoda jen, že byla vydána v až neskutečně malém nákla-

du – 200 ks. Takový malý náklad, dle mého názoru, není výhodný ani z ekonomického hlediska a kromě toho vyložení poškozují dílo, jež by si zasloužilo hojnějšího rozšíření.

Ivana Čornejová

Gary B. Cohen: Němci v Praze 1861–1914,
Carolinum, Praha 2000, 314 s

Devatenáct let po americkém vydání – vychází nyní základní dílo Garyho Cohena *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861–1914* (Princeton University Press, 1981) česky v překladu Jany Mandlerové. Současně se objevilo na knižním trhu i dílo Cohena učitele Carla Schorského *Videň na přelomu století* (Brno 2000, 354 s.). Cohena kniha, jejíž původní vydání je v Praze jen v několika málo exemplářích, byla až dosud české vědecké obci jen málo známa. A přece k tolik diskutované problematice německé a židovské pražské komunity před sto lety a jejího přínosu evropské kultuře přináší právě to, co v článcích o ní často chybí – prověřená, „tvrdá“ sociální, demografická fakta.

Kniha vznikala v Praze při studijních pobytech autorových. První z nich začal v době studiu této problematiky jen málo příznivé, v roce 1972. Nicméně i tehdy našel Gary Cohen v Praze několik opěrných bodů, Archivu Univerzity Karlovy patřilo mezi nimi místo neposlední.

Čtenáře snad nejvíce udiví hloubka pramenného záběru zahraničního badatele, který musel překonávat paleografické i jazykové problémy. Cohen velkým úsilím zdolal překážky a studoval do hloubky primární prameny, zejména sčítací operáty pražských cenů v letech 1880–1910, spolkovou agendu v městském archivu pražském, archivu českého místodržitelství i v archivech centrálních úřadů ve Vídni. Prošel 75 kartonů z pozůstatosti Německého Kasína a materiály dalších pražských německých spolků stejně jako zápisy z jednání rady Židovské náboženské obce. Přitom se seznámil třeba i s literaturou k problematice, kterou jsme my, čeští historici podcenili, a zjistil, v kterých pražských kostelech se němčina užívala při bohoslužbách (s. 168).

Nalezl spolehlivé odpovědi na otázku, jaká část pražského obyvatelstva se pokládala ze Němce. V roce 1857 to byla jedna třetina, v roce 1910 již jen pouhých 7 procent mezi pětinasobně početnější městskou populací. Do detailů jsou tu rozebrány demografické a profesní struktury tří farností, kde žilo relativně nejvíce těch, kdo se hlásili ke svému německému – farnosti sv. Havla na Starém a sv. Jindřicha a Petra na Novém Městě. Tento výzkum otištěný ve 3. kapitole objasnil životní postavení vysokých a vyšších vrstev německé společnosti, zatímco 5. kapitola se věnuje nižším vrstvám pražské německé společnosti a jejich podílu na spolkovém životě Němců v Řemeslnickém spolku a ve spolcích tělovýchovných.

Stranou nemohly zůstat pražské německé vysoké školy, jejich studentstvo, jeho vlastní spolkový život i podíl na činnosti jiných, třeba tělovýchovných organizací. Vzorný poznámkový aparát ukazuje, že to byla především důsledně uplatňovaná prosopografic-

ká metoda, která Cohenovi umožnila vidět pod statistickými daty i složité individuální osudy a tak ve světle dobře uchovávaných dokumentů a bohatých svědectví o pražském životě vytvořit metodický model pro studium podobných procesů, které se odehrávaly na jiných místech v Evropě i ve světě v 19. a 20. století. Proto se kniha těší velké pozornosti v americké i západoevropské historické vědě.

Jan Havránek

Marie L. Neudorflová, České ženy v 19. století.
Úsilí a sny, úspěchy a zklamání na cestě k emancipaci,
Janua, Praha 1999, 446 s.

Dějiny žen jsou v posledních letech častým námětem historické vědy a také jedním z předmětů „gender studies“, oboru, který sice má již česká pracoviště, ale ještě ne český název.

U nás vyšla recenzovaná práce krátce po pozoruhodné knize Mileny Lenderové *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Jsou to však díla odlišná. Lenderová sleduje osudy žen, Neudorflovou zajímá aktivita veřejně činných žen, směřující k rovnoprávnosti žen s muži ve vzdělávání a kultuře a poté i v hospodářském a politickém životě. Na prvním místě stálo jejich vědomí vlastní důstojnosti. Usilovaly o to, aby byly v profesním životě, kde se postupně prosazovaly, respektovány svými mužskými kolegy. Neudorflová v řadě biografických skic popisuje aktivitu prvních průkopnic emancipace v české společnosti

Kniha vychází z tradiční biografické literatury, má však i objevené kapitoly, které jsou opřeny o soukromé pozůstatosti uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví na Starých Hradech. Čtenáře nejvíce zaujmou poznatky získané z korespondence Terezy Novákové s jejím synem Arne Novákem. V druhé polovině díla poskytly autorce příspěvky v ženských časopisech mnoho cenných informací, které by však potřebovaly kritičtější odstup tam, kde se spolu s informacemi přebírá i přílišné moralizování agitačních článků.

První českou literárně aktivní ženou byla Magdalena Dobromila Rettigová, autorka knihy *Domácí kuchařka aneb Pojednání o masitých a postních pokrmech pro dcery české a moravské*, kterou vydal v Hradci Králové Jan Hostivít Pospíšil roku 1826. Kuchařka snadno našla čtenářky, protože většina českých žen již tehdy číst uměla a četla. Díky tomu vyšlo celkem 36 českých a 10 německých vydání této knihy. Čtyři česká a čtyři německá vydání vyšla ještě za autorčina života (zemřela roku 1846).

Následuje biogram Boženy Němcové zaměřený na její veřejnou aktivitu a popis úsilí Riegrovy ženy a jeho dcer při vzniku prvního českého salonu. Kniha se opírá i o literaturu z posledních let. Shodně se Zdeňkem Šollem doceneňuje i Neudorflová úlohu Vojty Náprstka a Amerického klubu dam. Pojednání o Anně Fingerhutové a Pepičce Náprstkové se opírá o to, co nedávno publikovala Milena Secká.

Značná pozornost je věnována ženským výrobním spolkům, podílu Karoliny Světlé a Elišky Krásnohorské na jejich vzniku a také Vyšší dívčí škole. Škoda, že se jen málo dovídáme o školách, které skýtaly nejvyšší vzdělání ženám v poslední třetině 19. stole-

tí, o učitelských ústavech. Již tradičně – a právem – se nemalé pozornosti těší dívčí gymnázium Minerva a první kroky jejích absolventek jako mimořádných studentek na filozofické a lékařské fakultě od poloviny let devadesátých a jako řádných od přelomu století. Díky vysokoškolskému vzdělání se mezi společenskou elitu propracovaly české ženy sice mezi prvními v Evropě, nicméně k tomu docházelo až od počátku 20. století. Trnitou cestu za uplatněním první české lékařky Anny Bayerové, která dosáhla doktorátu již v osmdesátých letech ve Švýcarsku, sleduje Neudorflová podrobně a srovnává ji s těžkým, ale přece jen úspěšným životním zápasem Anny Honzákové, první ženy, která získala lékařský diplom v Praze. Další lékařky je následovaly – k roku 1905 se zde již uvádějí jména sedmi českých lékařek.

To již byla doba, kdy sílil vliv ženských organizací a zvláště časopisů. Píše se zde nejvíce o tom, jak *Ženské listy* a *Ženský obzor* pojednávaly o společenském postavení žen, o otázkách náboženských, jak informovaly o ženském hnutí – nelze však zapomínat na to, že ženská žurnalistika nemohla existovat bez článků o věcech, které zajímaly ženy ve všedním životě – vaření, šití, výchova dětí – a bez části zábavné.

Literární práce Terezy Novákové, vlastně ústřední postavy této knihy, byla těsně spjata s jejím veřejným působením. Tak se dostáváme k stránkám věnovaným Ženskému klubu českému, časopisu *Ženský svět* a jeho redaktorce Pavle Maternové a posléze také k rozporům v silicím emancipačním hnutí. Emancipace se projevila i rostoucí účastí žen na cvičení v Sokole. V roce 1898 vystoupilo na veřejném cvičení poprvé 250 žen, na 5. sletu v roce 1907 jich cvičilo již 2400.

Ženské časopisy byly pro autorku hlavním zdrojem poznatků také o rostoucím zájmu žen o politiku. Božena Viková-Kunětická, která byla 13. prosince 1912 zvolena poslankyní zemského sněmu, se netěší jejím zvláštním sympatiím. S pochopením sleduje činnost politicky aktivních učitelek: Františky Plamínkové, Marie Tůmové, Pavly Moudré, Vilmy Sokolové-Seidlové a zvláště Karly Máchové, sociální demokratky. Ta však nebyla jediná v dělnické straně, která s heslem politických práv pro ženy vystoupila již v devadesátých letech a od roku 1897 v Praze vydávala *Ženský list*. Díky pečlivé excerpci časopisů nalezla Neudorflová i svědectví o schůzích služebných, které organizovali sociální demokraté k pozvednutí sebevědomí těchto ponížených žen.

Knihy si všímá styků českého ženského hnutí s ženskými organizacemi jiných národů, zejména slovanských, i toho, jak od počátku pomáhalo prvním aktivistkám slovenského feminismu. Cenné jsou poznatky o ženském hnutí v Německu i jinde v Evropě a také ve Spojených státech. Nejvíce uspěly ženy ve Finsku, kde již roku 1905 získaly volební právo. Také tyto informace autorka získala důkladnou excerpcí zpráv ze ženských časopisů.

Bohatstvím svědectví, zápalem pro věc ženské emancipace a v neposlední řadě i šíří dobového záběru se tato kniha zařadila mezi základní publikace k českým ženským dějinám.

Jan Havránek

Šárka Bumbová: Vyprávění o rodu Fričů,
(*Scripta astronomica 8*), Praha 1999, 185 s.

Bylo koho vzpomínat a co oslavovat na sklonku roku 1998. Šlo o událost neobyčejnou. Před sedmdesáti lety sedmašedesátiletý Josef Frič, syn básníka a revolucionáře Josefa Václava Friče, spolutvůrce a majitel „továrny na přesné stroje měřicí“, který se po smrti bratrově podepisoval Josef Jan, adresoval v den desátého výročí československé samostatnosti rektoru Univerzity Karlovy dopis, že se „rozhodl uskutečnit své dávné předsevzetí věnovati svoji soukromou hvězdárnu u Ondřejova s příslušnými budovami, stroji a pozemky naší české universitě Karlově.“

Byla to událost ojedinělá, kdy český podnikatel obdaroval univerzitu. Při té příležitosti sestavila Šárka Bumbová kroniku rodu Fričova, přední to rodiny českých vzdělanců, jejíž zakladatel jako právník mezi prvními přednášel na univerzitě česky v roce 1848. V dalších generacích nacházíme univerzitní učitele stejně jako básníky. Hvězdárna byla dílem těch dvou bratrů, kteří se věnovali s úspěchem výrobě vědeckých přístrojů a vybudovali nevelkou továrnu, chloubu české jemné mechaniky. Jim všem věnovala autorka svou knihu, shromáždila svědectví pamětníků i mnohé písemné doklady, nejednou přetištěné v xeroxových kopiích, portréty i snímky budov, a vypsala tak pozoruhodnou kroniku rodu, který vyplnil jednu z nejpozoruhodnějších stránek v dějinách českých měšťanských vzdělanců. Najdeme zde rodokmen předků advokáta Josefa Friče a také pěti generací Josefů Fričů, jak se vždy jmenovali nejstarší synové.

Knihy není jen oslavou publikací, je také vypsáním života jednoho rodu ve dvou stoletích s vyprávěním o dnech úspěšných i nuzných, s plánky Prahy a Vinohrad se zakreslenými místy, kde Fričové bydleli a kde byly jejich dílny. Díky tomu je kniha Šárky Bumbové přes různorodost stylu a metod, jimiž byly vysledovány a vypsány osudy jednotlivých generací, pozoruhodným a cenným dokladem z dějin všedních dní i kulturní aktivity české elity v 19. a 20. století.

Jan Havránek

Minulost, současnost a budoucnost gymnaziálního vzdělání.

Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 5,

Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně, Semily 2000, 256 s.

V souvislosti s oslavami 375. výročí jičínského gymnázia vznikl vedle níže anotovaného *Almanachu* i sborník z konference, která se věnovala problematice rozvoje středního školství od 17. do 20. století. Sborník přinášející krom přednesených referátů i příspěvky, které na konferenci z různých důvodů zaznít nemohly, je členěn na tři oddíly.

První shromažďuje příspěvky, které se dotýkají poněkud obecněji vývoje školství u nás. V období pobělohorském bylo prakticky veškeré střední školství v rukou dvou řádů – jezuitů a piaristů. Vzdělávacímu systému dominujícího Tovaryšstva Ježíšova se věnovala I. Čornejová. Konkrétní příklad působení jezuitské didaktiky přináší příspěvek M. Cetwiňského, který na polských erbovnících ukázal vztahy mezi školou zdůrazňova-

nou antickou dějepřpravou a vznikem erbových pověstí sahajících až k hrdinům. Rozvoji piaristického školství, které se u nás prosazovalo obtížněji než jezuitské, se věnoval V. Bartůšek.

Tereziánské a josefínské reformy zdůrazňovaly nejen elementární vzdělání, ale také se snažily o unifikaci celého školského systému monarchie. Právě na toto úsilí, zejména v Uhrách, se zaměřila E. Kowalská.

Koncept výuky zaměřený především na osvojení si latiny tak, jak jej známe z jezuitského i piaristického školství, přežil v mírných obměnách Tovaryšstvo o více než půl století. Větší průlom do školského systému znamenaly až Exner-Bonitzovy reformy (1848–1850), které zavedly systém specializovaných učitelů jednotlivých předmětů a uvedly do gymnaziální výuky vedle stávající matematiky i přírodopis a fyziku, a tak posunuly profil škol od čistě klasického vzdělání k modelu spojujícímu filologické a matematicko-přírodovědné vzdělání. Reforem i jejich významu pro školský systém monarchie do konce století se dotkl ve svém příspěvku Martin Svatoš. Rozvinuté střední a vyšší školství však bylo určeno převážně chlapcům, dívky musely o přístup ke srovnatelnému vzdělání, jak ukazuje příspěvek M. Lenderové, bojovat po celé devatenácté století.

Článek J. Havránka přináší nejen typologii středního školství našich zemí, ale i úvahy o uplatnění a úloze absolventů těchto škol v životě české společnosti. Zdrojem konkrétních údajů o profesní dráze maturantů, rodišti a sociálním původu studentstva byly autorovy výroční správy jičínského gymnázia.

Změnám v organizaci středního školství co do typu škol i náplně maturitních zkoušek, které přinesla školská reforma 1908 a její postupná realizace, se věnovala J. Klímová. Podobu meziválečného gymnaziálního a reálného školství představil F. Morkeš. Období po druhé světové válce jsou věnovány dva příspěvky. J. Hanzal si všiml osobnosti Z. Nejedlého a ve středu pozornosti R. Váňové stála velká reforma školského systému z roku 1978, nám všem důvěrně známá jako tzv. „nová koncepce“.

Ve druhé části sborníku najde čtenář příspěvky věnované jednotlivým vzdělávacím ústavům. Pro starší období se autoři zaměřili především na jezuitská a piaristická gymnázia. Doba formování jezuitského školského systému je reprezentována příspěvkem M. Antoniewiczze, který shrnuje badatelské výsledky jezuitských historiků o počátcích akademie ve Vilně, jež vyvrcholily prvním svazkem (1984) monumentálního díla L. Piechnika S.I. o dějinách zmíněné akademie. Konec období předbělohorského a nástup protireformace po bitvě na Bílé hoře můžeme sledovat na příkladu koleje a gymnázia jindřichohradeckého, o jehož založení, působení i významných žácích nás informuje M. Novotný. Úloze jezuitského gymnázia v životě města, tentokrát královského města Hradec Králové, se ve svém krátkém příspěvku věnoval J. Němeček.

Zatímco jezuitské školy zaznamenávaly před polovinou 18. století stagnaci, kterou jen obtížně překonávaly, piaristické školství nabývalo na významu, což se projevovalo neustálým narůstáním počtu jeho ústavů. Tak bylo roku 1762 po dlouhých jednáních otevřeno i gymnázium v Českých Budějovicích, o jehož rozvoji do roku 1800 informuje L. Jandová. Významné změny postihly i starší školské ústavy. Tak se po necelých sto letech piaristické gymnázium rozloučilo se svým sídlem v Kosmonosech a přestěhovalo se do Mladé Boleslavi. Příčina a důsledky tohoto přesídlení pro školu i město, které o gymnázium projevovalo eminentní zájem, popsal ve svém příspěvku K. Herčík.

Ve vzdělávacím systému měly svůj význam i školy vedené řády, pro které nebylo školské působení hlavním posláním. Takovým bylo i benediktinské gymnázium v Broumově, které prostřednictvím příspěvku P. Sukové zastihujeme v době řady významných změn. Léta 1775–1810, kterým se autorka věnuje, totiž přinesla vedle ustálení počtu tříd na pěti (1778) i ustavení školy jako veřejné (1779) či zavedení školného (1784/85).

Druhá polovina devatenáctého století znamenala pro řadu gymnázií dobu neobyčejně plodnou. Reprezentantem školy, v jejichž zdech působila celá řada významných osobností, bylo i postátněné, původně piaristické gymnázium v Litomyšli. Za všechny jeho slavné profesory můžeme spolu s J. Růžičkou jmenovat například J. Voborníka.

Pochopitelně největší pozornost je věnována hostitelskému jičínskému gymnáziu. Řadu čtyř příspěvků zahajuje článek M. Novotné, která představuje život jičínských studentů druhé poloviny 19. století mimo školní lavice. Hlavním pramenem byly autorce deníky jičínského a později pražského studenta Jana Kovářika, který se stal také podle jejich slov „hrdinou“ jejího poutavého pohledu do „hlubin študákovy duše“.

Role jičínského gymnázia, resp. některých členů jeho profesorského sboru v procesu národního uvědomování v první polovině 19. století se dotkl K. Rýdl. Zatímco zanícený propagátor českého jazyka F. Ších či ochotnický divadelník K. S. Macháček spojili s Jičínem vrchol své profesní kariéry, pro A. Lindnera bylo zdejší gymnázium místem trpké zkušenosti na samém počátku učitelského působení. Připomenutí některých osudů tohoto pozdějšího budovatele proslulého pedagogického semináře na české univerzitě se ujal J. Cach. Skupinu příspěvků věnovaných jičínskému gymnáziu uzavírá článek K. Štefka dotýkající se důsledků školské reformy roku 1953, která přeměnila zdejší gymnázium na jedenáctiletou školu a výrazně omezila podíl humanitních předmětů ve výuce.

Třetí část sborníku zachycuje blok konferenčního jednání, který byl věnován současným problémům v praxi středního školství a pohledům do budoucnosti gymnaziálního vzdělání.

Kateřina Bobková

Jičínské gymnázium 1624–1999. Almanach k 375. výročí založení, Eva Bílková, Vladimír Carda, Jan K. Čelíš (redaktoři), Jičín 1999, 304 s.

Jičínské gymnázium, které v roce 1999 oslavilo 375. výročí od svého založení, patří k našim nejstarším středním školám svého druhu. Škola prošla v průběhu let řadou proměn, ať již vzpomeneš nesčetné změny názvu a učebních osnov v posledních šedesáti letech, přestěhování do nové budovy či střídání hlavních vyučovacích jazyků, kdy převládající latinu jezuitské školy nahradila nejprve němčina a posléze čeština, která však v letech okupace musela, naštěstí jen na krátko, ustoupit opět němčině.

„Své“ 375. výročí oslavilo jičínské gymnázium mj. *Almanachem*. V jeho obsahu rozděleném na pět oddílů najdeme celkem 61 příspěvků nejrůznějšího charakteru: drobné historické studie, dopisy i reprodukováná díla výtvarná, ale zejména více či méně literárně zpracované vzpomínky studentů a učitelů všech generací. Ty nejstarší znovuožily péčí dr. Evy Bílkové, která je vybrala z fondů Literárního archivu Památníku národního písemnictví.

První část zahajují dvě stati týkající se nejstarších dějin středního školství ve městě. I. Čornejová shrnuje a upřesňuje poznatky o založení a rozvoji jičínského jezuitského gymnázia a semináře. J. Wagner podává stručný přehled stavebního vývoje školského a kolejního komplexu, který během působení Tovaryšstva Ježíšova ve městě vznikl. Snažení města a jeho představitelů o obnovu gymnázia, které přežilo zrušení jezuitského řádu jen o čtyři roky, trvalo plných 20 let. Právě tomuto úsilí a bouřlivému rozvoji školy v 19. století, který vyvrcholil postavením nové gymnaziální budovy za ředitelování F. Lepaře, klasického filologa dodnes ctěného zejména jako autora starořeckých slovníků, jehož jméno dnešní ústav nese, věnoval svůj příspěvek současný profesor gymnázia Miloš Chlumský. Oddíl věnovaný nejstarším dějinám školy je doplněn úryvky ze vzpomínek, deníků a korespondence, které se vztahují k životu gymnázia kolem poloviny minulého století.

Období mladšímu, tedy do vzniku Československé republiky, je věnován další oddíl. S mohutným rozvojem středního školství v Jičíně, kde postupně začalo úspěšně působit nejen gymnázium, ale i reálka a učitelství, seznamuje V. Úlehla. Vzpomínky tehdejších studentů A. Menšíka, A. Volfa, A. Fingerlanda a F. Kuthana, které dobře odrážejí různý pohled a založení svých autorů, nabízejí čtenáři poměrně živý obraz gymnázia a jeho profesorů. V posledním příspěvku tohoto oddílu se Martina Skřivánková věnuje rozvoji gymnázia mezi léty 1918 a 1945.

Třetí část je věnována profesorům a studentům jičínského gymnázia v období jeho rozkvětu za první republiky a tísnivým létům okupace a druhé světové války. První dva příspěvky hovoří o stavbě a poslání tzv. Studentského domu, který byl zásluhou města vybudován v roce 1923 a sloužil zejména žákům dojíždějícím z obcí v okolí města. Na dalších stranách vzpomínají dosud žijící abiturienti na svá studentská léta, profesory i další aktivity, které byly s činností školy institucionálně či personálně spojeny (ochotnické divadlo, orchestr, sborový zpěv). Mezi příspěvky najdeme texty kratinké – vzpomínka Miloše Berana na návštěvu nacistického inspektora Wernera – i rozsáhlejší – výklad bratří Bosáků o pěstování tělesné výchovy na gymnáziu pod vedením F. Kříhy, jehož chvalořečí zmíněné řádky jsou. Všechny vzpomínky ale spojuje velká úcta k profesorům a úsměvnost i přesto, že většinu pamětníků zastihla za studií válka.

Čtvrtou část almanachu zaměřenou na více než půlstoleté období po druhé světové válce uvozuje Vlasta Horčíčková stručným přehledem nejdůležitějších událostí ve vývoji gymnázia. O tom, jak jiný je obraz školy ve světle předpisů či bouřlivých změn školního systému a osnov na jedné straně a vzpomínek studentů na straně druhé, se můžeme přesvědčit četbou dalších příspěvků. Abiturienti jičínského gymnázia, dnes významní odborníci svého oboru, píší převážně o svých profesorech, ale také o celkové atmosféře na škole, školních brigádách i mimoškolních aktivitách. Každá z drobných statí je jiná, každá je jistě výmluvným obrazem svého autora. Spisovatel Stanislav Rudolf se tak vrací ke svým spisovatelským začátkům a konfrontaci svých prací s míněním učitelů. Historička Marie Neudorfllová věnuje svou vzpomínku profesorce dějepisu Loudové a její schopnosti zaujmout a dobře vykládat dějiny i v padesátých letech. Čtenáře pobaví úsměvné historky ze školního života (R. Novotný), ukázky „žakovského básnění“ (Častuška) anebo pár řádek ze zápisníku pečlivě shromažďujícího ty „nejlepší“ výroky studentů i profesorů. Poslední příspěvky se vztahují k době jen

nedávno minulé. Dojemně něžná je vzpomínka Vladislavy Matějkové na prof. Zdenu Kaskovou. Zrod a práci studentského časopisu na konci osmdesátých let popisuje nejmladší z příspěvatelů Jan Bílek. Závěrečné slovo patří samozřejmě stávajícímu řediteli školy Vladimíru Cardovi, který skromně hodnotí úspěchy při zvelebování školy v letech jen nedávno minulých a nastiňuje své představy o podobě gymnázia v příštím tisíciletí.

Poslední část *Almanachu* tvoří přehledy profesorů a abiturientů školy od roku 1918 až do současnosti.

Kateřina Bobková

Ivan Savický, Osudová setkání. Češi v Rusku a Rusové v Čechách 1914–1938, Academia, Praha 1999, 271 s.

Aktivita dvou početných emigrantských skupin na území obývaném druhým národem, nejprve československých legionářů v Rusku v letech 1914–1920 a poté ruské emigrace v Čechách v následujících dvou desetiletích, je námětem pozoruhodné knihy. Autor vypráví na základě svých širokých a hlubokých znalostí pramenů i literatury (škoda, že v knize není bibliografický soupis alespoň hlavních prací) o osudech Čechů v Rusku za války světové a občanské. Legie a jejich aktivita jsou pochopitelně v centru jeho pozornosti, zvláště ono údobí „od 25. května do 18. listopadu 1918, kdy se mohlo zdát, že několik desítek tisíc odhodlaných Čechů a Slováků změní běh světových dějin na několik příštích desetiletí“ (s. 9) Čtenář nemůže očekávat nová fakta o událostech již tolikrát historiky probraných, nalézá však něco cennějšího – konfrontaci pohledů z obou stran, přičemž pro českého čtenáře jsou cenné údaje o tom, jak nenávidně pohlíželi sibiřští – a nejen sibiřští – protibolševičtí Rusové na legie poté, co Kolčak svrhl v Omsku legionáři podporovanou demokratickou vládu a legie, armáda nyní již samostatného Československa, si zvolily svou vlastní cestu. Savický píše o tom, jak Masarykovo tokijské memorandum z 10. dubna 1918 podávalo nejzasvěcenější rozbor situace v Rusku, nebylo však doceněno Dohodou. Škoda jen, že jej Savický nepřetiskl, a tak čtenář si musí toto memorandum hledat ve *Světové revoluci*, která se, bohužel, v posledním desetiletí nedočkala reedice.

Je-li první polovina Savického knihy pro českého čtenáře nová pohledem na věci známé, pak v její druhé polovině nalezneme řadu věcí neznámých o ruské emigraci v Čechách a postoji Čechů k ní. Text je prokládán zasvěcenými sociologickými úvahami o emigraci a imigraci. Snad nejpozoruhodnější je tu oněch 45 stran věnovaných Praze jako „Ruskému Oxfordu“ dvacátých let, kdy Praha se stala mezi čtyřmi hlavními centry ruské emigrace – další byla v Charbinu, Bělehradu a nejprvnější ze všech v Paříži – centrem vzdělávání emigrantského dorostu, především pak centrem ruského emigrantského vysokoškolského studentstva. Největší zásluhy tu připisuje Masarykovi a hlavní pozornost věnuje šesti ruským školám vysokoškolského a pomaturitního studia, které tehdy v Praze působily. Nejdůležitější byla Ruská právnická fakulta a Ruský pedagogický ústav J. A. Komenského.

Iniciativa k masovému přílivu studentů přišla 3. srpna 1921, kdy ministerstvo zahraničí oznámilo do Cařihradu, že Praha odtud přijme 800 ruských studentů. Krátce poté sem přicestovali v organizované skupině, byli to většinou veteráni z Wrangelovy armády. K 1. lednu 1922 podporovalo Československo prostřednictvím Komitétu pro umožnění studia ruských studentů v ČSR stipendii 1319 studentů, o rok později 2435 a k 1. lednu 1924 už 3245. Údaje uvedené ve 4. svazku *Dějin Univerzity Karlovy* ukazují na to, že příliv studentů z území bývalého Ruska začal již o něco dříve – již do zimního semestru 1921/22 se na Karlovu univerzitu zapsalo 874 studentů, kteří uváděli národnost ruskou nebo ukrajinskou. O dva roky později tvořili Rusové a Ukrajinci již 15 % studentů této univerzity a jejich podíl na technice byl ještě větší. Velkorysá akce trvala až do roku 1928 a studium, zejména na ruských školách, bylo zaměřeno na výchovu inteligence pro budoucí Rusko. Avšak jejich naděje na návrat do Ruska byla rok od roku menší. Ruské školy v Praze, na které „určitě 90 %, ne-li více poskytovalo Československo ze státních a veřejných prostředků“ (s. 218), ukončilo přibližně tři tisíce absolventů, jak uvádí Savický. K nim bude třeba přičíst i několik set absolventů škol českých.

„Ruský Oxford“ byl také střediskem ruských vysokoškolských profesorů, v roce 1924 jich zde bylo evidováno 147, mezi nimi byli i učenci světové pověsti. Tehdy zde působily i ruské vědecké ústavy a formovaly se zde vědecké koncepce. Nejvýznamnější byla euroasiatská. Emigranti se spolu s Čechy – a někdy i Němci – podíleli v mnoha oblastech vědeckého života, významně i na Pražském lingvistickém kroužku. Přinesli nemalý vklad do duchovního prostředí meziválečné Prahy, města evropského.

Jan Havránek

Dvě knihy o 17. listopadu 1939:

Tomáš Pasák, 17. listopad 1939 a Univerzita Karlova, Karolinum, Praha 1997, 207 s.

Jozef Leikert, Čierny piatok sedemnásteho novembra, Veda, Bratislava 2000, 454 s.

Dva roky po smrti Tomáše Pasáka (zemřel 28. 10. 1995), který valnou část svého rozsáhlého životního díla věnoval osudům Čechů pod nacistickou nadvládou v letech 1939–1945 a svým korektním pohledem na chování domácí politické reprezentace představované Emilem Háchou, Aloisem Eliášem a Jiřím Havelkou uváděl od šedesátých let v nepřičetný hněv Václava Krále a zlobil i jiné stranické ideology, vyšlo jeho souhrnné vypsání příčin a průběhu osudného zákroku nacistických úřadů proti českým vysokoškolákům.

Tomáš Pasák mohl navázat na řadu svých brožur a článků k výročí 17. listopadu. Po vypsání základních dat o stavu Univerzity Karlovy, jejího studentstva a jeho organizací v letech 1938 a 1939 vypisuje v druhé kapitole podrobně průběh demonstrací dne 28. října 1939 v Praze včetně jmen všech jejich zraněných a hospitalizovaných účastníků. Osobnosti Jana Opletala, jeho životu a aktivitě v samosprávě Hlávkovy koleje, zranění a posledním dvěma týdny v nemocnici je věnována následující kapitola. O dů-

kladný výzkum hlášení protektorátní i říšské policie je opřeno vypsání manifestačního Opletalova pohřbu dne 15. listopadu. Po jednání dne 16. listopadu u Hitlera, kde bylo o zákroku proti českým vysokoškolákům rozhodnuto, následovalo zatýkání studentských předáků, jehož popis je doplněn i podrobnou lidskou i politickou charakteristikou každého z devíti, ve starší literatuře povětšinou anonymních, popravených. Kapitola o ohlasu události osudného dne přináší cenné poznatky o reakcích v kruzích protektorátní vlády i podzemních odbojových organizací, nicméně pro nedostatek dokladů nemůže vykreslit zdrcující dopad zákroku proti studentům na psychiku českého národa včetně těch, kteří předtím byli ochotni přijímat protektorát jako existenční alternativu. Poslední kapitola se věnuje jak pobytu studentů v koncentračním táboře, tak zejména snahám Emila Háchy o jejich návrat a postupnému propouštění studentů z tábora.

Jsou-li základem Pasákovy knihy jeho archivní výzkumy, je pracovní postup Jozefa Leikerta odlišný. Tento autor zná literaturu, ale svůj obraz doby a události staví na trpělivém výslechu svědků a reprodukovaní jejich svědectví. Dosvědčuje to na konci knihy uveřejněný soupis: „*Pri písani som sa opieral predovšetkým o výpovede týchto priamych účastníkov*“, který obsahuje 156 jmen, mezi nimi i jméno Tomáše Pasáka. Kniha je vlastně mírně rozšířeným a přepracovaným druhým vydáním svazků: *Ráno přišla noc* (1989), *A den se vrátil* (1993, 1994), které vyšly jak ve slovenském originálu tak i v českém překladu.

Právě lidská stránka je ve středu autorovy pozornosti již tam, kde popisuje pohřb Václava Sedláčka, dětství a gymnaziální léta Jana Opletala, zatýkání popravených studentů v jejich bytech nebo jak události prožívali jejich rodiče. Dvě třetiny knihy jsou věnovány osudům studentů v koncentračních táborech, přičemž se dovídáme mnoho i o uvězněných studentech z Brna a z Příbrami. Apely, otrokářská práce a hlad na straně jedné a setkávání se zajímavými spoluvězni, kulturní aktivita a neúnavná snaha blízkých na svobodě vězňům pomáhat na straně druhé – to naplňuje mnoho stránek, které výstižně vykreslují život za ostnatými dráty v Německu, jak se uchoval v paměti těch, kteří lágry prošli. Podrobně jsou vypsány rozličné cesty, kterými se studenti, kteří unikli zatčení, dostávali do Československé armády ve Francii a v Británii. Mnohé se dovídáme i o promociích československých studentů v Oxfordu dne 27. 2. 1943, 24. 7. 1943 a 22. 7. 1944. Také úsilí československých studentů v Británii o založení mezinárodní protifašistické studentské organizace je vypsáno dosti podrobně a popis je doveden až k mezinárodnímu studentskému kongresu v Praze dne 17. listopadu 1945, jehož atmosféru však již vytvářela nová, nastupující generace českých vysokoškoláků.

Svědectví účastníků jsou bezpochyby jednostranná; o tom, kde a jak se rozhodovalo o jejich osudech, věděli jen málo, ale právě vypsání motivace statečných činů i zachycení mizejícího obrazu těžkých vězeňských dnů českých studentů bylo úkolem, který chtěl Jozef Leikert splnit – a udělal to velmi dobře. Jsme mu za to vděční.

Jan Havránek

II. setkání archivářů vysokých škol ČR. Sborník referátů, Veterinární a farmaceutická univerzita, Brno 2000, 80 str.

Také druhé setkání archivářů vysokých škol České republiky bylo iniciováno brněnskou Veterinární a farmaceutickou univerzitou. Konalo se ve dnech 28.–29. května 1999 v aule fakulty a anotovaný sborník předkládá veřejnosti, i díky Grantové agentuře Univerzity Karlovy (č. grantu 349/1999), všechna přednesená sdělení. Jak v úvodu ke sborníku uvedla za pořádající Veterinární a farmaceutickou univerzitu Mgr. Eva Peterková, pětapadesátileté jubileum ukončení druhé světové války určilo téma zasedání. Tím bylo uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939 německou okupační mocí a následné válečné období.

17. listopad 1939 a studium československých mediků za II. světové války ve Velké Británii (s. 65–74) je námětem příspěvku Františka Dohnala. V úvodu po právu zdůraznil, že odkaz 17. listopadu a jeho mezinárodní uznání je výsledek houževnaté organizační práce a diplomatické aktivity našich vysokoškoláků, působících v československé zahraniční vojenské jednotce ve Velké Británii. Při líčení pražských událostí 28. října 1939 a demonstrativní účasti při pohřbu Jana Opletala 15. listopadu, jež dramatické situaci uzavření českých vysokých škol předcházely, neopouští tradovanou verzi o železničním transportu ostatků Jana Opletala z Masarykova nádraží na Moravu. Studenti však z obavy, aby se Němci rakve se zesnulým Opletalem nezmocnili, přemluvili šoféra pohřebního vozu, který pak jel přímo do místa Opletalova pohřbu, do Lhoty u Nákla, a vlakem kromě smutečních hostů Opletalovy rodiny cestovaly na Moravu pouze kytice a věnce. Ale to není v Dohnalově referátu podstatné. Tím je informace o skutečnosti, že po ukončení války pět lékařek a 39 československých lékařů mělo diplomy o ukončení lékařského studia ve Velké Británii, které nemusely být v Československu nostrifikovány. Na jaře 1941 totiž britské univerzity po předběžném jednání na úrovni vlád nabídky možnost dostudování čs. medikům, kteří byli v posledních semestrech, a ti pak byli promováni dle zvyklostí Karlovy univerzity. Referát vychází podstatným způsobem z rozhovoru, který měl autor s oxfordskými válečnými doktorandy, Vladimírem Pekárkem a s čelným studentským aktivistou v roce 1940 obnoveného Ústředního svazu československého studentstva ve Velké Británii, Karlem Macháčkem v září 1998, a z Macháčkovy nepublikované přednášky, proslovené u příležitosti 60. výročí uzavření českých vysokých škol.

Ostatní sdělení vycházela z dokonale znalosti písemností, deponovaných v jednotlivých domácích archivech. To bylo více méně i smyslem konaného setkání. Milada Sekyrková referovala o *Německé Vysoké škole zemědělské v Děčíně-Libverdě za 2. světové války a její písemné pozůstalosti, uložené v Archivu ČVUT v Praze* (s. 12–19), Jindra Biolková pojednávala o uzavření české vysoké školy v Příbrami, o ztrátách na lidských životech, které školu tak bolestně postihly a o utlumení výzkumu v montánních vědách v příspěvku *Vysoká škola báňská v Příbrami v období nacistické okupace* (s. 5–11).

Karlova univerzita v letech 1938–1945 v dokumentech Archiv UK (s. 20–37) je název sdělení Blanky Zilynské. Známost existence fondu jednotlivých fakult Univerzity Karlovy, akademického senátu, rigorosních protokolů a doktorských matrik do uzavření českých vysokých škol se mezi badateli všeobecně předpokládá, a proto B. Zilynská upozornila konkrétně na fond Zkušební komise pro gymnázia a na fond Německé uni-

verzity a Všestudentského archivu, které jsou v Archivu UK deponovány a obsahují cenná svědectví ke sledovanému období.

Spisy lékařské fakulty Univerzity Karlovy obsahují svazek příspěvů přednostů českých klinik a ústavů, adresovaných na přelomu let 1939/1940 dvěma německým profesorům, anatomu Otto Grosserovi a dermatovenerologu Rudolfu Bezenému (Greiplovi), pověřeným komisařům, kteří měli dohlížet na dodržování zákazu pedagogické činnosti uzavřené české lékařské fakulty. Tento spisový materiál lékařské fakulty a dokonalá znalost fondu Německé univerzity z válečného období umožnily P. Svobodnému v referátu *Němečtí komisaři pro českou lékařskou fakultu po 17. listopadu 1939* (s. 52–64) dojít ke zjištění, že české kliniky v Praze až do počátku roku 1943 lze považovat „za jedny z mála legálně existujících akademických pracovišť uzavřené Univerzity Karlovy“.

Také brněnská „veterina“ sedmáctým listopadem 1939 musela zastavit svou činnost. Budova byla obsazena Němci, Spolek veterinárních mediků byl rozpuštěn a majetek spolku zabaven, profesori dostali „dovolenou s čekatelným“ a asistenti odešli do praxe. Pouze na klinikách, které se staly veterinární nemocnicí, jež sloužila vojenským i praktickým civilním účelům, probíhal jakžtakž normální život. Tato tematika byla obsahem vystoupení E. Peterkové *Protektorát na Vysoké škole veterinární v Brně* (s. 75–80).

V období první republiky rozvíjelo na území Československé republiky školskou činnost i několik ukrajinských vysokých škol. *Ukrajinský technicko-hospodářský institut v Poděbradech za druhé světové války* (s. 38–51) je zajímavým námětem významného specialisty na ukrajinskou problematiku B. Zilynského. Od června 1935 byl totiž institut samostatnou soukromou školou, vlastněnou a řízenou Spolkem profesorů Ukrajinské hospodářské akademie a jeho cíle – rozšiřování odborné kvalifikace v technických, zemědělských, družstevních, obchodních a průmyslových oborech se děly ne zcela běžnou formou dálkového (korespondenčního) studia. Institut působil bezmála třináct let na českém území a úspěšně využil zkušeností, které získali Ukrajinci provozováním Ukrajinské hospodářské akademie v letech 1922–1935, rovněž se sídlem v Poděbradech. Je až s podivem, že studenti a kursanti pocházeli nejen z evropských zemí (z Belgie, Bulharska, Finska, Francie, Lucemburska a Rumunska), ale rekrutovali se i ze vzdáleného zámorí, kam je porevoluční emigrantská vlna na počátku dvacátých let zanesla (Argentina, Brazílie, Čína, Irán, Kanada, Palestina a USA). Snad tomu bylo i proto, že Institut byl vnímán jako celoukrajinská národně-kulturní instituce. Ostatně jeho duchovní odkaz je respektován i v současné době po obnovení ukrajinské nezávislosti.

Sborník referátů (snad omylem postrádá obvyklý obsah) zpětně dodal setkání archivářů patričníou vážnost a je i svým způsobem příslibem do budoucna.

Zdeněk Pousta

Frank-Rutger Hausmann, „Deutsche Geisteswissenschaft“ im Zweiten Weltkrieg. Die „Aktion Ritterbusch“ (1940–1945),
Dresden University Press, Dresden-München 1998, 414 s.

Jako první svazek, který zahajuje v nakladatelství drážďanské univerzity řadu spisů k dějinám vědy a univerzit, vyšlo Hausmannovo dílo o akci, která byla inspirována několika rektory německých univerzit na počátku války a jejíž duší, „strůjcem, ideologem a organizátorem“, jak píše Hausmann, se stal kielský rektor Paul Ritterbusch, profesor ústavního a správního práva a právní filozofie, člen nacistické strany od roku 1932 a průkopník očisty univerzit od jejich protivníků a zejména Židů. O uplatnění vědeckého výzkumu ve válce jednala konference německých rektorů v Berlíně v listopadu 1939. Uplatnění techniků, přírodovědců a lékařů v podpoře vojenského úsilí bylo jasné, ale také ostatní pokládali za svou povinnost podílet se na „nasazení“ ve válce.

To bylo organizováno v prvních měsících roku 1940 právě pod Ritterbuschovým vůdcovstvím a na akci, která se stala známou pod jeho jménem, se podílelo více než pět set vysokoškolských profesorů. I když hlasitě deklarovaná služba Velkoněmecké říši hrála u mnoha z nich vskutku velkou roli, nebylo nepodstatné ani to, že účast v této akci uchránila některé od rukování a jiným zajistila klidnější místa ve vojenské službě. Přesvědčený nacističtí získal podporu mnoha vědců zvučných jmen a ti pak vedli nasazení v jednotlivých odvětvích. Hausmann sleduje činnost mnoha vědních oborů. Zvláštní pozornost věnuje své specializaci, románské filologii, důkladně však popisuje také činnost historiků, zejména odborníků v dějinách středověku a raného novověku, jejichž vůdcem byl medievista Theodor Mayer. Od prvních úkolů vědeckého nasazení směřujících k odhalení neblahé role Francie a po jejím pádu pak Británie ve vědě a kultuře, se postupně přecházelo k propagaci úlohy Německé říše jako rasově předurčené vůdkyně Evropy. Českého čtenáře na chvíli překvapí, že mezi dvanácti vědními obory, kterými se tato akce zabývala, zcela chybí slavistika, ač zde byla mj. i orientalistika. Je to však jasné – studium těchto národů spadalo zcela do kompetence jiných center – Rosenbergova úřadu a pak hlavně systému vytvořeného SS.

Sledujeme-li činnost historiků, překvapí nás, kolik konferencí na témata ideologicky relevantní, mnohdy však i vědecky zajímavá, se během válečných let konalo, včetně setkání v Norimberce v listopadu 1941, ne nepodobného sjezdu historiků. Naposledy se dobrovolně „nasazení“ historikové sešli v lednu 1945 v Hitlerově rodišti Braunau. Z jejich „společného díla“ (*Gemeinschaftswerk*) vycházela, stejně jako v jiných oborech, řada publikací. Autor zdůrazňuje, že si udržely dobrou vědeckou úroveň a sborník o šlechtě a rolnících v Německu ve středověku z roku 1942 byl dokonce reprintován v roce 1967. I když zde není zdůrazňována služebnost věd vládnoucí nacistické ideologii, pozorný čtenář ji najde všude. V závěru autor poukazuje na to, že sice nedocházelo, až na některé obory jako filozofie či právní věda, k hrubým prohřeškům proti objektivitě a neutralitě vědy, vzápětí však jmenuje, které všechny složky nacistické ideologie museli publikující badatelé respektovat. Na prvním místě to byl rasisticky podložený přístup ke světu, dále pak přesvědčení o superioritě „německého ducha“. Při podrobnější četbě, jak autor soudí, se v jednotlivých příspěvcích najde dokonce i útěk k pozitivistickému přístupu a ideologické úlitby jsou tam hlavně v úvodech a závěrech. Tyto své teze pak dokládá řadou příkladů.

Tato kniha s přebohatou dokumentací byla sepsána před novou iniciativou k vypořádání se s nacistickou minulostí německých společenských věd, která zazněla vloni na sjezdu historiků ve Frankfurtu. I zde najdeme jména a obory, které tam byly propírány důkladně. Na jejich hlavy (např. Gerharda Rittera) se zde snáší nesmělá, ale dobře doložená kritika. Odstup víc než půlstoletý umožnil sepsání pozoruhodné knihy, na nejpozoruhodnějších místech opřené o archivní materiály, často soukromé povahy (korespondence).

Jan Havránek

Růžena Vacková, Věda o slohu I,

Aula, Praha 1993, 169 s.

Růžena Vacková, Vězeňské přednášky,

(úvod a edice Zdeněk Poustka), Archiv UK, Praha 1999, 267 s.

Hrdinství, statečnost a nezlomnost Růženy Vackové se projevila již ke konci války, když poté, co byli popraveni její bratr a švagr, převzala tajnou vysílačku a pokračovala ve vysílání zpráv pro londýnskou vládu. Poslední měsíce války strávila na Pankráci a jen brzký konec války ji zachránil před popravou. Ve vězení konvertovala ke katolicismu a – sama jsouc velmi silnou osobností – vedla po válce jako přirozená vůdkyně významnou skupinu katolické mládeže. Po osvobození se stala jednou z prvních profesorek na Filozofické fakultě UK, dala tu do pořádku a zpřístupnila muzeum odlitků Ústavu pro klasickou archeologii FF UK v Klementinu a vydala dodnes velmi podnětnou knihu *Výtvarný projev v dramatickém umění* (Praha 1948). Před válkou i po ní psala výborné divadelní recenze a publikovala také několik drobných spisků, z nichž snad nejzajímavější je *Sokrates – učitel národa* z roku 1941.

Ovšem jejím hlavním odborným zájmem v klasické archeologii byla slohověda. Její habilitační práce o římských reliéfech vyšla ve dvou svazcích v třicátých letech. Pokusila se tam navázat na slohovědné teorie svého učitele Vojtěcha Birbauma a dále je rozvinout na konkrétním materiálu římského umění. I když těžko srozumitelná studie získala jen malý ohlas, byla předstupněm na cestě k tomu, co bylo středem jejího odborného zájmu za války i po ní. Přednášela o dějinách umění z hlediska slohotvorného vývoje napřed na fakultě, a když jí to pak bylo zakázáno, neveřejně. Nejprve doma pro své přátele před svým zatčením v únoru 1952 a pak mnohokrát v kriminále. Druhá z recenzovaných knížek představuje autentické záznamy jejích vězeňských přednášek. Již ty samy ji ukazují jako nezlomnou osobnost povznášející se nad ponižování nespravedlivé vazby a nesoucí tíhu utrpení i svých spoluvězeňkyň, pro které byla až nadlidskou hrdinkou. Ještě více její velikost ukazují její před třemi lety vydané *Dopisy z vězení*, ale i ty jen naznačí silný bezprostřední dojem z její osobnosti. Sám jsem ji poznal až poté, co se vrátila z kriminálu, ale její moudrost a laskavost na mne měly neobyčejný vliv. V sedmdesátých letech, když jsem mnohokrát stál bez odpovědi před problémy osobními a zejména mého i jejího pracoviště, Ústavu pro klasickou archeologii (o jehož přežití jsem se tenkrát mohl starat jen neoficiálně jako nestraníček se zrušenou habilitací, a neproověřený pro žádnou funkci), trávil jsem u ní v takových situacích večer. Nehovořili jsme ani

přímo o problému, o který šlo, ale vyzařovala z ní taková moudrost, že druhý den ráno jsem věděl, jak ze zdánlivě bezvýhodné situace ven.

Obecné zásady slohovědy vypracovala Růžena Vacková v první části chystaného díla, kterou dokončila a autorizovala koncem sedmdesátých let. V roce 1981 jsme letěli na Ceylon spolu s Jiřím Břeněm přes Švýcarsko a rukopis byl jím předán dalšímu známému do Ženevy a odtud do Křesťanské akademie v Římě, kde měl být vydán. Kvůli jiným titulům bylo tam ovšem vydání odkládáno, pak se prostřednictvím jejího blízkého přítele Josefa Zvěřiny rukopis vrátil do Prahy. V roce 1992 ho sestřičky obětavě přepsaly a v roce 1993 vyšel v nakladatelství Aula, v redakci Bohdana Chlívce a s obálkou Václava Boštíka. S Jiřím Břeněm, kterému byl text věnován, jsme pečovali o to, aby vyšel v co nejautentičtější podobě, ale výsledek byl kompromisem mezi námi a Jiřinou Vackovou, která usilovala o větší prostor pro své komentáře. Německý souhrn hlavních myšlenek práce jsem potom sestavil pro časopis *Eirene* 32 z roku 1996, str. 87–94.

Rukopis druhého dílu chystaného díla, zabývající se konkrétními aplikacemi teorie slohovědy v jednotlivých etapách dějin výtvarného umění, byl sestaven péčí skupiny přátel Růženy Vackové a především opět Jiřího Břeně, koncem sedmdesátých let. Jeho základem byly lekce připravené již před uvězněním autorky, ale v sedmdesátých letech byly jí samou (s pomocí jejích přátel, zejména Josefa Zvěřiny) některé části, které jí více ležely na srdci, ještě upravovány. Ovšem definitivní podobu tento druhý díl nikdy nedostal. Autorka tenkrát nechtěla, a ve své situaci ani nemohla (mj. proto, že patřila k prvním signatářům Charty 77), sama revidovat veškeré detaily oné mohutné umělecko-historické fresky. Nechala se ovšem nakonec přemluvit k tomu, aby souhlasila s dokončením druhého dílu těmi, kterým důvěřovala. Pověřila Jiřího Břeně (a spolu s ním i mne), abychom se pokusili dílo nějak dopracovat, pokud to bude možné.

Tento rukopis se dochoval v několika exemplářích, ten nejuplněji dochovaný byl počátkem devadesátých let několikrát oxeroxován. V roce 1993 jsme podnikli několik pokusů o jeho přípravu pro tisk. Šlo ovšem o obsáhlé dílo velmi širokého záběru, vytvořené ve své podstatě za války a těsně po válce podle tehdy dostupného stavu vědomostí, a nikdo z nás nebyl schopen v tak rozsáhlé fresce, podávající přehled dějin umění z hlediska stylovědného od umění starého Egypta až po dvacáté století, být dostatečně kompetentní k revizi celku. Většina těch kolegů, na které jsme se obrátili, nás odmítla, že se dotyčná část předělat nedá, a konečně i kolega Chlívce byl vyčerpán vydáním prvního svazku a obtížemi s redakcí druhého. Jiřina Vacková se snažila navázat na některé kapitoly díla v několika článcích, ale na více také nestačila. Většina z těch, kteří jednotlivé části rukopisu s námi četli, došla k závěru, že dílo by bylo možno v současném stavu nejvýš vydat jako dokument s poznámkami nakonec, ale že text je natolik osobní, že se upravovat nedá: osobitý přístup autorčin, její hodnocení, by se měnit nemohlo kvůli autentičnosti jejích názorů, a ty nebyly v konkrétních jednotlivých kapitolách kompatibilní s názory většiny těch, kdo byli ke spolupráci vyzváni.

Bylo tedy asi nejšťastnějším řešením, že archiv UK vydal jako dokument texty jejích vězeňských přednášek, které udávají – v často výrazněji pointované verzi vzhledem k situaci, do které byla vržena – hlavní autorčiny názory na etapy uměleckého vývoje, především z hlediska jejího přesvědčení a postoje. Může ukázat cestu těm, kdo by byli ochotni a schopni v tomto studiu vztahů mezi výtvarným uměním a myslí tehdejších lidí,

pokračovat. Autorce se podařilo vybrat výborně některé symptomy důležité pro obecné dějiny lidského ducha a jeho manifestace v umění, ve vztahu k člověku, k přírodě a k Bohu. Architektura vytvářela prostory pro prožívání vztahu člověka k universu, sochařství a malířství přinášelo obraz člověka a přírody jej obklopující tak, aby se v něm obdobně tím nebo oním způsobem odrážel jeho duchovní život, jeho vztah k Bohu, který byl pro ni samou středem jejího světa. Hlavní myšlenky hodnocení jednotlivých slohových etap jsou v uvedené knize vyjádřeny natolik pregnančně, aby byly i dnes čtenáři srozumitelné, a tak vlastně základní poslání druhého dílu *Vědy o slohu* došlo i tak naplnění. Bude-li ovšem zájem vydat tento rukopis také knižně, rádi ho poskytneme či necháme ještě dále oxeroxovat. I on je zajímavým dokumentem, ale to nejpodstatnější je již v obou knihách, které byly vydány, obsaženo.

Jan Bouzek

Konference

Středověký učenec M. Křišťan z Prachatic

Uplynulý rok přinesl několik výrazných počínů týkajících se významné osobnosti středověké pražské univerzity – Mistra Křišťana, rodáka z Prachatic (před 1370–1439). Tento učenec, který mimo jiné zastával též úřad děkana artistické fakulty a univerzitního rektora, působil ve více oborech – věnoval se matematice, astronomii a medicíně. Vedle své vědecké činnosti se zapsal do historického povědomí jako pražský farář u sv. Michala a umírněný stoupenec husitského hnutí. V letech 1437–9 vykonával funkci administrátora církve podobojí. Vystoupení ve prospěch M. Jana Husa (cesta do Kostnice k povzbuzení přítele) a příklon na stranu Husových stoupenců mu vtiskly cejch kacíře, a ovlivnily tak jeho další vědeckou dráhu a ohlas jeho odborného díla v zahraničí. Některá jeho díla kolovala pod cizími jmény a jejich skutečné autorství je odhalováno až dnes. To se týká především oboru astronomie, v němž dosáhl skutečně evropské úrovně, jak se snaží dokázat manželé Alena a Petr Hadravovi v připravované edici Křišťanových traktátů o stavbě a užití astronomického přístroje astrolábu.

Zajímavé poučení jak o Křišťanovi samotném tak o aktuálních snahách editorů týkajících se Křišťanova díla přineslo pracovní setkání uspořádané Ústavem pro klasická studia a Astronomickým ústavem 8. března 2000 v budově předsednictva AV ČR. V první části semináře byly účastníkům představeny dvě již publikované edice Křišťanových traktátů – *O pouštění krve* (Hana Florianová) a *Základy aritmetiky* (Zuzana Silagiová).¹ Zatímco první z editorek se omezila na seznámení posluchačů s obsahem vydávaného spisu, druhá pohovořila více o tom, co se připravuje. Křišťan je autorem dvou matematických příruček, z nichž je nyní k dispozici edice „učebnice počtů“ pro začátečníky (*Algorismus prosaycus*), rozpracovaná je edice jeho metrologické příručky (*Computus chirometralis*), určené již pro praktické využití matematických znalostí při výpočtu pohyblivých církevních svátků. Křišťanovy matematické slovní úlohy připravila autorka k tisku již dříve.

Vrcholem Křišťanovy učenosti jsou jeho práce z oboru astronomie, kterým byla věnována druhá polovina odpoledne. S nimi se z roviny učebnic pro začátečníky a praktických příruček pro ranhojiče a mírně pokročilé matematiky dostáváme do oblasti středověké vědy pěstované na univerzitách. Proniknutí do tajů těchto spisů předpokládá znalosti jak z daného oboru, tak jazykové a paleografické. Šťastné spojení takových předpokladů umožňuje manželům Hadravovým objevovat Mistra Křišťana světu. Jejich připravovaná edice bude mít verzi latinsko-českou a latinsko-anglickou a měla by vnést jasno do autorství jednoho z nejoblíbenějších spisů o astrolábu, jež sepsal Křišťan v roce 1407 a který byl užíván přes polovinu 16. století (desítky opisů a řada tisků).

¹ Křišťan z Prachatic, *Základy aritmetiky*. Edice a překlad Zuzana Silagiová, *Fontes latini Bohemorum III.*, OIKOYMENH, Praha 1999, 187 s.; Křišťan z Prachatic, *O pouštění krve*. Edice a překlad Hana Florianová-Miškovská, *Fontes latini Bohemorum IV.*, OIKOYMENH, Praha 1999, 114 s.

Vedle informací o kodikologických a textologických problémech spojených s přípravou edice byli posluchači seznámeni také s metodami využití počítače k rozboru poznámkového aparátu edice (různočtení) při vytváření filiace rukopisů. Druhou zajímavou metodickou informací bylo využití dobových tabulek souřadnic hvězd a tabulek s korelacemi juliánského a gregoriánského kalendáře při dataci rukopisů.

Příležitostné pracovní setkání editorů a dalších pracovníků v oboru mediévistiky nad výsledky ediční práce i nad problémy rozpracovaných projektů nebylo ani pouhou oslavou, ani pouhým výčtem problémů. Potvrdilo, jak velmi potřebná je spolupráce znalců různých oblastí mediévistiky. Ukázalo také na příkladu jedné osobnosti, jak mnohostranná mohla být činnost univerzitních mistrů. Odborné činnosti pražské univerzity v prvních stoletích její existence, snad kromě lékařské fakulty, nebyla dosud věnována dostatečná pozornost a samotný Křišť'an nemá ani vlastní životopisnou monografii.² Osudy Mistra Křišť'ana, ale i jeho kolegy, dalšího významného astronoma, M. Šindela a dalších osob dokreslují naše představy o předhusitské, husovské a husitské univerzitě, jejím odborném i politickém významu.

V diskusi se přítomní odborníci zamýšleli také nad situací „podoboru“ historie vědy, kterému chybělo v posledních letech pevné institucionální zázemí. Dodejme závěrem, že po zahájení činnosti Výzkumného centra pro dějiny vědy, které proběhlo slavnostně 1. 9. 2000 ve vile Lanna a které je společným pracovištěm AAV ČR a UK v Praze, je naděje na zlepšení této situace.

Blanka Zilynská

Konference k dějinám vědy v Oxfordu

4.–8. září 2000 se ve Wadham College v Oxfordu konalo XIX. sympozium Komise pro vědecké přístroje Sekce dějin vědy Mezinárodní unie pro dějiny a filozofii vědy. Sympozium organizovalo Muzeum historie vědy Univerzity v Oxfordu. Přístrojová komise, která je velmi aktivním subjektem Unie, pořádá zasedání jedenkrát ročně vždy v jiné zemi (roku 1996 se sympozium konalo v Národním technickém muzeu v Praze), organizuje a koordinuje však i další neperiodické mezinárodní akce a projekty, o nichž – stejně jako o nových publikacích apod. – informuje časopiseckou formou (v tištěné i elektronické podobě).

Sympozia jsou věnována nejširším otázkám studia, uchování a zpřístupňování dědictví světové vědy, zahrnují jak otázky muzejnictví, tak i komplex otázek spojených s vydáváním literárních památek k dějinám vědy, zvl. o přístrojích. Letošní sympozium mělo špičkovou úroveň. Kromě hlavního pořadatele a předsedy Komise Jima Bennetta (Muzeum dějin vědy v Oxfordu) se ho zúčastnily i další legendy oboru jako Marjorie Webster (Adler Planetarium, Chicago), Owen Gingerich (Harvard-Smithsonian Center for Astrophysics, Cambridge MA), Anthony Turner (Paříž) aj. Celkem přijelo přes 150 badatelů z celého světa, kteří vyslechli více než 70 příspěvků, přednášených ve dvou paralelně probíhajících sekcích. Jedno půldne bylo vyhrazeno pro *poster session*, na níž

² Srv. Dějiny Univerzity Karlovy I, red. Michal Svatoš, Praha 1995 (Křišť'an z Prachatic podle rejstříku a tam uvedená literatura).

bylo představeno dalších sedmnáct prací. Proběhlo také jedno pracovní setkání – *workshop* „Přístroje pod mikroskopem“, které vedl Gerard L'E. Turner z Imperial College v Londýně,¹ i exkurze po vybraných muzeích a pracovištích oxfordské univerzity. Každý den se obměňovaly výstavy knih nakladatelství, věnujících se produkci k dějinám vědy. Na nich bylo možno shlédnout a zakoupit jak nově vyšlé, tak i některé antikvární a již málo dostupné publikace.

O světových výzkumných institucích pro dějiny vědy a o jejich postavení promluvil Pasquale Tucci (Istituto di Fisica Generale Applicata, Milano). Kolekcemi historických vědeckých přístrojů se z různých hledisek zabývali Inga Elmqvist (Stockholm), James Caplan (Observatoire de Marseille), John Butler (Armagh, Irsko), Gloria Clifton (National Maritime Museum, Greenwich), Sven Dupré (Department of Philosophy, Gent University), Peter Plassmeyer (Zwinger, Drážďany), Dieter Hoffmann (Max-Planck Institut für die Geschichte der Wissenschaften, Berlin), Mara Miniati (Istituto e Museo di Storia della Scienza, Florencie) a mnozí jiní, mezi nimiž byli i pracovníci vzdálených institucí ze Sydney, Japonska, Rio de Janeiro.

Silke Ackermann (Department of Medieval and Later Antiquities, British Museum, Londýn) svým příspěvkem o archivu Ernsta Zinnera, historika astronomie dobře známého i u nás, zahájila obsáhlé téma spjaté s uchováváním písemných pramenů k dějinám věd.

Čeští účastníci konference (Alena Hadravová, Ústav pro klasická studia AV ČR a Výzkumné centrum pro dějiny vědy, a Petr Hadrava, Astronomický ústav AV ČR) přednesli dva příspěvky o závěrech svých společných interdisciplinárních prací, které se týkají astronomie pěstované na pražské univerzitě začátku 15. století (latinská pojednání o astrolábu M. Křišť'ana z Prachatic a traktát o přístroji na výpočty zatmění Slunce a Měsíce M. Jana Šindela) a které dovolují oprávněně hovořit o existenci astronomické školy v tomto období u nás. Jejich vliv na formování proslulých pozdějších škol ve Vídni (Johannes von Gmunden – Georg Peurbach – Regiomontanus) a v Krakově (předkopernikovské období, Poláky důkladně prozkoumané) je dobře doložitelný. V následné diskusi jsme se shodli na tom, že stejně jako my, pociťují nedostatek kvalitních edic k dějinám vědy i všude ve světě.

V *poster session* jsme představili výsledek své dřívější práce, úplné české a revidované anglické vydání práce Tychona Brahe *Astronomiae instauratae mechanica (Přístroje obnovené astronomie – The Instruments of the Renewed Astronomy)*, doplněné právě vydaným faksimile kolorovaného 1. vydání spisu z roku 1598 (Praha, KLP 1996–2000). Tímto způsobem Tycho představil své dílo císaři Rudolfu II. a na jeho pozvání přesídlil do Prahy.

Celé sympozium provázela velmi tvůrčí atmosféra, takže bylo možno upevnit staré a navázat nové kontakty s lidmi, kteří mají společný zájem o práci na poli dějin vědy.

¹ Prof. Turner mj. určil, že jeden ze čtyř astrolábů, chovaných na našem území, a sice exemplář z brněnské Moravské galerie (inv. č. 24 385), zhotovil kolem roku 1545 významný mechanik Gerard Mercator. Dodejme, že až do roku 1992 se předpokládalo, že se nedochoval žádný z Mercatorových přístrojů. Nyní jsou známy celkem tři jeho astroláby: první astroláb byl identifikován ve Florencii, Istituto e Museo di Storia della Scienza, druhý – brněnský exemplář (ten je nejstarší a jediný signovaný monogramem GMR) a třetí je v Augsburgu, Städtische Kunstsammlungen. – Cf. Gerard L'E. Turner, The Three Astrolabes of Gerard Mercator, *Annals of Science* 51, 1994, s. 329–353; Gerard L'E. Turner – Elly Dekker, An Astrolabe attributed to Gerard Mercator c. 1570, *Annals of Science* 50, 1993, s. 403–443.

Příští, XX. symposium, se bude konat ve dnech 15.-19. října 2001 ve Stockholmu, pořadatelem bude švédské Centrum pro dějiny vědy při Královské švédské akademii věd.

Konference v Oxfordu proběhla jen několik dní poté, co dne 1. září 2000 byla v pražské vile Lanna slavnostně oznámena a zahájena činnost Výzkumného centra pro dějiny vědy (jehož nositeli jsou Archiv Akademie věd ČR a Univerzita Karlova, reprezentovaná Ústavem dějin – Archivem UK). Zahájení bylo spojeno s přednáškovým odpolednem ke 400. výročí úmrtí Tadeáše Hájka z Hájku, jehož bylo vzpomenuo již i den předtím, 31. srpna, v budově Akademie věd ČR, na zasedání pořádaném Společností pro dějiny věd a techniky a Oddělením pro dějiny techniky a exaktních věd Národního technického muzea, a pak ještě do třetice na třídním semináři historické sekce České astronomické společnosti 15.–17. září 2000 ve Žďáře nad Sázavou.

Účastníky oxfordského symposia jsme o vzniku českého Centra informovali a tato skutečnost byla pochopitelně uvítána. Doufejme, že v budoucnu bude možno výsledky české práce na tomto poli zapojovat do mezinárodního povědomí a interakce ještě širěji než dosud.

Alena a Petr Hadravovi

Zdeněk Kalista a kulturní historie

Konference u příležitosti 100. výročí Kalistova narození, Sedmihorky u Turnova 14.–15. dubna 2000

Malebné lázníčky Sedmihorky hostily již poněkolkáté pestrou společnost historiků, kteří přijeli vzpomenuo v pořadí již čtvrtého velikána dějepisného umění pocházejícího ze širšího okolí Českého ráje. Po Pekařovi, Šimákovi a Kutnarovi přišla řada na Zdeňka Kalistu. Tento rodák z Benátek nad Jizerou nosil v sobě prožitek kraje svého dětství, ale uplatnil jej především v literárních pracích (R. Ferstl). Nestal se historikem svého regionu v pravém slova smyslu ani regionalistou (J. Teplý). Boleslavsku splatil dluh pouhými dvěma statěmi, které byly vytištěny po složitých peripetiích roku 1948 (L. Beneš) a zbytek nákladu této čítanky pod názvem *Boleslavsko* byl distribuován až na letošní konferenci.

Pořadatelé zvolili jako hlavní motiv konference kulturní historii, a tak se řada referátů soustředila na dvě otázky – na Kalistovu metodu historické práce a na jeho přínos kulturní historii, přičemž někteří přednášející hodnotili i současný stav tohoto oboru. Vstupní branou k oběma tematickým okruhům byly dva úvodní referáty. Z. Beneš zasadil Kalistu do kontextu české historiografie 20. století, v níž hájil stanovisko „porozumivého“ přístupu. Referující použil k vysvětlení Kalistových postojů vedle tiskem vydaných prací také rukopis jeho *Duchových dějin* (1949 pro Vyšehrad), kde postuluje novou historickou disciplínu, která nemá být totožná s dějinami umění, kultury nebo jiným blízkým oborem, ale má postihnout proměny projevů duchových struktur. Z hlediska metodického záleželo Kalistovi především na kontextech pramenů, neboť pramenná faktografie sama o sobě nestačí k syntéze. Narace je podle něho součástí historického poznání. Kalista v tomto rukopise došel dále než ve svých známých *Cestách historikových* a přiblížil se některým tendencím v historiografii druhé poloviny 20. sto-

letí. K Třeštíkovu „vymýšlení“ dějin zbyl už jen malý krůček. Z. Hojda navázal informací o současném stavu oboru „kulturní dějiny“ ve světě a na závěr se ohlédl po východiscích tohoto směru bádání. Připomněl známé i možné vzory a inspirátory Z. Kalisty a shodně s prvním referentem ukázal, v čem Kalista předjímá dnešní vývoj oboru. Blok referátů týkající se kulturní historie se dále utopil v repetičích, dílčích informacích a připomínkách. Na laťku nastavenou vstupními texty dosáhl pouze zahraniční host M. Cetwiński, který podal výklad o koncepci historie kultury u Czesława Miłosze, polského básníka, jehož postřehy o úloze jazyka korespondovaly s názory R. Jakobsona.

Druhý blok byl věnován vlastnímu dílu Z. Kalisty. Nebylo úmyslem pořadatelů pokrýt všechny oblasti oslavencovy mnohostranné činnosti přidělenými referáty, autorům byla naopak ponechána volná ruka při výběru témat, což umožnilo poznat oblasti zájmu dnešních historiků o Kalistův odkaz. Na druhé straně se nepovedlo vyhnout se opakování řady faktů. Nejcitovanější knihou byly pochopitelně *Cesty historikovy*, na níž byl vysvětlován Kalistův názor na metody historické práce, ostatně nejčastěji připomínané téma (hlavní referáty K. Štefek a J. Blüml). Chyběly však pokusy o analýzu vlastních prací Kalistových se snahou ukázat, jak jeho teorie proniká do realizovaných děl. Chybělo i celkové hodnocení Kalistova přínosu českému dějepisectví, nebyly téměř zmíněny mediévistické práce, i baroko přišlo velmi zkrátka. Pouze názoru na Balbína (B. Jiroušek) a galerii významných Čechů (V. Vlnas) se dostalo pozornosti, stejně jako době předbělohorské (J. Pánek). Historikovu práci doplňují a metodologické postuláty dokreslují ediční podniky. Kalistovu aktivitu na tomto poli zmapovala H. Borovská, jejíž soud vyzněl z dnešního pohledu poměrně kriticky, v dobovém kontextu však musela vzít Kalistu „na milost“.

Značný zájem historiků a literárních vědců budí dnes Kalistovo básnické dílo. Již jsem zmiňovala obraz rodného kraje v Kalistových juveniliích, které zpracoval R. Ferstl. M. Jiroušková sledovala Kalistův návrat ke katolictví ve 20. letech pod vlivem jeho trojí cesty do Itálie a prožitku tamějšího baroka, jak se odráží v jeho *Italském skicáři*. Kalistovy ideové konverze vysvětlovala také M. Nyklová-Veselá s použitím citátů z jeho literárních děl. Kalistova myšlenkového vývoje se dále týkal referát A. Kudláče o vztahu Kalisty k Volné myšlence. Jeho básnické tvorbě se věnovala i R. Ferklová, která vystopovala vývoj Kalistova vztahu k Jiřímu Wolkrovi na ohlasech v jeho básnickém díle a ve vzpomínkových studiích o básníku-příteli. Také kniha Kalistových pamětí byla mnohokrát připomenuta jako subjektivní výtvar, ale přesto pramen *sui generis*. Naopak zcela v pozadí zůstaly jeho práce překladatelské.

Výpovědi o Kalistově myšlenkovém vývoji nás přivádějí k třetímu bloku referátů, které byly věnovány jeho životním osudům. Řada zvrátů v jeho životě byla jen připomenuta a zasloužila by si širší vysvětlení. G. Nácarová analyzovala Kalistovu publicistickou činnost za druhé republiky, jeden z bodů, které na autora vrhly špatné světlo po válce. Dospěla k závěru, že z dnešního pohledu jeho texty nepůsobí nepřijatelně, ale dobový kontext jim dodal jiného vyznění. Michal Svatoš načrtl akademickou kariéru Z. Kalisty, jeho nejvlastnější doménu činnosti, která však neskončila profesurou, jak by odpovídalo jeho rozběhu vědeckému i pedagogickému, nýbrž zatčením v roce 1951 a vězněním (srv. *Dějiny a současnost* 14, 1992, č. 4, s. 33–7). Poúnorové peripetie připomněl také M. Bauer, rekapitulující Kalistovo vyloučení ze Syndikátu českých spiso-

vatelů. Tragikomický příběh, jako jediný se vztahující ke Kalistově obnovené publikační činnosti koncem 60. let, přednesla M. Ryantová, která seznámila posluchače s okolnostmi vzniku negativního posudku Josefa Kočího na Kalistovu knihu o Valdštejnovi.

K životním osudům patří také setkávání i střetání s lidmi – v rovině osobní i tvůrčí. O vztahu Kalisty a Wolkra jsme již slyšeli, referáty se dotkly dále dvojic Pekař – Kalista (J. Hanzal) a Slavík – Kalista (J. Bouček), Kalistovy korespondence uložené v Archivu AV (P. Kodera – M. Ďurčanský) a jeho studijních cest do archivu Černínů v Jindřichově Hradci (J. Čechura). Tradičním zpestřením sedmihoreckých setkání bývá vystoupení některé z osob blízkých oslavenci. Letos se ujali slova hned dva. K. E. Czernin, vnuk Evžena Černína, u něhož Kalista studoval a skrýval se počátkem druhé republiky, se vyznal v emotivním česky předneseném vystoupení ze svého vztahu k Čechám. Na závěr zasedání zavzpomínal na svého dědečka Martin Kalista a svým „dopisem ke stým narozeninám“ prokázal, že literární talent se může zdědit. Shrnující hodnotící slovo V. Vlnase není nutno zde reprodukovat. Je k dispozici v tištěné podobě v časopise Dějiny a současnost (roč. 22, 2000, č. 4, s. 55).

Přístup referentů ke Zdeňku Kalistovi byl možná pro některé přítomné nečekaně kritický, ale právě tento postup vytvořil inspirativní atmosféru, která bude pro oslavence i pro posluchače větším přínosem než případná glorifikace. Z bohaté účasti i velkého počtu aktivních přispěvatelů bylo patrné, že Kalista není ani zapomenut, ani idealizován. Všichni si rádi počteme v jeho dílech, ale přísahat na ně není podmínkou. A to je dobrým znamením doby, která může svobodně myslet.

Blanka Zilynská

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2000

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XL. Fasciculus 1–2

Redakční rada:

prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., předseda,

doc. PhDr. Petr Svobodný, sekretář,

PhDr. Karel Beránek, prof. PhDr. Marie Bláhová, CSc., doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., prof. PhDr. Jan

Havráněk, CSc., Mgr. Miluše Havránková, PhDr. Vilém Herold, CSc., prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., prof.

PhDr. František Kavka, DrSc., doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., prof. PhDr. Jiří

Pešek, CSc., PhDr. Zdeněk Pousta, PhDr. Michal Svatoš, CSc., prof. PhDr. František Šmahel, DrSc.,

PhDr. Blanka Zilynská

Prorektor-editor: prof. MUDr. Pavel Klener, DrSc.

Uspořádali: doc. PhDr. Petr Svobodný, PhDr. Blanka Zilynská

Resumé do němčiny přeložili Dr. phil. Wolf Oerter a PhDr. Miroslav Kunštát

Obálku navrhl Jaroslav Příbramský

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1

Praha 2001

Vytiskla Tiskárna KOČKA, Masarykovo nám. 139, 274 01 Slaný

Vydání 1. Náklad 300 výtisků ISSN 0323-0562

Adresa redakce: Ústav dějin UK – Archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1

petr.svobodny@ruk.cuni.cz